Cuprins

EVOLUȚIA LITERATURII SCRISE LA ROMÂNI

N-am putea înțelege cum s-a produs înflorirea limbii naționale sub condeiul unor scriitori geniali, aşa cum au fost Mihai Eminescu, I.L.Caragiale, Tudor Arghezi, Lucian Blaga şi alții, fără să coborâm în timp spre acele începuturi îndepărtate ale slovelor încrustate pe piatră şi apoi pe hârtie, unde se află obârşiile literaturii scrise la români.

I. ÎNCEPUTURILE SCRISULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Această formă vitală de comunicare comunitară, în diferitele civilizații răspândite pe Terra, care este scrisul, s-a înfiripat şi pe teritoriul țării noastre. Unde şi când au început să scrie strămoşii noştri pe plaiurile carpatine de la gurile Dunării şi de pe țărmurile Pontului Euxin ? Devine cu atât mai important felul cum s-au creat primele cărți şi când s-au organizat cele dintâi biblioteci în țările române cu cât înțelegem semnificația proverbului italian conform căruia „Cărțile ca şi profesorii ar trebui să fie puține, dar de calitate.” Pretutindeni în lume cărții i se recunoaşte, aşadar, rolul de călăuzitor spiritual. De altfel încă în Antichitate Cicero constata importanța celei mai vechi instituții social-culturale a umanității, atunci când afirma că „Biblioteca este acolo unde

se dă viață cărții.” De atunci şi până astăzi nimeni n-a contrazis adevărul cuprins în cugetarea că în timp ce „Biserica este casa lui Dumnezeu, biblioteca este templul spiritului uman.”

I.1.PRIMELE FORME ALE SCRISULUI ÎN DACIA

Spre a înțelege evoluția cărții şi a bibliotecilor pe teritoriul României, vom afla pentru început care au fost primele alfabete folosite în vechea Dacie, întrucât se ştie că țara noastră a avut o civilizație a scrisului de o durată bimilenară. Oricât de greu ar fi astăzi de fixat cu exactitate în timp acel început al transmiterii unor mesaje scrise şi al redactării primelor documente, rămâne incontestabilă importanța civilizatoare a scrisului pentru evoluția vieții spirituale de pe aceste meleaguri. Cu ajutorul scrierii, localnicii au luat contact şi au creat contacte spirituale cu alte popoare, mai ales cu cele din imediata vecinătate sud-est europeană.

Dacia a fost un leagăn de civilizație, în care scrisul era cunoscut, aşadar, cu mult înainte de perioada înfloririi geto – dacice ca stat. Nimeni nu a izbutit până acum să afle cum era scrierea dacică, întrucât pe o anumită treaptă de evoluție ea a dispărut. Chiar dacă nu toți specialiştii domeniului sunt de aceeaşi părere asupra interpretării lor, săpăturile arheologice efectuate în 1961 la Tărtăria, localitate aşezată pe valea Mureşului lângă Orăştie, (județul Alba), au scos la iveală 3 tăblițe de lut ars, cu semne de scris pictografic rudimentar şi

ideografic: 2 tăblițe au forma dreptunghiulară neregulată, iar una discoidală. Sunt reprezentate astfel nişte scene de vânătoare, respectiv un animal ucis, vânătorul mulțumit de fapta sa şi ofrandele aduse pentru cutezanța lui. Aceste semne de tip ideografic constituie cea mai veche urmă de scriere pe teritoriul țării, datată în mileniile IV- III î.Hr. Semnele pictografice şi ideografice de pe tăblițele de la Tărtăria atestă o scriere „protoliterată", semănând cu scrisul sumerian de mai târziu, adică din perioada culturii Uruk (3500 – 3200 î.Hr.) şi Djendet Nasr (3200 – 3000 î.Hr.), despre care ştim că este apreciat drept cel mai vechi din lume. Se acreditează ipoteza unor contacte între cultura sumeriană şi cea autohtonă a străbunilor noştri datând de la 2800 – 2750 î.Hr.[1] Oricare ar fi interpretarea ce li se dă, tăblițele de la Tărtăria sunt în prezent considerate primele urme de scriere protoliterată[2] descoperită până acum în Europa.

Aceste semne dintâi se foloseau ca pretutindeni în vechile civilizații pentru ținerea socotelilor şi însemnărilor mnemotehnice[3], cum e răbojul actual păstrat în lumea pastorală românească. În secolul al V-lea este atestată folosirea mesajelor simbolice, aşa cum sunt- după opinia lui Herodot- cele din vremea năvalei lui Darius din 514 – 513 î.Hr. Regele persan a primit aici, la Istru, un mesaj din partea

---

[1] M.Tomescu, ***Istoria cărții româneşti de la începuturi până în 1918***, Bucureşti, 1968, pag.9
[2] Etimologic cuvântul protoliterat provine din gr. protosi = primul.

[3] mnemotehnic = de memorat

băştinaşilor cu: o pasăre, un şoarece, o broască şi cinci săgeți. Sciții trimeteau în felul acesta o scrisoare originală: “dacă nu veți zbura în înaltul cerului, o perşi, preschimbați în păsări sau dacă nu vă veți ascunde sub pământ, preschimbați în şoareci, sau dacă nu veți sări în bălți, preschimbați în broaşte, înapoi n-o să vă întoarceți, căci veți pieri de aceste săgeți”.[4]

I.2.SCRIEREA CU ALFABET LATIN

Scrisul evoluase în vremea lui Ovidiu, marele poet elegiac latin sosit în mijlocul neînmblânziților geți, cărora va ajunge să le priceapă graiul, el având să moară la Constanța în anul 17 sau 18 d. Hr. În limba localnicilor Ovidiu a compus un lung poem, despre care el menționează în ***Scrisori din exil***:”am scris în graiul getic./ Cuvintele barbare le-am pus în vers latin. /A şi plăcut poemul,/ tu poți să mă feliciți. Aici, între sălbatici am nume de poet". Prestigiul dobândit de marele elegiac latin în cetățile de pe malul Pontului Euxin este clar formulat: “Când le citii poemul, scris vai! în altă limbă, la pagina din urmă a lui când am ajuns,/ Şi capul şi-l clatină şi tolbele lor pline,/ Şi-un murmur lung din gură/ Bărbații toți au scos”[5].

Geto-dacii aveau, aşadar, o limbă proprie, a cărei scriere cu alfabetul creat de preotul dac Deceneu în secolul I î.Hr. nu a lăsat decât sumare urme care să ajungă până la noi.

---

4 Herodot, ***Istorii***, vol.I, 1961, Edit.Ştiințifică, pag.359
5 Vezi: traducerea lui Teodor Nanu, Bucureşti, 1957

Fragmentele de inscripții, de ştampile descoperite pe cioburi de vase atestă o formă de scriere combinată, alfabetul localnicilor fiind constituit din semne dace, litere greceşti şi latine. Inscripția dacică cea mai cunoscută şi viu comentată este aceea găsită de Constantin Daicoviciu pe un vas la Sarmisegetusa, ea cuprinzând în litere latine enunțul „Decebalus per Scorilo”, descifrat ca „Decebal fiul lui Scorilo”. Decebal a transmis o scrisoare către împăratul Domițian, care a prezentat-o senatului. Ştirea aceasta comentată de Dio Cassius în ***Istoria romană de la Nerone până la Alexandru Sever***,[6] confirmă existența unei cancelarii diplomatice a lui Decebal. Acelaşi Cassius afirmă că în vremea primului război dacic, împăratul Traian a primit o scrisoare redactată latineşte pe o ciupercă, epistolă prin care burii îi sugerau ideea încheierii unei păci cu Decebal.

După cucerirea romană a Daciei din debutul secolului al II-lea limba de cultură care se generalizează în noua colonie a imperiului celui mai puternic al Antichității era latina şi în mod firesc odată cu ea s-a impus şi scrierea cu litere latine. Acum cei ce erau selecționați dintre sclavi să se îndeletnicească cu scrisul, acei **scribae**, cum latineşte se numeau scribii, sau **scriptores,** după denumirea latinească a scriitorilor, lucrau în **tabularium**, adică în ateliere plasate în centre comerciale. Cunoştințele pe care ei le aveau se bucurau de respect în societate, iar munca lor era bine retribuită, astfel încât sclavii-scribi îşi puteau dobândi libertatea şi chiar să devină oameni

---

[6] Vezi: traducerea lui Anghel Demetrescu, Bucureşti, 1878, p.88 şi 101.

avuți. În Dacia perioadei romane se înmulțesc inscripțiile latine, cele mai multe încrustate în piatră calcaroasă cu scop funerar. După tipic roman, pe asemenea monumente specifice coloniştilor se săpau în ordine: - numele decedatului, -durata vieții lui în Dacia, -uneori cauza morții,- ce precizări testamentare a lăsat colonistul privind obiceiurile de ritual care se cereau respectate, ținându-se cont că în Dacia au sosit oameni din diferite părți ale imperiului, ei aparținând unor culturi şi religii diferite.

O caracteristică a acestor inscripții funerare este scrierea cu majuscule, uneori colorate, placa de calcar fiind încadrată într-o ramă în relief, ce avea drept ornament grafic uzual vrejurile de viță-de-vie şi strugurii, ca simbol al bucuriei de viață. Mai puțin frecvente față de monumentele funerare erau inscripțiile în bronz, conținând diplome militare care în urma victoriei dobândite prin cucerirea Daciei se acordau soldaților romani în momentul când deveneau veterani şi erau lăsați la vatră spre a se stabili pentru restul vieții în noua şi bogata provincie a imperiului. De o inestimabilă valoare ca semnificație istorică este diploma acordată soldaților din Cohorta I Britanica în anul 106 d.Hr. de Traian împăratul pentru fapte vitejeşti săvârşite în timpul celui de-al doilea război de colonizare a Daciei.

Scribii foloseau ca suport şi tăblițele cerate, pe care au fost notate multe texte în limba latină, găsite în minele de aur ale Munților Apuseni, mai ales la Roşia Montana. S-au descoperit şi texte latine cu litere cursive, cum sunt în cele

11 rânduri din inscripția unui scrib necunoscut incizată cu stilusul în lut moale. Un alt material-suport a fost pentru scribii Daciei ceramica, folosită la tăblița descoperită în fortăreața Gornea din județul Caraş-Severin şi datată 294- 300 d.Hr.

Asemenea inscripții latine, descifrate corect şi publicate, au venit în ajutorul romaniştilor preocupați să reconstituie limba- mamă, latina populară, din care au derivat limbile romanice moderne. Față de latina clasică scrisă, atât de complexă şi de riguroasă în structura ei, latina populară s-a dovedit a fi simplificată la nivelul sistemului fonetic, morfologic şi sintactic. Inscripțiile au adus lămuriri şi prin cercetarea lexicului latinei populare, în care se găsesc etimoanele multor cuvinte româneşti.

Aflată sub raza de influență a culturii eline, Dacia a adoptat nu numai limba latină, ci şi pe cea greacă, a cărei scriere, descoperită îndeobşte în cetățile Dobrogei şi pe țărmul Mării Negre, se făcea în alfabet elin. Specifice acestor inscripții greceşti sunt ca grafie majusculele scrise distanțat şi elegante ca aspect. Frecvente atât în scrierea greacă precum şi în cea latină erau abrevierile: **D**-Deus, **O**-ptimus,**M**-aximus**,** **I**-ovis. Scrierea grecească avea să-şi creeze în cultura noastră o tradiție multiseculară, desigur trecându-se la formele limbii neogreceşti, studiată alături de limba elină în şcoli până la mijlocul secolului al XIX-lea, spre a fi aplicată mai ales în corespondența comercială şi în cea de familie. Prima atestare a unui fonetism românesc este inscripția imprimată pe un vas de lut cu caractere greceşti, din care citim numele de **Petre**.

Vasul a fost descoperit la Capidava, în judeţul Constanţa, inscripţia datând din perioada posthunică.

I.3. CUM SE EXPLICĂ SCRIEREA CU RUNE LA NOI?

Un nou alfabet constituit din litere rune, specific migratorilor goţi aşezaţi temporar la nordul Dunării, va fi folosit la noi cu începere din secolul al III-lea d. Hr. Alfabetul runic, format din linii combinate între ele, a fost atestat pe inscripţia cu 16 semne gravate pe colanul de aur din tezaurul de la Pietroasa şi pe două pietre descoperite în comuna Buneşti, lângă Fălticeni. Până în prezent aceste semne runice din inscripţiile lapidare menţionate n-au fost descifrate. Se ştie că Ulfila, episcopul goţilor, a tradus ***Biblia*** într-un alfabet mixt, compus din litere runice, greceşti şi latine, dovedind chiar astfel atingerile care s-au produs între culturile şi formele de scriere ale diferitelor popoare. La noi runele aduse de migratorii goţi au fost probabil perpetuate în forma transfigurată a răbojului românesc, folosit de străbunii noştri în socotelile păstoreşti şi agricole şi menţinut până astăzi.

I.4. INTRODUCEREA ALFABETULUI CHIRILIC

Cea mai importantă populaţie migratoare a fost cea a slavilor, poposită pe meleagurile noastre în secolele V-VI d. Hr. Ei au fost asimilaţi de populaţia locală, care le-a impus tipul de cultură latină împământenit pe aceste meleaguri. Abia în a doua jumătate a secolul al IX-lea, când influenţa culturii

bizantino-slave devine dominantă, scrierea cu litere slave câştigă teren. În Dobrogea arheologii au descoperit una dintre cele mai vechi inscripții slavone, în care se consemna existența în anul 943 d. Hr. a jupanului Dimitrie. Românii nu au folosit forma glagolitică veche a alfabetului slav, ci pe cea chirilică, în care au scris nu numai texte în limba slavă, cuprinzând inscripții, hrisoave, cronici, cărți de ritual sau beletristică, ci şi texte în limba română. Alfabetul chirilic adoptat de români avea inițial 45 de semne, care în ***Observații sau băgări de seamă asupra regulilor şi orânduielilor gramaticii româneşti*** a lui Ienăchiță Văcărescu, gramatică apărută în 1787, au fost reduse la 33 de semne. O nouă simplificare a sistemului grafic slavon de la noi o va face Ion Heliade Rădulescu în ***Gramatica*** sa, apărută la Sibiu în 1828, în care se propuneau 28 de semne.

Simțit a fi greoi şi chiar impropriu limbii române, prin însăşi apartenența acesteia la familia limbilor romanice, alfabetul chirilic va fi înlocuit cu cel latin, printr-un proces treptat. O perioadă de timp s-a recurs la un alfabet de tranziție, în care au apărut primele ediții ale tuturor clasicilor literaturii române. Eforia şcoalelor naționale a redactat între 1850-1858 reguli de înlocuire a alfabetului chirilic, însă adoptarea alfabetului latin s-a înfăptuit abia de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza în anul 1862, când s-a emis un decret în acest sens. Încetul cu încetul forurile culturale din diferitele provincii au susținut această reformă, propagată şi cu ajutorul bisericii până la nivelul parohiilor ortodoxe. Astfel ASTRA, condusă la acea

dată de mitropolitul Andrei Şaguna ca preşedinte, raporta la Viena inițiativa sa de a susține adoptarea alfabetului latin, măsură pe care Curtea Aulică a acceptat-o cu înțelegere. Unul dintre primele obiective ale activității Academiei Române, în anii care au urmat, a fost consolidarea ştiințifică a acestei tranziții. Personalități prestigioase ale domeniului, precum Timotei Cipariu, Al.I.Odobescu şi Titu Maiorescu, au definitivat corespondențele latine ale literelor chirilice.

În afara granițelor țării încă din secolul al XVI-lea s-a folosit sporadic scrierea limbii române cu litere latine, iar la Cluj în anul 1570 s-a recurs la litere latine pentru scrierea unor cântări calvine, tot astfel cum la Alba Iulia în 1648 s-a scris un catehism într-o aceeaşi formă grafică. Inițiativa lui Samuil Micu de a tipări la Viena în 1779 o ***Carte de rugăciuni*** cu litere latine a dobândit o semnificație superioară, având scopul explicit de a demonstra că aceste litere pot să exprime în mod firesc cugetarea românească.

Rarisime au fost încercările de exprimare românească în alte alfabete, precum cel georgian, găsit într-un ***Liturghier*** tipărit la Tbilisi, în care există 6 versuri româneşti în litere georgiene, cuprinzând imagini poetice alese. Cu litere greceşti la Constantinopol s-a imprimat în 1830 o antologie de poezie românească.

I.5. CÂTEVA CONCLUZII:

-Țările române, aflate la răspântia civilizațiilor Occidentului şi Orientului, au adoptat scrierea în mai multe limbi, care s-au impus cu sistemele lor grafice proprii.

- Folosirea scrisului era la începutul civilizației noastre privilegiul sacerdoților şi vârfurilor societății geto – dacice, după cum reiese din săpăturile arheologice de la Dealul Grădiştea, adică, Sarmisegetusa: blocuri de piatră de pe terasa cu sanctuare au litere cu caractere greceşti. Literele formau rânduri verticale, citite de sus în jos. Apar: nume de regi, preoți, zei sau eroi ca un pomelnic, datat secolul I î.Hr.

- Geto – dacii scriau cu alfabet grecesc: se notau numai consoanele şi descifrarea se face greu. Explicația stă în faptul că Burebista îşi întinsese stăpânirea şi asupra oraşelor greceşti de pe malul Mării Negre.

- Adoptarea alfabetului latin de către geto – daci s-a produs în perioada pătrunderii culturii romane în ținuturile dunărene, înainte de cucerirea lui Traian.

- Scrierea în latină era folosită în oraşe, castre şi sate.

- Inscripțiile cu litere latine în Dacia sunt mult mai numeroase decât în provinciile romane vecine: 3000 înscripții, cea mai veche fiind cea a fundării la anul 110 a coloniei Ulpia Traiana şi ultimele din secolul al IV-lea d.Hr.

- Numărul mare de condeie (styli) găsite dovedeşte că existau scribi profesionişti. Nu surprinde azi faptul că cuvintele **a scrie** şi **carte** (text scris, scrisoare) au pătruns în conştiința românească definitiv, ele intrând în fondul principal de cuvinte

şi formându-şi familii lexicale bogate. G.Coşbuc începea astfel poezia ***O scrisoare de la Muselim Selo***: "Măicuță dragă, **cartea** (s.n.) mea/ Găsească-mi-te-n pace", ca în final să reîntâlnim acelaşi cuvânt: „Şi-am scris această **carte**, Eu, /căprarul Nicolae". În graiul popular de astăzi s-a conservat sensul de epistolă dat între alte semnificații cuvântului **carte**. Tot de origine latină sunt şi alte cuvinte româneşti ale sferei scrisului, ca **hârtie, față**, cu sens de pagină, **foaie, cap**, cu semnificația de capitol**, pană**, ca instrument de **scris, lege, scriptură, istorie, spunere**, sau lexeme legate de activitatea spirituală, precum **minte, cuvânt, a cugeta, a lucra** etc. În mod logic, limba latină vorbită s-a împământenit pe meleagurile noastre încă din timpul colonizării romane, constituind baza lingvistică a limbii române. Ea reprezintă ramura cea mai orientală a familiei limbilor romanice, fiind indispensabilă cercetărilor întreprinse de romaniştii care încearcă să reconstituie limba-mamă, latina populară, fapt confirmat şi de către Alf Lombard, romanist suedez, care afirma că limba română este „al patrulea picior al mesei" în cercetarea ştiințifică a domeniului.

II. CARTEA ROMÂNEASCĂ ÎN MANUSCRISE SLAVONE

II.1. Proveniența manuscriselor în limba slavonă

Ține de acel adevărat "miracol" românesc sau mai exact de puterea de rezistență a poporului nostru, modul cum limba română a dăinuit ca o insulă de latinitate într-o mare de idiomuri străine naturii ei, care au izolat-o în nordul Dunării, fără însă a o anihila, aşa cum avea în schimb să se întâmple în cele din urmă în sudul fluviului cu oazele de romănitate ale istroromânilor şi meglenoromânilor. Încreştinați prin misionari veniți în Dacia încă înainte de recunoaşterea oficială a acestei religii din timpul împăratului Constantin cel Mare, în secolul I d. Hr., românii au adoptat ortodoxismul, primind liturghia slavă în secolul al IX-lea, în biserica lor, aşa cum fusese ea concepută de Chiril şi Metodiu, de origine greci din Salonic, dar care au învățat de mici limba slavă, folosită şi pentru încreştinarea moravilor principelui Rostislav.

II. 2.Contextul social-politic al epocii:

În secolele XIV-XV relațiile cu sudul slav se fortifică prin alianța necesară în condițiile unor lupte comune duse la nord şi la sud de Dunăre împotriva regilor Ungariei. Se organizează campania lui Basarab pentru eliberarea Vidinului, cucerit de unguri de la sârbi. Se duce o luptă comună împotriva turcilor. În 1371 românii participă la bătălia de pe râul Marița, în care

armata sârbă condusă de despoții Vukaşin şi Uglieşa, a fost susținută de câteva contingente trimise de Țara Românească, fără însă a putea să țină piept invadatorilor turci, conduşi de sultanul Murad I (1359-1389). Evenimentul este semnificativ pentru constituirea unor fronturi antiotomane comune, balcanice, în fața pericolului iminent,aşadar, al expansiunii imperiului turcesc. Pentru stăvilirea în plan religios a infiltrării catolicismului prin episcopia întemeiată în 1371 la Siret şi condusă de călugărul franciscan Andrei Wasilo din Cracovia, ortodocşii, care tocmai cu un an înainte înființaseră mitropolia de la Severin, condusă de Daniil Critopul, care după sfințirea sa la Constantinopol va purta numele de Antim întensifică propaganda anticatolică. Astfel limba slavonă se introduce atât în biserică, cât şi în cancelaria domnească. Limbile oficiale în estul şi sud-estul Europei erau greaca şi slavona. Orizontul ortodoxismului şi al limbii slavone, însă, ne-a separat de vestul Europei, cu viața lui culturală efervescentă, cu limba latină vehiculată atât în şcoli cât şi în biserică. Presiunea Balcanilor s-a resimțit la noi, modelând deosebitor atât viața religioasă cât şi pe cea culturală, depărtându-ne de surorile noastre de gintă latină.

II.3.Orizontul culturii bizantine

Limba slavă în care se oficia slujba bisericească era vorbită în secolul al IX-lea în regiunea Salonic şi în Macedonia. În epoca întemeierii Principatelor Române ea ajunsese o limbă învechită, simțită ca limbă moartă. Ea se

cerea învățată şi numai clerul avea acces la ea. Fiind moartă, ea nu se mai îmbogățea. Textele erau pur religioase. Pentru că nu interesau polulația slavă, cronicile bizantine au fost omise, înlocuite cu cronografe, în care era prezentată crearea lumii în povestiri fabuloase. Prima formă de scriere a limbii slave a fost alfabetul glagolitic. El fusese creat de Kiril şi Metodiu pe baza scrierii minuscule cursive greceşti, căreia i se adaugă şi influența scrierii slave vechi. Fiind greoi, alfabetul glagolitic a fost înlocuit de cel chirilic, cu elemente de scriere uncială grecească, care avea trăsături mai simple, fiind mai accesibilă. De aceea alfabetul chirilic a fost preluat de bulgari, sârbi şi ruşi. Alfabetul glagolitic, în schimb, a fost păstrat până azi de croați.

Scriptura a fost tradusă în limba bulgară a secolului al IX-lea din zona Salonicului. Curând, prin misionarism apostolic, limba slavonă bisericească s-a impus şi în provinciile locuite de slavii occidentali, din a căror limbă ei au folosit unele elemente alături de altele de origine latină şi germană; asemenea elemente străine ce făceau limba liturghiei de neînțeles aveau să fie eliminate în Bulgaria țarului Simion. Desigur că unele copii ale Sfintei Scripturi au fost aduse în Nordul Dunării spre a fi folosită la oficierea cultului religios. Astfel, limba slavonă care circula în manuscrisele din țările române va deveni limba cultă a clasei conducătoare, care o păstrează şi o cultivă ca pe un privilegiu hărăzit atât boierilor mari şi mici, demnitarilor cât şi orăşenilor înstăriți. Pe un ***Apostol*** în limba slavonă din debutul veacului al XVI-lea în

Țara Românească sunt enumerați cei care ştiau slavoneşte: „Voi, frați şi călugări şi diaconi şi grămătici şi după aceştia toți cărturarii”. De altfel pe multe asemenea cărți bisericeşti slavone se păstrează notații în slavonă ale unor cititori boieri ori demnitari, căci mulți dintre ei le considerau averea lor de mare valoare: fratele lui Neagoe Logofăt în 1584 moştenea averea tatălui său – moşia şi „cărțile bisericeşti”[1].

Se învrednicesc să scrie cărți chiar boieri de rang înalt, ca jupân Ivan, mare vistier din Râmnic, care în 1544 copiază un ***Tetraevanghel slav***. Din manuscrisul slav nr. 100 de la Biblioteca Academiei, adus de la mănăstirea Glavacioc aflăm că Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, a cumpărat ***Evangheliarul*** țarului bulgar Ivan Alexandru document adus în țară pe căi necunoscute, ca şi ***Apocalipsul***, cu semnătura lui Sava II, patriarhul sârbilor.

Se consideră că există un circuit al cărții slavone manuscrise cu conținut religios în țările române, cărți aduse înainte de căderea Bulgariei şi a Serbiei sub ocupație turcească, după care se ştie că mulți călugări s-au refugiat la nord de Dunăre. Ipoteza unei asemenea determinări politice directe se cere interpretată cu rezervă, întrucât relațiile statornicite cu țările vecine sunt mult mai complexe, cu rădăcini mai adânci şi cu o tradiție durabilă. În sensul acesta, s-a atestat documentar faptul că fiica lui Petru Şchiopul în Moldova secolului al XVI-lea „ştia carte bulgărească şi

---

[1] Vezi: ***Documente privitoare la istoria României, B., veacul XVI,*** Edit. Academică, p. 275.

grecească şi în fiecare zi cetea ***Acatistul*** şi slujba bisericii"[2]. La rândul lui, Dimitrie Cantemir în veacul următor traducea din slavonă în fiecare seară pagini din cuvântările lui Ioan Gură de Aur pentru părintele lui domnitorul Constantin Cantemir, care era analfabet.

S-au găsit în țările române manuscrise slave scrise de grămătici şi clerici, trimişi „pentru desăvârşire" în mănăstirile slave Zografu şi Hilandar de pe Muntele Athos şi în Serbia unde se îndeletniceau cu copiatul textelor slavoniceşti. Deja în vremea lui Vladislav, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, exista tradiția trimiterii de călugări români la Athos. Călugării slavi instruiți la Athos vin în Țările Române şi îmbunătățesc organizarea monahală de aici în localuri trainice de piatră; în continuare viața culturală se intensifică; mănăstirile intră sub protecția oblăduitoare a domnitorului. Călugărul Nicodim de la Mânăstirea Vodița era un caligraf înzestrat, el creând ***Evanghelia*** (1405), împodobită cu miniaturi şi viniete. Un rol deosebit îl joacă Grigore Țamblac, bulgar din Târnovo, trimis la Suceava de patriarhul Constantinopolului, spre a organiza mitropolia Moldovei. Ca egumen al Mânăstirii Neamț, el va începe copierea manuscriselor religioase necesare cultului. Se formează o categorie profesională a caligrafilor, care vor lucra pe cheltuiala mânăstirii, procurându-şi materiale de scris cu ajutorul domnilor, boierilor bogați şi al mitropoliților. Textul a fost copiat cu pană de gâscă şi era frumos decorat. Paginile ce marcau începuturile capitolelor erau îmbogățite cu

---

[2]vezi ***– Documente XIV-1,*** din colecția Hurmuzaki, p. 85.

frontispicii, având motive geometrice şi linii împletite în formă de romb şi de dreptunghi sau botanice cu flori stilizate şi zoomorfe.

La Biblioteca Academică există un manuscris slav, nr. 126, cu o culegere bizantină de polemici împotriva ereziilor, adică un ***sbornic***, care, după menţiunea descifrată pe text, a fost tradus din greacă în slavonă în Moldova, probabil prin secolul al XV-lea; e o dovadă că s-a împământenit în Moldova obiceiul de a traduce unele scrieri din latină şi greacă în slavonă.

Cum distingem scrierile locale de cele aduse din ţările vecine? S-au depistat în toate cele trei ţări româneşti, deja în secolului al XV-lea, anumite tipuri de litere şi ornamente specifice locului, deosebite de cele ale textelor copiate în ţările slave. În afară de acestea, există şi unele copii de texte bisericeşti dinainte de perioada stabilirii manierei de caligrafiere original- românească. Acestei categorii îi aparţin: ***Octoihul slav*** de la Caransebeş, unde a fost adus din Moldova, datând din secolul al XIII-lea; foile de pergament de la Râşnov; fragmentele din ***Evangheliar*** şi din ***Vechiul Testament*** din secolul al XIII-XIV-lea; ***Tetraevanghelul*** pe pergament de la mănăstirea Neamţ. Toate aceste date au fost obţinute înainte de formarea statelor feudale Moldova şi Ţara Românească.

Emigrarea păturii conducătoare a slavilor, nobili şi cler în Ţara Românească, a întărit cultura slavonă la noi. În mănăstiri se păstrează, pe lângă manuscrise şi obiecte de cult: Sfântul

aer[3] de la Putna, cu inscripția grecească brodată cu fir, lucrată de împărăteasa Serbiei şi de fiica ei.

II.4. Conținutul textelor manuscriselor în limba slavonă din țările române

Manuscrisele slavone, copiate în țările române, au o tematică diversă:

1. **Cărțile de cult**: evanghelii, liturghii, molitvenice, cu puține referiri

la istoria culturii, la viața poporului.

2. **Marile sbornice,** adică texte diferite copiate într-un codice: cu peste 1.000 pagini, alcătuind o adevărată bibliotecă de scrieri religioase. Sunt de două feluri (după destinatar):

a) cele cu caracter popular, sfaturi morale, narațiuni cu minuni din viața pustnicilor, destinate călugărilor cu o vagă cultură slavonă

b) o literatură teologică aleasă şi retorică bizantină, cu conținut filozofic şi formă rafinată a limbii, datând din prima jumătate a secolului al XV-lea.

În schimb, în vremea lui Ştefan cel Mare se realizează numai cărți de ritual în manuscris, acum când se temeiniceşte autoritatea domnească asupra bisericii. Se va reveni la practica de copiere masivă a sbornicelor teologice abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

---

[3] AER=document iconografic, reprezentând pe Isus mort sau plângerea lui.

3. Texte istorice în limba slavonă

Cel dintâi text amplu cu caracter istoric s-a realizat la curtea Marelui Ştefan al Moldovei. După letopisețul comandat de Ştefan cel Mare, s-au scris la curțile domneşti cronici, în care se slăveau faptele vitejeşti ale conducătorilor de stat, spre a le perpetua în memoria urmaşilor. Erau „cronici de comandă", cum le defineşte şi Elvira Sorohan în ***Introducere în istoria literaturii române.***[4]

Letopisețul Țării Moldovei redactat la curtea lui Ştefan cel Mare nu s-a păstrat în original, ci în versiunile în limbile polonă, rusă şi germană, precum şi în cronicile interne în limba slavonă în care a fost inclus mai apoi: ***Letopisețul anonim al Moldovei***, ***Letopisețul de la Putna, Letopisețul lui Azarie***.

N. Iorga în ***Istoria literaturii româneşti***, în capitolul ***Cronicile slavone*** menționa pe un ucenic al lui Teoctist , mitropolitul care îl primi pe Ştefan pe câmpul de la „Direptate", căci călugărul putnean „începu să alcătuiască deci povestirea isprăvilor războinice ale marelui voievod şi cucernicului ctitor". Perioada dinaintea lui Ştefan a tratat-o luînd date din pomelnice şi alte menționări: nume de voievozi, anul întemeierii principatului, prima victorie românească împotriva regelui ungur Sigismund la Hârlău, războaiele urmaşilor lui Alexandru cel Bun. Din contemporaneitate avem ştiri despre sfârşitul războiului civil şi întemeierea Mânăstirii

---

[4] Elvira Sorohan, ***Introducere în istoria literaturii române***, Editura Universității "Al. I. Cuza",Iaşi, p.56-59.

Putna. Apoi alți călugări anonimi au completat date despre istoricul mânăstirii cu viața stareților, a călugărilor „lăudați de viață bună şi curată” ca Atanasie Balsun, pomenit la 4 august 1502 şi care a contribuit la scrierea analelor mănăstirii, chiar dacă Paladie se ocupa cu copierea de cărți. Se scriau bucuriile şi necazurile lui Ştefan, victorii, greutăți.[5]

În Țara Românească şi în Transilvania s-au păstrat mai puține cronici, dar limba literară era mai expresivă şi mai liberă. ***Povestea despre Dracula Voievod***, compusă de un anonim, (1486) e inspirată de atmosfera curții voievodului, unde Vlad Țepeş e descris ca îndrăzneț luptător împotriva turcilor. Excesele sale sunt prezentate ca fiind determinate de opoziția făcută de marea boierime.

3. La începutul secolului al XVI-lea apare şi o cronică în slavonă, dedicată obârşiei Țării Româneşti, dar ea s-a pierdut. Despre ea s-a aflat doar din intercalări de copii ulterioare din secolul al XVIII-lea. **Letopisețul Țării Moldovei** a fost, aşadar, realizat pentru prima dată la curtea lui Ştefan, iar în secolul al XVI-lea modelul cronicii domneşti va fi urmat sub Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu şi sub Petru Şchiopul.

Nici Transilvania nu rămâne mai prejos, căci la Biserica Sf. Nicolae din Scheii Braşovului s-a găsit copiată o carte cu

---

[5] Vezi : N. Iorga, ***Cultura slavonă în Moldova***, p. 134-136; ***Țara Românească şi tiparul de cărți slavone,*** p. 136-150; ***Cronici moldoveneşti***, p. 151-167; ***Cărțile de istorie populară română***, p. 167-169 în vol. ***Istoria literaturii româneşti***, 1925.

comentariile împăratului bizantin Ioan Cantacuzin la ***Etica*** lui Aristotel, alături de polemici împotriva ereziilor.

4. Dezbateri teologice

Doctrina textelor în general e cea **isihastă**, bazată pe un curent teologic mistic opus tendințelor occidentale ale unui raționalist religios, răspândit la unii teologi din Imperiul Bizantin. Isihaştii credeau că există o metodă de contact între credincioşi şi divinitate prin ruperea de tot ce e lumesc, material, printr-o stare de spirit înrudită cu extazul oriental. Este doctrina care s-a oficializat în Bizanț. Isihasmul s-a răspândit la noi, datorită mitropolitului Eftimie de la Târnovo şi lui Nicodim, fondatorul primei mânăstiri ortodoxe din Țara Românească, întemeiată la Tismana.

5. **Texte cu conținut social-politic**, în care se susține rânduiala şi cârmuirea ca superioare dezordinii şi neascultării, astfel că prin gura lui Grigore Teologul, gură de "sfânt" se pleda pentru orânduirea feudală, dar şi idei contrare, datând din vechi timpuri, dinaintea instalării orânduirii feudale ca promovarea omului merituos în posturi de conducere. În scrieri anonime religioase se pune problema bogăției, dacă ea este de la Dumnezeu sau de la Diavol, căci cea nedreaptă nu poate fi de la Dumnezeu. Negoțul şi câştigul cinstit adus de el, deosebindu-se cel cămătăresc, cum era cel local: "Cum se cuvine cuiva a cumpăra şi a vinde, ca să nu supere pe Dumnezeu". Se încurajează meşteşugurile - cel medical, care "nu trebuie lepădat nici de mireni, nici de călugări"; vorbeşte de judecată.

6**. Cărți populare** cu legende bazate pe povestirile din ***Biblie***

Tot sub formă de romane populare fantastice sau moralizatoare au circulat în traduceri ***Alexandria, Varlaam şi Ioasaf***; se valorifică multe legende populare şi sunt căutate de popor. De aici rezultă caracterul lor popular, ca dovadă că oamenii din popor s-au deprins cu limba slavonă cu ajutorul preoților. Din sete de fantastic şi de mai bine apar la noi marile romane medievale: ***Varlaam şi Ioasaf***, o povestire orientală, prelucrând viața lui Buddha (în patru copii de manuscrise slave din secolele XV-XVI din Moldova) ca în Țara Românească să apară extrase din ea în ***Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie***, unde e menționată în fragmentul IX, versiunea românească, capitolul ***Despre milostivire şi îndurare***, în versiunea slavă şi ***Alexandria*** care are două versiuni:

- Slavă, de redacție medio-bulgară
- Românească, tradusă din sârbă

În epocă circulă diverse cărți apocrife slavone, ca ***Profețiile Sfântului Metodie***, episcopul tătarilor, cu un paragraf ***Despre tătarii cei închişi***: “la deschiderea porților de miazănoapte, puterile păgâne vor ieşi din iad, năvălitorii având chip de lup, bând sânge de fiară; atâția vor fi ucişi încât nimeni nu-i va putea îngropa”. Era o carte copiată la noi în vremea cotropirilor otomane cu războaie crâncene.

Literatura apocrifă era răspândită chiar de preoți şi călugări, copişti ignoranți, la curți boiereşti, unde se manifesta o atitudine potrivnică bisericii.

7. Alte texte ca ***Viața sfântului Teodosie de Târnovo*** (?1350-1365) atestă lupta călugărului bulgar împotriva bogomililor, fiind ştiut că bogomilismul este o versiune slavă a curentelor dualiste din Asia-maniheii, masalienii şi pavlichenii. Ei se aflau nu doar în Bulgaria, ci şi în țările vecine: Ungaria, Serbia, Bosnia, Țările Române, în ideea că lupta contra răului se răsfrânge asupra feudalismului. L. Blaga- a creat în drama a expresionistă ***Meşterul Manole*** pe Bogumil, ca personaj reprezentativ al aceluia . Poate că cea mai cunoscută carte a bogomililor, ***Vedenia lui Isaia, proorocul***, a circulat intens în Moldova în mai multe copii slavone, cel mai vechi fiind datat 1448, copiat de diaconul Gavril de la mănăstirea Neamț. Se relatează ridicarea la ceruri a proorocului; el vede prima dată pe diavol care va lupta contra oamenilor până la sfârşitul lumii; apoi vede cele şapte ceruri ale paradisului, iar în cele din urmă pe jos zac sceptrele şi coroanele împăraților şi domnilor.

8.**Scrierile juridice** în slavonă erau instrumente ale justiției în statele feudale româneşti, ele provenind la început din **nomocanoane**, adică din acele colecții în care dreptul canonic şi cel laic al legilor civile se alăturau. Se ştie că în 1335 călugărul Matei Vlastares din Salonic a aranjat materia nomocanoanelor după alfabetul grecesc, codicele astfel constituit fiind cunoscut sub numele de ***Sintagma***. La noi a

circulat în urma unor traduceri slave, făcute în Bulgaria în secolul al XIV-lea, ca ***Sintagma lui Vlastarie***, ea devenind codicele oficial atât pentru biserică precum şi pentru dregătoriile civile.

Există multe manuscrise, precum şi o ediție tipărită cu literatură juridică în limba slavonă din Țara Românească şi Moldova în secolele XV – XVI. Unele sunt traduceri după legislația bizantină, bazată atât pe vechea legislație din vremea lui Justinian, cât şi pe hotărârile sinoadelor ecumenice, astfel realizându-se compilații de drept canonic şi penal. ***Pravila Sfinților Apostoli*** (Sf. Petru şi Pavel) a trecut în Rusia ca manual de legi în secolul al XII-lea. Au folosit în biserică pentru predarea de drept canonic şi domnitorului. S-au găsit 13 manuscrise de pravile slavone în Țara Românească şi Moldova; numărul mare se explică prin folosirea lor în biserică şi în viața laică, întrucât se simțea nevoia de a înlocui dreptul nescris prin prevederi precise. În acest fel, pravila devine un instrument al centralizării statului feudal:

- Pedepsele erau gradate după gravitatea faptei
- Părinții răspundeau de gravitatea faptelor copiilor
- Nu îngrădeau abuzurile clasei conducătoare, în afară de ***Pravila Sfinților Apostoli,*** unde robii nu puteau fi puşi la muncă mai mult de cinci zile pe săptămână, căci două zile erau rezervate bisericii.

  Legislația bizantină:

- Apără proprietatea stăpânilor

- Apără monarhul împotriva anarhiei nobililor şi vasalilor

În limba slavonă se scriu şi primele texte de legi, pravile bisericeşti sau monocanoane, foarte răspândite în perioada de centralizare a statelor feudale româneşti. Ele vor înlocui treptat legile nescrise, aplicate de feudalii locali, ca legi valabile pentru întreaga țară.

În 1451 grămăticul Dragomir scrie ***un zaconic***, adică un codice de legi pentru domnitorul Țării Româneşti, Vladislav, iar grămăticul Damian copia la 1495 la Iaşi o ***sintagmă*** din porunca lui Ştefan cel Mare.

Aşadar, în secolul al XVI-lea scrierile juridice sunt traduceri adaptate la cerințele mânuirii pravilelor în judecarea de pricini. Erau manuale pentru judecători, când legea nescrisă nu le oferea interpretări clare, exacte. Pravila „apostolilor” şi cea a lui Vlastares nu cuprindeau un aspect fundamental, dreptul civil feudal,_spre a stabili relațiile între stăpâni şi țăranii dependenți, dreptul de moştenire, de vânzare, care erau reglementate de către dreptul feudal nescris.

Pravila a fost aplicată, dovadă fiind numărul mare al hotărârilor domneşti din secolul al XVI-lea în cele 2 țări româneşti, în care se face aluzie la ***pravilă*** : Mircea Ciobanu ca voievod, în 1547, la doi ani după apariția ***pravilei*** tipărite de la Târgovişte, declara într-o hotărâre de judecată: „ am judecat după ***pravilă*** şi după obicei”. În 1540 Ştefan Lăcustă promitea polonezilor că în caz de neînțelegeri între cele două

țări, locuitorii intrați în litigii vor fi judecați „după legea scrisă”[6] .

Spre a întări ideile cuprinse în pravilele domneşti, la judecăți se fac trimiteri la „pravila sfântă” şi se citează din textul ei.

Deci:

- Pravilele erau importante în epocă, drept parte organică a culturii clasei conducătoare. În textele lor îşi fac loc hotărâri dogmatice ale sinoadelor, polemici împotriva duşmanilor bisericii ortodoxe şi a „ereziilor”. Sunt atacați „latinii”, deci catolicii, într-o vreme când se făcea propagandă catolică cu finalitate politică. Se combat „ereziile” care au un sens social. Vizând ierarhiile şi stăpânirea claselor feudale dominante pe care biserica le proteja, „ereziile” erau o formă de ripostă a maselor de exploatați împotriva autorității stăpânitorilor. Bogomilismul avea un fond de mişcare antifeudală, ridicându-se împotriva ierarhiei bisericii şi împotriva feudalilor laici, a monarhilor, jupânilor, boierilor proprietari de moşii şi de robi. În pravile, bogomilismul e o manifestare religioasă blestemată de Dumnezeu, cerându-se pocăință. Unele pravile au ataşat o listă de cărți „mincinoase şi oprite”, socotite eretice: ***Vedenia lui Isaia, Cartea lui Ieremia popa din Bulgaria***, cărți specificat bogomilice, ***Coborârea Maicii Domnului în iad***, etc. Se alcătuiau liste ce cuprindeau cărți populare, care pot fi primejdioase prin răspândirea „ereziilor”.

---

[6] Vezi: ***Documente privitoare la istoria României, B.***, secolul XVI, Academia Română, p. 367 şi Hurmuzaki, SUPLIMENT, II-1, p. 134).

- Pravilele păstrează elemente ale dreptului roman şi de aceea în traducerea slavă s-au menținut termeni latini, ce denumesc instituții romane şi romano-bizantine; acestea sunt explicate la finele textului slav al ***Sintagmei lui Matei Vlastares*** într-un vocabular latin-slav. Vocabularul are patru coloane, fiind o traducere din **basilicalele** greceşti, adică din acele coduri de legi bizantine, circulând la noi sub titlul de ***Cărți împărăteşti***, care au un vocabular latino-grecesc. Titlul e: **CUVINTELE LATINEŞTI** (Latineski reci) şi cuprinde cuvinte ca:

PRETOR = VOEVODA,

MAGISTRATI = VLASTELE,

ILUSTRIE = PROTOSPATARE.

Cuvintele latine sunt notate cu slove chirilice. Acest vocabular sumar se află în câteva manuscrise slave ale ***Sintagmei***, începând cu cel din 1472, realizat de Ghervasie de la Neamț. El este primul vocabular al limbii latine, cu terminologie juridică, folosit în țara noastră. Se crede că acest vocabular latin-slav nu a fost adăugat de copiştii moldoveni, ci e preluat dintr-un text sud-slav, copiat la noi.

9.TEXTE CU CARACTER DIDACTIC ŞI TRATATE MILITARE

9.1.NEAGOE BASARAB- O PERSONALITATE CTITORIALĂ A EVULUI MEDIU ROMÂNESC

Între domnitorii români care au întruchipat prin inițiativele lor culturale curentul primenitor al Renaşterii, la mai bine de un secol după Ştefan cel Mare al Moldovei, s-a afirmat în Țara Românească Neagoe Basarab (1512-1521). Deşi a avut parte de o perioadă scurtă de domnie, el a ctitorit o bijuterie arhitecturală a artei româneşti medievale, anume Mânăstirea de la Curtea de Argeş, iar literaturii naționale i-a dăruit cea mai complexă creație în limba slavonă, ***Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie.*** Era firesc, tocmai de aceea, ca despre autorul acestei cărți fără pereche posteritatea să gloseze din ce în ce mai mult, iar opera lui să fie privită din mereu alte prisme. După punctul de vedere din care s-a făcut focalizarea materiei lucrării, cartea a fost definită esențialmente drept un "manual diplomatic" în exegeza lui Virgil Cândea, o " operă literară " de către Vasile Grecu, ca o "carte de doctrină politică îmbrăcată în haine literare" în cercetarea lui P. P. Panaitescu, "un imens testament ideologic şi politic " cum a caracterizat-o Dan Zamfirescu sau "o strălucită mărturie a capacității de conservare şi prelucrare a spiritului bizantin de către geniul românesc"în aprecierea lui Mircea Muthu [7]sau ca "o dată

[7] Apud: Mircea Muthu, ***Literatura română şi spiritul sud-est european***, Editura "Minerva", Bucureşti, 1976, p.27-29

importantă în istoria mentalităţii feudale româneşti şi sud-est europene."[8], cum socotea pe bună dreptate Elvira Sorohan acea "lecţie de umanism în înţeles teologic". [9]

9.1.1.SCURTĂ BIOGRAFIE A DOMNITORULUI

Neagoe era fiul nelegitim al lui Ţepeluş Basarab din ramura Dăneştilor, cel înlocuit în domnie de Vlad Călugărul, tatăl lui Radu cel Mare Basarab, din vremea lui Mircea cel Bătrân. Mama lui, Neaga, s-a căsătorit cu vornicul Pârvu Craiovescu, care l-a adoptat; izvoarele istorice spun că era *"nepotul banului Barbului Craiovescu, feciorul Pârvului"*, ca să adauge: *"Iar aşa îl numea că este fecior de domn"*. Raportată la atmosfera tulbure a epocii, domnia lui a fost liniştită şi relativ lungă (1512-1521), chiar dacă în termeni absoluţi ea a fost judecată altfel. El face danii la diferite mănăstiri de la Sfântul Munte sau la biserici din Balcani şi Asia Mică. Pe o frescă a mănăstirii Curtea Argeşului, terminată în 1517, sunt copiii: Teodosie, Petru şi Ioan, pe o parte şi Stana, Midia şi Mitilena, pe de alta Prin ridicarea lui ***Neagoe*** la tron, se întărea politic şi ramura Craioveştilor. Radu cel Mare fusese afurisit de patriarh, deşi dusese o viaţă plină de smerenie. În schimb, în *„Viaţa lui Nifon"*, **Neagoe** apare ca un ucenic, *"fiul sufletesc al patriarhului"*, *"a cărui învăţătură şi hrană sufletească dorea întotdeauna s-o primească"*. Aşadar,

---

[8]Elvira Sorohan, ***Introducere în istoria literaturii române***, Editura Universităţii "Al.I.Cuza", Iaşi, p. 68
[9] ibidem , p.70.

Neagoe era oltean după mamă, având ca unchi pe banul Barbu, întemeietor al mănăstirii Bistrița. S-a bucurat de o educație aleasă, beneficiind de învățătura unor călugări înțelepți şi studioşi ca: Nifon, adus de Radu cel Mare de la Constantinopol, întemeietorul bisericii muntene organizate de el. S-a inițiat în filozofie şi religie. Astfel se explică faptul că atunci când Nifon a căzut în dizgrația lui Radu Vodă, Neagoe, ca vătaf de vânători îl încuraja şi îl ajuta pe ascuns. Apoi va studia cu călugărul Maxim, fiul unui „despot" sârbesc, cu a cărui nepoată, Milița, se va căsători apoi Neagoe. Va studia cu mitropolitul Macarie.

Fiul nelegitim al lui Vlad Țepeş (*"feciorul Dracii, armaşul din Măneşti"*), Mihnea se sfădeşte cu Craioveştii, care, cu ajutor turcesc, îl izgonesc în Transilvania, unde va muri la Sibiu, fapt relatat de Al. Odobescu în nuvela sa ***Mihnea Vodă cel Rău***.

Neagoe, devenit vătaf de vânători, surprinde pe Mircea, fiul lui Mihnea, la Cotmeana şi-l alungă din țară.

Pe tronul Țării Româneşti vine Vlad cel Tânăr, fratele mezin al lui Radu cel Mare, care-l ridicase pe ***Neagoe*** în rang de comis, cu sprijinul Craioveştilor. La curte, puterea ajunge în mâna cumnatului de domn, Bogdan, cel ce provoacă nu numai destituirea lui Nifon, ci *"ațâță pe domn cu mânie asupra Craioveştilor, zicând că **Neagoe** iaşte fecior de domn şi-l vor scoate din domnie"* (după cum spunea o cronică).

Vlăduț pune pe Craioveşti să jure că ***Neagoe*** nu e fiu de domnitor, amenințându-i că altfel le va tăia nasurile şi le va

scoate ochii. Pe moment, ei jură fals, dar, imediat apoi, fug peste Dunăre şi se întorc cu ajutor turcesc, înving şi decimează oastea lui Vlăduț, iar pe el îl prind şi-i taie capul. La 23 ianuarie 1512, ei ridică în tron pe ***Neagoe***, care decapitează pe Bogdan, îl călugăresc forțat pe logofătul Blagodescu şi înseamnă la nas pe un alt pretendent la tron.

Homo religiosus, **Neagoe** a făcut danii în bani mănăstirilor de la Muntele Sinai, Ierusalim, Asia Mică, Istambul, Grecia, mai ales de la Muntele Athos. Elegant, el purta veşminte de brocart roşu, cusut cu vulturi de aur bicefali bizantini şi coroană imperială de bazileu. De la Braşov, a comandat o blană de viezure, una de helge şi colier cu mărgăritare.

El ridică biserica de la Curtea de Argeş în piatră şi marmură - o capodoperă de valoare universală. El va fi îngropat aici în 1521. Theodosie a domnit 4 luni, murind la Constantinopol. Trei copii i-au murit înainte, iar Stana s-a căsătorit cu Ştefăniță al Moldovei, iar Ruxandra cu Radu de la Afumați.

În **politica internă**,el îşi începe domnia, decapitând pe adversarii Craioveştilor, bazat pe ajutor otoman.

În **politica externă**, ***Neagoe Basarab*** păstrează pacea cu turcii prin tributul dat, însă fără a accepta amestecul Porții în cârmuirea internă a statului timp de 9 ani. El a stabilit contacte cu puterile ostile Imperiului Otoman.

În ultimii 2-3 ani de domnie sunt redactate ***Învățăturile bunului credincios Io Neagoe, voievodul țării ungro-***

vlahiei, carele au învățat pre fiul său Theodosie Vodă. Este o operă parenetică cu izvoare bizantine şi slave, o creație artistică desăvârşită. În 1520 sfințeşte Biserica din Târgovişte şi mută aici sediul mitropoliei Țării Româneşti, oraş devenit centrul cultural al statului. De aceea, la Târgovişte se tipăresc cărți pentru românii din toate provinciile şi chiar pentru tot Răsăritul ortodox.

Neagoe a continuat politica de centralizare a statului feudal din vremea lui Radu cel Mare. El scria sibienilor: *"O să vedeți că sunt domnitor destoinic şi are țara aceasta domnitor"*. Braşovenilor le spunea amenințător că-i va spânzura pe hoți, dar a fost om religios şi cel mai mare ctitor al perioadei medievale sau după Gavril Protul *"ctitor a toată Sfetagoră"*, iar Trivalis Maximos, poet grec al Curții, îl numea *"divinul"* într-o epigramă, situându-l în Olimpul palatelor. Ținea la curte pe chirurgul raguzan Hieronim. Dogelui Veneției îi trimite un cal de 200 ducați, iar papei Leon al X-lea, patronul lui Michelangelo, îi cerea în 1519 să-l considere legat pe fiul lui, Theodosie, şi pe supuşi *"prin alianță perpetuă"* cu biserica romană.

9.1.2. EXEGEZA *ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB*

Timp de 125 de ani, paternitatea operei a fost controversată. În 1841, în *"Arhiva românească"*, Mihail Kogălniceanu anunța manuscrisul ca existent la Bucureşti, dar se îndoia că el dăinuie din timpul voievodului. După 2 ani, M.

Gaster contestă ipoteza lui Hasdeu şi a altora, că opera a fost scrisă în româneşte, considerând că a scris-o în slavoneşte, ca, pe la 1650, să fie tradusă în româneşte. Ipoteza e susținută de descoperirea, în 1894 - de către Lavrov - a textului slavon, fiind confirmată şi data traducerii. Li se alătură şi filologul Al. Philippide, căci era imposibil ca în secolul al XVI-lea să se scrie româneşte atât de perfect. În schimb, la mijlocul secolului al XVII-lea o traducere în română era posibilă.

La 1895, pornind de la manuscrisul din biblioteca lui Ştefan Cantacuzino, Theodor Codrescu argumentează pentru prima dată neautenticitatea ***Învățăturilor*** Textul este, însă, autentic şi mai există 2 manuscrise, unul copiat la 1781 la Răşinari cu acelaşi text, altul fiind manuscrisul variantei prescurtate din 1727, când acel zis falsificator nici nu se născuse.

Au formulat puncte de vedere şi: N. Bălcescu, I. Sbierea, O. Xenopol, Ioan Bogdan, Aron Densuşianu, Ovid Densuşianu, D. Onciul, P. Lavrov, N. Iorga etc.

La 1906, D. Russo afirmă că ***Învățăturile*** ar fi opera unui călugăr din secolul al XVII-lea care ar fi plagiat literatura teologică bizantină, prin traduceri slavone. Astfel cartea era discreditată ca izvor istoric şi ca strălucit text original al literaturii româneşti, el considerând că e un conglomerat haotic de texte religioase şi un enorm *"plagiat"*.

Dimpotrivă, Anton Balotă şi Pavel Chihaia sprijină teza autenticității, ca şi N. Stoicescu, care aduce o argumentație

istorică valoroasă.

Pentru dovedirea autenticității era necesară o traducere exactă, din punct de vedere filologic, a textului slavon original şi, totodată, o cercetare a textului versiunii româneşti.

Cartea a fost editată de Irom Eclesiarhul în 1843, de B.P. Hasdeu - după 22 de ani, de P.A. Lavrov în 1904, de N. Iorga în 1910 şi în 1942 de V. Grecu. O nouă ediție, în 1971, va realiza Florica Moisil şi Dan Zamfirescu, cu traducere din slavonă a lui G. Mihăilă. E cercetată şi de M. Muthu în ***Literatura română şi spiritul sud-est european***, de E. Papu, în volumul ***Din clasicii noştri. Contribuție la ideea unui protosincronism românesc***. În 1984, Florica Moisil şi Dan Zamfirescu realizează cea mai bună ediție, cu repere istorico-literare semnate de Andrei Rusu.

9.1.3. PATERNITATEA LUCRĂRII

Una dintre problemele-cheie, cea a paternității operei, a atras exegeți de prestigiu, dintre care cităm pe cei mai semnificativi.

<u>Nicolae Iorga:</u>

"Sensul cuvântului <<autor>> este cu totul altul pentru acea vreme şi cu totul altul pentru timpul nostru. Nu trebuie să ne luăm după sensul foarte precis, foarte conştient şi integru al nostru, pentru o epocă de aceasta, instinctivă, în care orişice găseai bun într-o operă veche reţineai pentru a face o operă nouă . . . S-a văzut că Elena-Ecaterina din Moldova, soția lui Petru Rareş, a provocat opera lui Macarie, din care a ieşit pe urmă opera cealaltă inițiată după Manase. Atuncea de

ce Despina Milița, de la Bucureşti, nu ar fi îndemnat la acelaşi lucru la care a îndemnat Elena-Ecaterina de la Suceava ? Dar însuşi numele acesta de Theodosie însemna o ambiție. Căci Theodosie nu e după Theodosie cel Mare, ci după Theodosie al II-lea, împăratul bizantin foarte bine cunoscut din secolul al V-lea. Dacă ar fi fost vorba de fiul, numit cu nume de țară, al unui biet domn fără legături cu tradiția împărătească bizantină, ar fi altfel; dar este vorba de Neagoe şi nu se poate admite pentru dânsul o lipsă de intenție în numirea fiului Theodosie"[10].

El discreditează ideea existenței unui călugăr autor, căci:

1) - nu apar referiri la Biserica de la Argeş, mai ales că Neagoe era ctitor;

2)- *"threnele"*, acele plângeri specifice literaturii bizantine sunt atât de sincere când e vorba de Petru, mort copil, încât un străin nu le putea scrie;

3)- Petru Şchiopul a murit în Tirol, la Bozen-Bolzano, şi cărțile lui au intrat în colecția lui Ferdinand, arhiducele. Capitolul despre cum să se poarte domnitorul cu boierii la masă este luat din ***Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie***, ceea ce dovedeşte că, la 1594 când murea Petru Vodă, *"exista forma slavonă a **Învățăturilor**"*[11], căci Petru Schiopul avea un fiu iubit ca şi ***Neagoe***, fiu ce va muri timpuriu între străini. Ştefan era blond, frumos, cu ochi albaştri, vesel şi a murit la Innsbruck, el fiind însoțit de un

---

[10] N.IORGA-***Referințe critice, la Învățăturile lui Neagoe Basarab***,1997,apud,p. 326;

călugăr care avea să devină mitropolit. În capitolul din ***Învățături***, îi dădea sfaturi pentru cum să se poarte între străini. Ştefan avea şi o foaie cu **cronologii** de învățat. Deci, capitolul acela făcea şi el parte, ca şi foaia care din fericire ni s-a păstrat, *„din cărțile de şcoală ale copilaşului domnesc"*[12].

Alexandru Piru:

E o operă ce se poate ivi numai într-o perioadă de înflorire a culturii în slavonă, datorată unei mari personalități.

E un *"manual de educație morală şi politică menit a servi unui viitor domn"* [13].

Dovedeşte "*îndemânarea elocvenței, cadența de mare vibrație retorică, mai ales când vorbeşte (după Ion Zlatoust) despre fragilitatea vieții, întreruptă de moarte... Patetică este plângerea fiului Petru, cea mai mişcătoare pagină elegiacă din literatura română în limba slavonă*"[14].

Gheorghe Vrabie:

S-a observat *"caracterul mozaical al scrierii"*, dar nu şi *"poezia tipic medievală"*, căci ***Neagoe***, în mod original, *"dă sentințe şi exemplificări din viața-i proprie ori a poporului, adaugă o foarte lungă parte izvorâtă din mintea sa cultivată şi sufletu-i sensibil la frumuseți şi datorii ale vieții…"*[15], el recurgând nu doar la exemplul asociației, ci şi la un mod de exprimare foarte colorat. Opera se distinge printr-un limbaj

---

[11] Ibidem, p. 326 – 327;
[12] Ibidem, p. 327;
[13] Ibidem, p. 331;
[14] Ibidem, p. 332;

[15] Ibidem, p. 332;

poetic simbolic, metaforic. Se dovedeşte a fi stăpân pe literatura ecleziastică, din al cărei izvor figurativ se adapă şi opera sa, bun exemplu de scriere poetică medievală... Sunt imagini care se referă la Cosmos.

În această privință, paginile devin ilustre, putându-se asemăna cu ale lui Francesco D'Asisi închinate soarelui, apelor, cerului: *„...păcatele mele s-au înmulțit ca stelele cerului şi ca nisipul mării... O, stăpâne, împărate atotştiutor, ...de tine se cutremură toate puterile cerurilor; pe tine te caută soarele, pe tine te măreşte luna; pe tine te laudă stelele; pe tine te ascultă lumina"*[16].

Un sistem comparativ: milostenia nevirtuoasă e asemenea *"unei grădini, care are tot felul de poame şi flori, izvor de apă însă nu are"*; cuvântul înțelept şi cuminte *"să meargă ca o răsplată ascuțită în inima domnului"*, iar mintea să fie *"ca şi steagul în mijlocul oştirii"*.

Prin compoziția şi stilul limbajului poetic, e o operă adevărată, *"tipică evului mediu"*. Ea *"formează un tot organic cu frescele bisericilor bucovinene, cu strălucita artă mini naturală, cu costumul popular, cu tot ce constituie esențe ale sufletului românesc"*[17].

<u>Ion C. Chițimia</u>:

Aceasta e *"cea dintâi operă de compoziție şi inspirație poetic laică. Originalitatea ei e mai pronunțată decât aceea a*

[16] Ibidem, p. 337;
[17] Ibidem, p. 332;

cronicilor în slavoneşte, care se mulţumesc să nareze faptele istorice"[18].

"Cu această lucrare suntem departe de simplele copii şi tipărituri slavone şi de probabile traduceri româneşti ale vremii. Avem de a face cu o primă scriere originală masivă închegată din gândire şi simţire românească . . . Nu se poate găsi uşor în această vreme o operă care să o egaleze din punct de vedere al compoziţiei şi stilului"[19].

Traducerea în româneşte este realizată în secolul al XVII-lea de către un cărturar rafinat, cu *"un deosebit simţ al limbii. Foloseşte un grai viu care îşi menţine prospeţimea şi căldura, şi topeşte într-o frază de rezonanţă românească forme personale sau termeni adoptaţi din textul slav. Nimic nu dă impresia unei limbi cărturăreşti artificiale"*.

În *"Învăţăturile lui **Neagoe**"* atenţia se îndreaptă liric către *„zbuciumul fiinţei omeneşti, care are idealuri pământeşti şi sociale, şi către educarea omului pentru viaţa în societate şi în stat, iar în istoriografia moldoveană din vremea lui Ştefan cel Mare, către imaginea naţională a istoriei, într-o vreme de dominare a religiozităţii şi cosmopolitismului cronografelor bizantine şi slave"*[20] .

Faţă de Occident, care a descoperit spiritualitatea greco-latină, sud-estul Europei *"a descoperit direct valorile umane în cultura vie a maselor populare. De aici 2 umanisme (nimeni până acum nu a vorbit de un umanism sud-est european* **sui-**

---

[18] Ibidem, p. 329;
[19] Ibidem, p. 330;

generis *în această epocă), care, deşi amândouă cultivă şi preţuiesc omul, idealurile, năzuinţele sociale, sentimentele lui, realităţile vieţii, au totuşi tentă deosebită"*. ***Neagoe*** ca şi Ştefan cel Mare nu sunt nici Machiavelli, nici Montaigne, ci personalităţi reprezentante ale *"unui autohtonism, care face cinste prin originalitate culturii româneşti şi îmbogăţeşte în acelaşi timp, prin noutate de spirit şi creaţie, patrimoniul culturii şi literaturii europene"*, căci **non omnis moriar**. (Horaţiu).

Dan Zamfirescu:

După Ştefan cel Mare, care inaugurase legături între politică şi cultură, zidind biserici pe locul bătăliilor, punând inscripţii, ***Neagoe*** *"este al doilea făurar de geniu al tradiţiei militante a literelor şi artei româneşti"*, dând el însuşi exemplu ca scriitor şi concepându-şi totodată glorioasa ctitorie de la Argeş ca un mesaj cifrat, adresat contemporanilor şi posterităţii.

Prin operele celor doi, complementar, *"s-au pus bazele naţiunii române şi culturii sale naţionale şi s-a decis, pentru o jumătate de mileniu, viitorul"*[21].

Edgar Papu:

Sfaturile pentru guvernare seamănă cu cele ale lui Don Quijote, date lui Panza ca viitor cârmuitor al pretinsei insule

---

[20] Ibidem, p. 330;
[21] Ibidem, p. 336;

Baratoria. Ținta e crearea acelei "maraviglia" barocă, întrucât domnitorul *"va face de se vor mira toți de răspunsurile lui"*, efect căutat şi prin realizarea Bisericii Curtea de Argeş (capitolul III) cu plângerile pentru mama decedată şi fiul murit prea devreme *"cuprind unele din cele mai frumoase şi mai nobile pagini de lirism elegiac din întreaga noastră literatură"*[22].

"Vibrația patetică a durerii atinge o notă de intensitate pe care n-am întâlnit-o în asemenea împrejurări decât la poeții arabi, în epoca preislamică la o Al Khansa şi mai târziu, în vremea Ahasizilor, la un Ilbu-Ar-Rumi".

Izbucniri interjecționale în stilul Renaşterii apusene - la Leonardo da Vinci care înfiera metalul distrugător sau răutatea omului - *"O, animal monstruos"* sau *"O, cerule, cum nu te deschizi..."* apar şi la ***Neagoe***: *"O, frică şi minune! Cum robul sădea, iar împăratul sta în picioare"* sau *"O, Iroade, cum umpluşi paharul tău de sângele dreptului"*.

Ca ***Neagoe***, şi alți oameni ai Renaşterii au scris în limbi oficiale, ca Erasmus, în ***Elogiul nebuniei***, sau ca Thomas Morus, în ***Utopia***, în latină, şi nu olandeză ori engleză.

E *"un imens testament, ideologic şi pedagogic"* valorificând *"resursele remarcabile ale unei arte a compoziției, cultivată în contact cu literatura bizantino-slavă"*[23]. Unitatea operei, transfigurând sursele livreşti, este asigurată de *"incandescența unei trăiri plenare"* de la iubirea fiului față de

---

[22] Ibidem, p. 337;
[23] Ibidem, p. 333;

mama sa, la durerea tatălui ce-şi plânge copiii morți, la contemplarea cu tristețe a propriului sfârşit ce se apropie.

E o expresie socială, prin care se face legătura cu expresia pluriseculară a poporului său. Este şi o expresie personală, el realizând că lasă unei lumi pline de primejdii pe unicul său fiu, căruia-i cultivă: smerenia creştină, patosul puterii pământeşti, patosul iubirii "de moşie", dorința de glorie războinică, civilitatea unui conducător de țară.

Textul operei lasă a se întrezări contururile unei personalități originale. *"E o trăsătură ce distanțează* ***Învățăturile*** *de creațiile tipic medievale, impersonale cel mai adesea, şi o proiectează pe fundalul noii epoci, moderne"*[24].

"Intensitatea trăirii e dublată de intensitatea gândirii, în acea operă fundamental ideologică, ce vrea să educe, să învețe", prin transmiterea unui întreg sistem de sfaturi sociale, politice, militare, diplomatice, de unde va decurge şi *„armătura interioară a edificiului"*. Opera se încadrează în literatura parenetică, foarte bogată în toate țările, din India, Egipt, Elada, Roma şi Bizanț, până în renaşterea lui Machiavelli. Apare triada: ***om*** - ***cugetător - artist***. O treime din text e formată din *„prefabricate"*, selectate în funcție de un *„țel central"* şi alte scopuri adiacente.

Învățăturile au caracter *"enciclopedic"* - ele fiind *"un breviar de ascetică şi mistică răsăriteană…, un tratat de teorie politică a monarhiei bizantine de drept divin, un manual original de teorie şi de tehnică a guvernării autoritare*

moderne, prin limitarea şi dominarea puterii feudalilor, o sinteză a expresiei şi gândirii diplomatice româneşti, o carte de tactică şi de strategie militară şi una din cele mai autentice şi mai valoroase creații literare din cultura română"[25].

Paul Anghel:

Acest autor crede în *"cariera universală"* a acestei opere. Acesta e *"manualul de omenie, etică, înțelepciune al poporului nostru vechi, pildă a capacității româneşti de a înțelege şi dura, de a se lega prin actul spiritului cu durata. Şi s-ar putea să se petreacă şi un alt paradox: s-ar putea ca acest surprinzător voievod cărturar al Țării Româneşti să-i ducă de mână în universal, pe Eminescu, pe Sadoveanu, pe Blaga, pe Arghezi"*[26].

G. Mihăilă:

În cei 10 ani de domnie, *„fără războaie, el a realizat paşnic, diplomatic, ceea ce alții ar fi izbutit doar cu vărsare de sânge"*.

Cel mai valoros manuscris în slavonă în secolul al XVI-lea este ***Învățături ale bunului şi credinciosului domn al Țării Româneşti, Neagoe Basarab Voevod către fiul său Teodosie Voevod***, operă de compilație, rod al unor lecturi bogate. Sunt traduceri de scrieri religioase, filozofice şi chiar distractiv-literare. Între ele: ***Cartea regilor*** din ***Vechiul***

---

[24] Ibidem, p. 334;
[25] Ibidem, p. 335;

Testament, ***Panegiricul în slava lui Constantin şi a Elenei***, ***Fiziologul, Cuvântările lui Ioan Gură de Aur***, ***Alexandria***, ***Dioptra***. În biblioteca națională din Sofia se pot vedea nişte fragmente ale operei, scrise în limba slavonă, într-o redactare primitivă, anterioară cu 100 ani față de traducerea românească manuscrisă, pe care Sextil Puşcariu o data 1654 şi o atribuia unui „Pseudo-Neagoe", vreun „călugăr admirator al acestui Domn, care cu milostenia sa făcuse multe binefaceri pentru biserică"[27].

.Sfaturile domneşti sunt adresate prințului-filozof Teodosie după modelul ***Învățăturilor lui Vasile Macedonianul către fiul său Leon***, exemplu urmat de împărații bizantini. Se ştie că Teodosie nu i-a putut urma prea mult timp sfaturile, căci a murit tânăr, luptând pentru dobândirea tronului.

ÎN ATENȚIA STUDENȚILOR !

-Pentru toate capitolele parcurse până aici, singura operă prevăzută de programă spre a fi citită de voi este ***Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*****.** Pe baza notelor de lectură şi a valorificării sugestiilor oferite de autorii citați în curs, veți putea realiza un eseu în care să comentați opera din punct de vedere estetic, urmând să vă fixați la urmă

---

[26] Ibidem, p. 338. româneşti, principe, artist şi filosof

şi titlul care considerați a fi cel mai adecvat ideii demonstrate de voi.

II.5. Aspectul textelor manuscrise în limba slavonă

Frumusețea lor consta în decorare. Astfel, începuturile de capitole erau ornate cu motive diverse, aşezate pe frontispicii:

- Motive geometrice- linii fine în formă de romb sau dreptunghi
- Motive botanice- din flori stilizate, din lujeri, garoafe, crini, nu mă uita, lalele aduse la mijlocul secolului al XVI-lea din Japonia.
- Motive zoomorfe- păsări şi animale reale sau fantastice, păuni, corbi cu crucea în cioc (stema Țării Româneşti), lei, urşi, balauri înaripați.

Miniaturile ce deschideau cartea erau împrăştiate pe cuprinsul diviziunilor din textul biblic. Ele alcătuiau chenare cu portaluri ce susțin chipuri ale evangheliştilor sau scene din viața lui Isus.

Evanghelia de la Humor (1473) era scrisă chiar din porunca lui Ştefan, reprezentându-l închinându-se într-o atitudine majestuoasă, cu fastuosul său costum voievodal. Cartea este la Cernăuți.

---

[27]Sextil Puşcariu, ***Istoria literaturii române. Epoca veche***, Editura Asociațiunii, Sibiu, 1920, p. 38.

O mare atenție dădeau caligrafii literelor inițiale. Ele erau pe un fond roşu sau albastru cu linii formând vrejuri sau flori, toate de inspirație bizantină, aşa cum le-am găsit adesea la mânăstirile de pe muntele Athos.

Cel mai vechi caligraf miniaturist în Țara Românească a fost călugărul Nicodim, ctitor al mânăstirii Tismana şi realizatorul ***Evangheliarului*** din 1405, păstrat azi în Rusia.

În Moldovase stabileşte Gr. Țamblac- bulgar din Târnovo. N. Iorga în capitolul ***Literatura religioasă în veacul al XV-lea*** din ***Istoria literaturii româneşti*** [28] afirma: „Dacă Grigorie ar fi jucat în Moldova rolul ce i se atribuie, cultura de mănăstire s-ar fi dezvoltat mai repede în această țară. Aşa, însă, trebuie să vie în scaunul din Suceava, cu câtva timp înainte de suirea pe Tron a lui Ştefan cel Mare, Teoctist, despre care s-a zis că a fost şi el un slav, pentru ca studiile de slavoneşte să înflorească. De la Teoctist porneşte un şir neîntrerupt de cărturari de slavoneşte, pe un timp când în Țara Românească necontenitele lupte pentru Domnie opreau orice silinți spre lumină, spre artă. Puternica domnie a lui Ştefan cel Mare dă răgazul şi răsplata de nevoie pentru ca să ațâțe sârguința călugărilor învățați. Un ucenic al lui Teoctist, Visarion, merse până la Athos, unde lucră la prescrierea de manuscripte în lavra Zagrafului; poate lui îi datoria biblioteca mănăstirii din Neamț o carte scrisă la Xenof, tot în obştea Athosului.” Colaborarea cu călugării mânăstirilor athonite era

[28] N. Iorga, ***Literatura religioasă în veacul al XV-lea*** ,în ***Istoria literaturii româneşti***,[28] I, 1925, Bucureşti, p. 99.

fructuoasă pentru meşterii din ţară. Ceea ce ei izbândeau prin punerea în circulaţie a unor cărţi era dobândirea unor valori etice şi totodată estetice. Raritatea cărţilor manuscrise făcea ca preţul lor să fie exorbitant. Ar fi suficient să menţionăm faptul că în secolul al XVI-lea o carte religioasă în manuscris preţuia 1000 asperi sau vreo 20 de galbeni de aur, care era şi preţul unei moşii întinse. Din documentele epocii se desprinde o tranzacţie comercială prin care pentru un evangheliar s-a dat a treia parte a muntelui Prislop.Importanţa ornamentaţiei unui asemenea text nu era în acel timp deloc lipsită de semnificaţie, ci un mod esenţial de a face educaţie estetică.

Între caligrafii şi miniaturiştii străini ce au lucrat la noi la comanda domnitorilor români existau şi femei, ca Melania din Leontopol.

Prima şcoală de caligrafi miniaturişti pare să fi funcţionat la mănăstirea Neamţ, unde în 1429 călugărul Gavril Uricovici, pe care N. Iorga îl numea Ureche, copia din porunca lui Ştefan cel Mare şi a soţiei Marina un ***Evangheliar*** greco-slav.

Ştefan cel Mare s-a îngrijit personal de copierea în mânăstiri a diverselor lucrări de cult:

- La Putna- Palade realiza un ***Evangheliar***, păstrat şi azi în biblioteca mânăstirii. Spiridon Ieromonahul a creat un ***Evangheliar slavon,*** aflat acum la Moscova. Filip Ieromonahul în 1452 copia un ***Evangheliar*** slavon pentru Mânăstirea Zografu de la Muntele Athos.
- În Mânăstirea Humor prin 1473 lucra caligraful Nicodim

care a realizat ***Evangheliarul*** păstrat la Mitropolia Cernăuților.

- La Neamțu în 1473 lucra Teodor Mirişescu, el copiind o ***Evanghelie*** aflată azi la Biblioteca Națională din München.

În secolele XVI-XVII arta caligrafierii şi cea a împodobirii cărții ajung la perfecțiune în timpul mitropolitului Moldovei Atanasie Crimca, realizatorul câtorva manuscrise de excepție pentru ctitoria sa, Dragomirna.

Țara Românească este spațiul cultural în care se distinge miniaturistul Radu din Măniceşti, cel care copiază în 1574 un ***Evangheliar*** pentru Petru Şchiopul şi fiul său Marcu. El lucrează la Craiova din porunca lui Mihnea Vodă diverse lucrări de cult, iar în timpul lui Matei Basarab se afirmă mitropolitul Anania, care e autorul unor manuscrise realizate pentru domnul Țării Româneşti.

Multe din aceste lucrări s-au pierdut sau se păstrează în biblioteci din străinătate:

- ***Evangheliarul*** lui Gavril Ureche (1429) aflat azi la Biblioteca Bodleyana din Oxford;
- ***Evangheliarul*** copiat din porunca lui Ştefan cel Mare pentru Mânăstirea Zagrafu şi păstrat azi la Biblioteca Imperială din Viena.

Pe la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea repertoriul decorativ al mănăstirilor noastre se îmbogățeşte cu alte motive, inedite. Frontispiciul de la începutul ***Evangheliei după Ioan*** din ***Evangheliarul*** lucrat de

călugărul Filip în 1502 cuprinde o serie de elemente în stilul Renaşterii, deosebit de atractive şi pline de mişcare, ca elemente de noutate pe atunci.

În ***Evangheliarul*** lui Neagoe Basarab, azi aflat la Mânăstirea Suceviţa, există frontispicii alcătuite din împletituri, îmbinate cu lujeri şi animale stilizate, toate executate pe fond de aur şi colorate cu albastru, roşu sau verde.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea elementele geometrice vor fi din ce în ce mai mult înlocuite cu cele vegetale şi zoomorfe.

Arta mânăstirilor moldoveneşti este atât de evoluată în secolul al XVI-lea încât va forma un tip iconografic aparte, pe care-l vom mai întâlni în special în ***tetraevangheliare***. Ilustraţia se compunea din chipurile celor patru evanghelişti, aşa cum le vedem în ***Evanghelii*** ,ea fiind păstrată atât la Biblioteca Bodleyana din Oxford cât şi în aceea de la Suceviţa.

Lucrarea cuprinde o suită de predoslovii şi ele frumos ornamentate, precum şi indicaţii cu privire la datele ce trebuie respectate în cadrul slujbei religioase, aceasta întrucât nu putem eluda nici scopul practic al folosirii cărţilor care se copiau.

Textele erau scrise numai în limba slavă, pe două coloane egale. Ele sunt împodobite cu frontispicii mari, frecvente în evangheliare, şi având în plus diverse accesorii pentru a înlesni consultarea cărţii. Uneori, la sfârşitul unui capitol, apare şi un „cup du lamp” pentru realizarea căruia

copistul îşi punea în joc toată măiestria sa. Inscripția aceasta cuprinde numele scriitorului (copistului), locul, data, circumstanțele copierii manuscrisului şi este încadrată într-un chenar subțire, împodobit cu ornamente florale stilizate.

Cercetătorii şi-au pus intrebarea dacă tradiția artistică a manuscriselor înseamnă creație locală saun este o imitație a modelelor venite din cuprinsul ariei culturii bizantine. Bineânțeles că şi în afara hotarelor româneşti se întâlnesc frontispicii poate mai vechi, având ca element de bază ornamente geometrice. Nicăieri însă, cel puțin până în stadiul actual al cercetării, nu le găsim cu atâta consecvență folosite, uneori chiar excesiv, am putea spune.

Repertoriul de motive ornamentale este o caracteristică a miniaturii româneşti, în special a celei din Moldova. Consecventa lor utilizare creează unitate, iar varietatea e dată de multiplicitatea folosirii elementelor şi prin ingeniozitatea combinării diverselor motive, evitându-se astfel monotonia, de care meşterii caligrafi înțelegeau să ferească cititorii.

Crearea de variante multiple nu poate fi numai rezultatul trudei unui meşter, ci al activității îndelungate al unui întreg atelier. Avem de-a face cu prezența unor adevărate ateliere de caligrafi, meşteri ale căror nume au rămas cel mai adesea anonime, chiar dacă ei au creat un stil artistic propriu.

Manuscrisele româneşti în limba slavonă, reprezentând produsele scrise ale culturii feudale, erau apreciate şi căutate în întreaga lume culturală ce folosea limba slavă.

În secolul al XVI-lea, țarul rus Ivan Vasilievici din

Moscova cerea lui Alexandru Lăpuşneanul o copie după acea faimoasă culegere de legi bizantine , numită ***Sintagma lui Vlastares,*** iar Ivan Fedorov, primul tipograf rus, a venit în Țara Românească pentru a căuta cele mai corecte manuscrise pe baza cărora a stabilit textul ***Bibliei***, pe care a imprimat-o în 1581 la Ostrog.

În mânăstirile din Țara Românească şi Transilvania existau scriptorii, ateliere de caligrafie, miniaturişti şi legători, precum şi şcoală de slavonie ce pregătea cărturarii necesari, fie pentru curțile domneşti, fie pentru administrația locală. Desigur că în țările române s-au copiat mult mai multe manuscrise decât au ajuns la noi. Faptul că pe vremea lui Ştefan cel Mare se cunoşteau 27 de caligrafi şi miniaturişti ne face să presupunem că, deşi lucrul la un manuscris dura mai mult de 18 luni, producția de carte copiată a fost mult mai bogată.

Însemnarea de pe manuscrisul Evangheliarului din 1473 de la Humor, făcută de ieromonahul Nicodim, arată că în 1538 manuscrisul e trimis la Ciceu în Transilvania, unde se afla cetatea primită de Petru Rareş de la voievodul transilvănean Ioan Zapolya. O asemenea măsură de protecție era luată „pentru a fi pus la adăpost de năvălirea turcilor”. Mai apoi, domnul pribeag ia manuscrisul cu el şi-l duce la Constantinopol, de unde acela va fi oferit din nou Mânăstirii Humor în timpul celei de-a două domnii. Periplul ***Evangheliarului*** nu se încheie astfel. În anul 1563 cartea trece în mâinile oştilor căzăceşti ale lui Timuş Hmelnițki, apoi

în ale ostaşilor lui Kemeny şi este răscumpărat din nou de voievodul Moldovei Gheorghe Ştefan, care apoi îl va ceda mănăstirii Humor. Acest dramatic traseu al cărții urma seismografic linia unor tribulații politice într-o țară mereu neodihnită.Tot în sensul acesta în Moldova, în 1687 tătarii au ars mitropolia cea veche şi Biserica Trei Ierarhi, situație în care au fost prădate şi distruse o mulțime de manuscrise. Nesiguranța vremurilor tulburi amenința în modul cel mai direct această zestre livrescă a culturii neamului nostru.

Domnii români au cedat diferite manuscrise mănăstirilor de la muntele Athos în ideea întăririi ortodoxiei.

Manuscrisele executate în Țara Românească şi Transilvania s-au păstrat într-un număr şi mai mic. De reținut este faptul că oricum arta miniaturistică din Moldova a fost mult influențată de şcoala Mânăstirii Neamț.

Elementele de diferențiere constau în special în frontispicii. Caligrafia manuscriselor muntene foloseşte litere mai scurte şi mai strânse decât în textele moldoveneşti. Titlurile capitolelor sunt scrise în majoritate cu ligaturi în aur sau colorate în albastru sau în roşu, căci îmbinarea mai multor litere într-un singur semn grafic era un mod de a economisi spațiul paginii, timpul de scriere şi efortul meşterului, care trudea la realizarea unei singure cărți luni şi chiar ani de zile.

În secolele XIV-XVI s-au scris multe acte în cancelariile țărilor române în slavonă adresate oficialităților oraşului Sibiu, Braşov şi Bistrița, dovedind că aceeaşi limbă era cunoscută în Transilvania, fiind folosită şi pentru corespondență. Cnejii

români din Țara Hațegului, Făgăraşului şi Maramureşului erau buni cunoscători ai limbii slavone, dar foloseau o limbă latină aproximativă. Plângerea cneazului din Remetea către feudalul său local, datată 1378,este semnificativă însensul acesta, căci în text abundă greşelile de limbă latină.

III. CARTEA MANUSCRISĂ LA ROMÂNI ÎN SECOLELE XV- XVII

Dacă cea dintâi formă grafică atestată pe teritoriul României a constituit-o scrierea lapidară, pe piatră, o a doua este cea a manuscriselor, care cu începere din secolul al IX-lea au avut ca suport pergamentul sau hârtia. După ce un răstimp hârtia se importase din Cehia, Austria, Polonia sau Italia, au început să se construiască şi la noi mori de hârtie. Prima dintre ele pare să fi fost înfiinţată în 1546 lângă Braşov, din iniţiativa orăşenilor conduşi de Ioan Benkner şi Ioan Fuchs şi cu ajutorul unor meşteri germani şi polonezi.De la această moară ceva mai târziu va procura hârtie şi diaconul Coresi pentru tipăriturile sale. O altă moară de hârtie s-a deschis tot în Transilvania, la Orlat, lângă Sibiu. Mai ieftină şi mai uşor de fabricat decât pergamentul, hârtia va deveni cu începere din secolul al XVI-lea cel mai uzitat material de scris atât pentru manuscrise cât şi pentru textele tipărite în slavonă ori în limba română.

Limba latină rămâne preferată atât pentru actele publice cât şi pentru cele particulare, mai ales că încă din secolul al XIII-lea în şcolile orăşeneşti şi în cele capitulare, de pe lângă mânăstiri, cum funcţionau la Oradea şi la Alba Iulia, scrierea latină era promovată ca disciplină şcolară. Litera cursivă

carolingiană şi cea de mai târziu latină gotică au fost cel mai frecvent folosite în manuscrisele de la noi, excelând printr-un stil sobru, dar nu lipsit de ornamente şi eleganță.

Breviarum Transilvanicum (1461) redactat într-o splendidă scriere ornată "Per manus Nicolai scriptoris de Transilvania de oppido Thorda" /De mâna lui Nicolae copist din Transilvania din cetatea Turda) este unul dintre cele mai vechi manuscrise latine care ni s-au păstrat în Transilvania, alături de care vom menționa piesa cea mai prețioasă a Bibliotecii Bathyaneum de la Alba Iulia, ***Codex aureus***, cu miniaturile lui aurite, care au atras bibliofili locali şi din țări occidentale. Întrebarea pe care în mod firesc ne-o punem este legată de modul şi timpul când la noi s-a constituit tradiția scrierii pictate şi a miniaturii. Practica lor este atestată încă în secolul al XIII-lea, dar de un gen grafic putem vorbi doar după ce călugării sosiți de la Muntele Athos în mânăstirile ridicate în secolul al XIV-lea în Țara Românească au transformat în tradiție deprinderea de a copia manual texte vechi.

Cea mai importantă personalitate cunoscută la începutul secolului al XV-lea este monahul Nicodim, care şi-a însuşit la Athos arta miniaturii şi a caligrafiei. Apoi, întemeind Mânăstirea Tismana în Munții Gorjului, el va aplica acolo regula athonită, copiind el însuşi în anii 1404-1405 o ***Evanghelie*** în limba slavonă. Chiar dacă până acum culorile s-au şters, poate fi studiat textul scris în litere verticale de tip uncial şi ornamentația simplă, cartea având majusculele sobru executate, cu frontispicii florale care ocupă o treime din

pagină, subliniate şi prin conturul lor conceput ca un chenar aurit. O asemenea activitate de artă grafică presupunea un atelier, numit **scriptorium**, dotat cu hârtie şi pergament, cu vase în care se preparau culorile, cu pene de scris, cu mese speciale şi planşete oblice, cu compase şi linii, tipare de ilustraţii şi cu materiale necesare legării manuscriselor.

De unde puteau să se inspire graficienii călugări pentru ornarea cărţilor manuscrise în acel timp de început?
Trăind în preajma pădurilor de munte şi a văilor pe care erau aşezate de obicei mânăstirile pentru a comunica şi cu oamenii din satele înconjurătoare, călugării au găsit modele ornamentale în însăşi viaţa naturii, în ţesături populare şi în general în arta rustică. Monahii, ca şi meşterii laici, au deprins tehnica legării manuale artistice a cărţilor.

III.1.LEGĂTURA ARTISTICĂ A CĂRŢILOR MANUSCRISE

Legătura monastică, după cum s-a încetăţenit în literatura de specialitate expresia ce desemna legătura medievală realizată îndeobşte de către călugări printr-o tehnologie perpetuată până în zilele noastre pentru cărţile vechi cu valoare bibliofilă, era astfel concepută spre a asigura durabilitatea documentului. Călugării confecţionau **tablele,** adică scoarţele sau copertele, din lemn de tei, ales pentru esenţa lui moale şi uşoară. Mai rar se recurge la copertele de carton gros, caz în care pentru consolidarea legăturii între

carton şi cartea propriu-zisă este necesar să se introducă una sau două foi, care constituie **forzaţul**. Dacă în zilele noastre forzaţul este puternic, la început, prin secolele al XVI- XVIII, când cartonul era mai moale se adăugau alte straturi de hârtie groasă, numite **maculatură**, tocmai pentru că legătorul folosea colile rămase de la manuscrisele, după care s-a făcut o copiere sau mai târziu tipărirea unei cărţi. Cercetate cu atenţie de specialişti, asemenea foi din legătură s-au dovedit a fi pagini ale unor cărţi vechi sau ale unor documente nemaipăstrate în vreo altă formă. Un astfel de caz este cel al maculaturii din interiorul copertei unui ***Triodion*** tipărit la Blaj în 1771, în care s-au descoperit două foi din ***Evangheliarul slavo-român***, tipărit de Filip Moldoveanul la Sibiu în anii 1551-1553, lucrare de o inestimabilă valoare dacă ţinem cont că premerge tipăriturile coresiene, dar din care nu se mai păstrează nici-un exemplar în ţara noastră şi ca atare acest fragment este o mărturie de o peremptorie elevanţă. Un alt exemplu este cel al legăturii exemplarului din comuna Voivozi, judeţul Bihor, al ***Cazaniei lui Varlaam***, 1643, legătură în care s-au descoperit foi manuscrise cu copii ale ***Octoihului slavon*** tipărit de Coresi în 1578.

Foile erau apoi acoperite cu piele, pergament sau catifea, pe care la colţuri şi în mijloc se aplica o decoraţie din materiale valoroase precum argintul , aurul şi chiar pietrele scumpe, cum era smaragdul. Aceste ornamente metalice constituie **ferecătura** cărţii, care uneori se făcea în filigrane dantelate. Pentru protejarea de praf a cărţii se ataşa în partea

dreaptă a ambelor table **paftalele**, care se folosesc pentru închidere perfectă. Călugărul grafician poate opta în loc de ferecătură, pentru coperta de piele, pe care ornamental s-a imprimat prin presare un desen, fie în sec sau **presaj orb**, fie pe foiță aurită, care intră în partea de adâncitură a desenului pielii. Ilustrațiile se compun fie cu ajutorul figurilor geometrice (romburi, pătrate, cerculețe), al motivelor florale, al scenelor religioase. Să părăsim fețele strălucitoare ale cărții, ca să ne imaginăm ce operațiuni se efectuează la nivelul **cotorulu**i, unde se realizează **cusătura**, făcută cu sforicică de cânepă. Pentru întărirea cotorului se lipeşte pe el o pânză tare. La distanțe egale se fac pe cotor legăturile în linii paralele: ele sunt perpendiculare pe lungimea cotorului şi ies în relief, profilându-se prin materialul de învelire, căruia îi sporeşte frumusețea. Acesta este **cotorul în binduri**. Şcolile de caligrafi şi de miniaturişti de la mânăstirea Feleac, unde se scrisese în1481 un ***Liturghier*** slavon, de la Prislop, unde în 1488 era terminat un ***Tetraevanghel ,*** şi-au constituit o tradiție a lor, aidoma legătoriilor, cele mai renumite dintre acestea din urmă fiind cele de la mânăstirile Bistrița Olteniei, Neamț din Moldova, din Braşov, din Bucureşti şi de la Snagov.

III.2. PRESTIGIUL CĂRȚILOR FĂURITE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

1. În epoca medievală, după cum atestă şi Mircea Tomescu în ***Istoria cărții româneşti de la începuturi până la 1918***,

manuscrisele româneşti în limba slavonă ale culturii feudale erau prețuite în zona balcanică pentru transcrierea fidelă a textelor. Tipograful cracovian Schweipoldt Fiol s-a bazat pe ele pentru tipăriturile lui din anul 1693. În secolul al XVI-lea țarul Ivan Vasilievici al Moscovei cerea lui Alexandru Lăpuşneanu o copie după ***Sintagma*** lui Vlastares.

2. Prestigiul de care se bucurau asemenea texte executate în Țările Române este incontestabil. Ivan Feodor, primul tipograf rus, căuta în Țara Românească cele mai corecte manuscrise, spre a stabili textul ***Bibliei*** imprimate în 1581 la Ostrog. Aceasta dovedeşte că executarea scrisului pe meleagurile noastre era corectă, poate chiar exemplară.
3. În mânăstirile Țărilor Române existau scriptorii, ateliere de caligrafie, cu miniaturişti şi legători. Aici funcționau biblioteci şi şcoli de slavonie în care se formau preoți, pisari, grămătici pentru cancelarii voievodale şi pentru nevoile administrației locale. Aşa se întâmpla, spre exemplu, la Mânăstirea Neamțului din Moldova, unde Alexandru cel Bun a format o şcoală de caligrafi şi miniaturişti. Tot astfel s-a dovedit pe bază documentară existența unei asemenea activități la Biserica Şcheilor din Braşov, la Bistrița Olteniei, ori în zona Feleacului din Transilvania, unde au fost copiate un ***Liturghier slavon*** în 1481 şi la Prislop un ***Tetraevanghel*** în 1488. În rețeaua copiştilor intrau în afara mânăstirii şi cei din mediul sătesc, copiind pravile şi cărți

populare sau executând comenzile boierilor ce înzestrau ctitoriile lor.

Cele mai multe manuscrise s-au realizat în epocile de înflorire economică şi politică. În timpul domniei lui Ştefan cel Mare s-au realizat 40 manuscrise dintre care 22 au fost copiate în perioada de apogeu de 18 ani (1486 - 1504), când se confecționa mai mult de un manuscris pe an, față de perioada când un manuscris se realiza în 18 luni. Dacă înainte de epoca lui Ştefan cel Mare şcoala miniaturistică moldovenească fusese reprezentată mai ales prin activitatea desfăşurată la mânăstirea de la Neamț, acum mânăstirea Putna devine renumită datorită numărului mare de meşteri caligrafi şi miniaturişti. În epoca lui Ştefan (1457-1504) lucrau 27 caligrafi şi miniaturişti, de la unii dintre ei păstrându-se mai multe manuscrise: de la Teodor Mărişescu, meşterul care a activat între anii 1491 şi 1502, se cunosc 5 manuscrise, iar de la alții câte unul. Ucenicii formați la Putna aveau să devină meşteri la Neamț, la Dragomirna, la Bistrița sau la Probota. Dacă în general meşteri miniaturişti ca Paladie (1488), Spiridon şi Nicodim (1502) sau Ghervasie (1665) s-au întrecut în a ilustra ***Biblia,*** dintre ei Nicodim avea să realizeze prima miniatură cu subiect laic, celebrul portret al lui Ştefan cel Mare din manuscrisul lucrat pentru mânăstirea Humor în 1473.

Nu este mai puțin adevărat că viața manuscriselor române a fost cel mai adesea dramatică.

Am recurs deja la exemplul ***Evangheliarului*** de la Humor, realizat în 1473 de ieromonahul Nicodim.El era în 1538 trimis la Ciceu în Transilvania spre a fi adăpostit de turcii care-l atacau pe Petru Rareş. Acesta l-a purtat până la Constantinopol în pribegie, spre a-l readuce la mânăstirea din Moldova în 1541. După alți 10 ani, el este prădat de ostaşii lui Timuş Hmelnițki, trecut lui Kemeny, iar de la acesta va fi răscumpărat de noul voievod al Moldovei, Gheorghe Ştefan. Domnitorul în 1656 îl redă mânăstirii. Căzute pradă aceluiaşi vandalism războinic au fost şi manuscrisele caligrafiate şi ornate de Anastasie Crimca, cel mai talentat miniaturist al şcolii moldoveneşti, plecat de la Putna şi care avea să înființeze scriptorium-ul de la Mânăstirea Dragomirna, ridicat în 1609 pe cheltuiala sa. El se va îngrozi de jafurile cazacilor lui Timuş Hmelnițki din 1654, când năvălitorii „au luat toate averile, veşmintele, odoarele cele sfinte ale mânăstirii…nu ca creştini, ce mai rău ca păgânii s-au purtat”. Aşa se face că din toată lucrarea lui Crimca nu s-au păstrat decât 12 manuscrise, datate între 1609 şi 1616, manuscrise dintre care numai 9 aveau şi miniaturi.Ctitorind Mânăstirea Dragomirna, cu înălțimea nemaiîntâlnită anteior, el introduce în arhitectura românească elemente ale stilului ucrainean.

Ceea ce individualizează manuscrisele lui Crimca este îndepărtarea de canoanele picturii bisericeşti prescrise în **erminii**, cum se numeau acele manuale, ca artistul sucevean să facă loc fanteziei sale creatoare, prin fructificarea unor motive din pictura murală a mânăstirilor lui Ştefan cel Mare, a

unor legende populare moldoveneşti şi mai ales a modului inedit cum a mânuit motivele vegetale, pe care le va îmbogăți cromatic şi ca număr. Recurgând la flora autohtonă cu imagini precum laleaua, garoafa, trifoiul, miosotisul, strugurele şi vrejul, la teme zoomorfe ale faunei locale, cu păuni, vulturi, corbi, cai, urşi, acestora alăturându-li-se animale fictive, de extracție legendară, precum aspida, licornul, şi balaurul. Nu lipsesc din miniaturile lui Crimca nici scene de luptă şi nici motivul antropologic, constând în pictarea pe câte o pagină a unor portrete umane ce refac o bogată tipologie cu valoare simbolică. Artistul stăpâneşte legea perspectivei în scenele unde în prim plan desenează pământul, în cel secund personajele, în spatele cărora apar elemente arhitecturale- ziduri, palate, biserici- ca în planul îndepărtat să ilustreze munții cu piscuri înalte. După ce ajunge în 1608 mitropolit al Moldovei, el îşi continuă activitatea de miniaturist, făcându-şi adesea autoportretul, imagine în care el este îmbrăcat în haine clericale. Desigur că distrugerea unor creații atât de originale a fost o mare pierdere pentru arta miniaturistică națională.

Risipite adesea, multe manuscrise româneşti sunt azi în biblioteca de la Londra, Paris, Viena, Praga, Lwow, Zagreb sau la mânăstirile ce la Muntele Athos şi puține au rămas în România. O altă explicație a răspândirii peste hotare a cărților scoase la noi în țară este tocmai frumusețea lor ornamentală. Curând după terminarea unor manuscrise la mânăstirile din țară, bibliotecile străine le-au cumpărat şi astfel au ajuns la

Sankt Petersburg, Moscova, Viena, München, Oxford, Paris, Sofia sau Belgrad. ***Tetraevanghelul*** scris şi pictat în 1429 de Gavriil la mânăstirea Neamț, unde el a pus bazele unei **şcoli miniaturistice de tip moldovenesc**, are ca particularități artistice portretele evangheliştilor pictate pe câte o pagină şi frontispiciile decorate cu figuri geometrice frumos armonizate. Literele din debutul textului sunt majusculate şi ornate cu motive florale, iar vinietele cu care se încheie fiecare evanghelie sporesc frumusețea grafică a lucrării, a cărei cromatică vie este dată de alternarea culorilor roşu, albastru, galben şi verde. Ulterior textului slavon i s-a adăugat marginal şi unul grecesc, care s-a armonizat deplin cu cel dintâi. Cartea se află acum la Biblioteca Bodleiană din Oxford, fiind socotită una dintre piesele cele mai valoroase ale patrimoniului instituției engleze. Miniaturistul craiovean Ioan Sârbu a dus la apogeu arta grafică prin ornarea între 1580-1583 a trei evanghelii cu motive colorate. Dintre ele două au rămas la o mănăstire din țară, iar cea de-a treia a ajuns la Mânăstirea sârbească Remetea Mare.

IV.GUTENBERG ŞI ISTORIA TIPARULUI

Motto: *"(...) Gutenberg (...) a inventat tiparul (...) cu gândul de a accelera difuzarea* ***Bibliei****, nu cu intenția de a tipări bancnote. S-a creat cu aceasta, o dată pentru totdeauna, un alibi pentru orice inventator".* – Lucian Blaga – (1)

1.EVOLUȚIA TIPARULUI ÎNAINTE DE GUTENBERG

Prima revoluție a spiritului uman s-a produs în Antichitate când s-a trecut de la comunicarea exclusiv orală la aceea scrisă. O a doua revoluție a comunicării interumane se datorează lui Gutenberg, după a cărui invenție s-a dinamizat circulația ideilor pe Terra.

Neândoios, că fructele culturii umane au început să fie răspândite cu eficacitate numai atunci când logogramele şi fonemogramele s-au aliat într-o simbioză perfectă cu un procedeu tehnologic al multiplicării rapide şi acesta a fost tiparul.

De-a lungul secolelor, tiparul a existat ca un corolar sine qua non al dezvoltării societății, având ipostaze diverse, dar aceeaşi esență tehnologică. El a apărut din momentul în care oamenii au căutat un mijloc de a imprima un desen sau un text în mai multe exemplare cu ajutorul unei forme, a unei matrice.

La babilonieni, stema imperiului, pecetea oficială, era sculptată în lemn şi se aplica pe plăcuța de argilă moale pe care ei scriau actele oficiale. După arderea în foc a tăbliței de lut, semnul pecetu devenea vizibil şi rezistent ca şi restul scrierii.

La asiro-babilonieni fiecare cetățean avea o pecete sculptată pe o mică piatră cilindrică. O purta agățată de gât, ca un mărțişor. Cu ea semna de câte ori era nevoie, rostogolind-o pe argila moale pentru a lăsa imprimat desenul care simboliza numele său.

La egipteni, pecetea regatului, Scarabeul, era săpată pe o placă de lemn şi aplicată pe amfore sau pa alte obiecte de preț.

Vechii locuitori ai Chinei, inspirându-se de la sistemul de imprimare a peceților oficiale, au cioplit semnele textului pe suprafața netedă a unei pietre. Semnele apăreau în relief şi erau unse cu o cerneală specială. Se aplica deasupra o coală de hârtie, se presa cu o perie sau cu un tăvălug şi după ce se ridica hârtia, pe ea rămâneau imprimate semnele. Astfel, se putea multiplica un text, folosindu-se matrița cioplită în piatră. Mai târziu, piatra a fost înlocuită cu lemnul, acesta fiind mai uşor de sculptat. De aici şi numele căpătat de acest procedeu: **xilografie** (de la cuvintele greceşti ***xilon***= lemn şi ***graphein***= a scrie). În Europa, xilografia a fost folosită la început pentru imprimarea țesăturilor şi la multiplicarea ilustrațiilor din calendare şi a figurilor de pe cărțile de joc.

Prin secolele al XIV-lea – al XV-lea a început şi

imprimarea cărților cu ajutorul matrițelor săpate în lemn. De aceea, cărțile xilografiate se mai numeau şi **tabelare.** Spcialiştii numesc procedeul de tipărire tabelară **chiroxilografie__**(în elină: ***kheir*****=** mână, ***xilon***= lemn, ***graphein*****=** a scrie, a grava), pentru a-l deosebi de sistemul xilografic, folosit la cartea tipărită, unde imprimarea imaginii se făcea cu ajutorul unei prese. Textul se imprima numai pe o față a colii de hârtie (recto); o dată cu îmbunătățirea procedeului şi cu perfecționarea presei, cartea tipărită a început să fie ilustrată prin xilogravuri imprimate pe ambele fețe ale foii (recto-verso). Dar şi astăzi unele cărți ediții de lux, reproduceri de artă plastică etc. – se tipăresc pe o singură față a foii, fie din motive de estetică a cărții, fie pentru a da mai multă finețe reproducerilor în culori.

Importante lucrări păstrate până acum din acele vremuri sunt răspândite în toată lumea: în China se păstrează gravuri chinezeşti şi japoneze datând din secolul al VIII-lea. În Europa găsim reproduceri ca: ***Madona din Bruxelle*** (datând din 1418) şi ***Sfântul Cristofor****,* din 1423, ultima având şi un text-legendă. În Germania se păstrează celebra ***Biblia pauperum*** (“ Biblia săracilor“), cu text şi circa 50 de ilustrații; ***Donat*** – gramatica latină (numită astfel după autorul ei, Aelius Donatus, gramatician din veacul al IV-lea); pe care mai târziu, în 1451, Gutenberg avea s-o reimprime cu litere mobile; în sfârşit, nu mai puțin celebra ***Seculum humanae salvationis*** (*Oglinda salvării oamenilor*), care a stârnit discuții înverşunate – unii bibliologi o socotesc prima carte tipărită de Gutenberg,

cu caractere de plumb turnate în nisip şi retuşate cu dalta, alții sunt de părere că este doar o tipăritură tabelară, nedemnă de ingeniosul meşter din Maienția. Aceste cărți au o valoare foarte ridicată, pentru că au meritul de a se fi născut înainte de tipografia cu litere mobile.

Începutul tiparului îl putem fixa prin 1040, când Pi Şeng, un fierar chinez, s-a străduit timp de 8 ani să modeleze din lut, separat, fiecare semn al scrisului chinezesc. A modelat vreo 7.000, cele mai necesare scrierii curente. Pentru a putea imprima, le lipea pe o scândură, le ungea cu cerneală şi obținea copii destul de clare.

Meşterii coreeni au făcut şi ei încercări cu semne metalice (cupru) încă din anul 1392. Turnate fiecare separat, semnele erau apoi culese în ordinea dictată de text şi prinse între două şipci de bambus. Unse cu cerneală, ele erau aplicate pe hârtie, aşa cum se aplică o ştampilă.

Şi în Europa (avantajată de scrierea alfabetică), mărturii mai vechi arată că diferiți meşteşugari căutau mijloacele de a mecaniza multiplicarea manuscriselor. S-a păstrat, de pildă, o tăbliță de lut imprimată în 1119 la mănăstirea din Ratisbona (Regensburg) în Bavaria, purtând urmele unor ştampile-litere.

Mai târziu, un procedeu relativ simplu şi economic – turnarea în matrițe – va revoluționa activitatea editorială, creând condițiile pentru naşterea tipografiei moderne. Astfel, xilografia şi semnele mobile au pregătit naşterea tiparului.

Multă vreme au existat discuții în această privință, deoarece în secolul al XV-lea mai mulți meşteri europeni erau

preocupați de inventarea unui sistem de multiplicare a textelor care să fie rapid, practic şi mai ieftin decât scrisul. Îi putem numi pe olandezul Laurens Janszoon Coster din Haarlem şi pe Prokop Waldvogel, originar din Praga, care, după unii cercetători, au avut primele contribuții la apariția (descoperirea) literelor metalice mobile, turnate în forme (matrițe).

Totuşi, cercetătorii sunt în unanimitate de acord că inventatorul tiparului a fost **Johannes Gutenberg.**

IV.2. SCURTĂ BIOGRAFIE A INVENTATORULUI

Johannes Gutenberg s-a născut la Maiența (în germană: Mainz), oraş care în acea vreme era un centru meşteşugăresc şi comercial destul de însemnat. Numele de Gutenberg este al casei familiale „ zum Gutenberg„; familia Gensfleisch făcea parte dintre patricienii – nobilimea oraşului – ale căror case purtau nume, ca şi străzile sau cartierele. Johann Gensfleisch Gutenberg, numit aşa după numele mamei lui El s-a născut la Maiența, orăşelul de pe țărmul stâng al Rinului, la sfârşitul veacului al XIV- lea (1397 sau 1400 ca membru al unei familii aristocrate. A trăit până în 1468 (?). Se pare că a învățat meşteşugul de a lucra în metal de la un unchi care era meşter într-o monetărie. Ca aristocrat, Gutenberg nu a trebuit să fie ucenic. El pare să fi avut o fire aspră, un caracter dificil şi ciudat. Certăreț şi sensibil, el a intrat în conflict cu autoritățile, cu cei apropiați, dar preocuparea lui pasionată o constituia tehnica, domeniul în care s-a afirmat ca inventator. El a

cunoscut viața de exilat, a fost atras în mai multe procese, a înfruntat privațiunile unui trai nesigur, de un trai mai sărac.

Din cauza implicării familiei sale în diferite certuri politice locale, Gutenberg a petrecut câțiva ani în exil în Strassbourg (1434), unde şi-a continuat experimentele cu tiparul, tipărind în acest fel o scurtă gramatică latină de câteva pagini.

În 1419, după moartea tatălui său, Johannes a fost nevoit să părăsească Maienția şi se stabileşte la Strasbourg. Aici începe să facă litere din lemn, dar acestea fiind rezistente, trece la cele de metal. Izbuteşte să găsească şi aliajul cel mai potrivit: plumb cu antimoniu care, după ce i s-a adăugat cositor, a rămas până astăzi combinația metalică cea mai potrivită pentru turnat o literă. Căci literele trebuiau să fie făcute dintr-un metal moale, uşor la turnat şi la prins orice formă, dar şi destul de rezistent, ca să păstreze forma odată luată în toată finețea liniilor ei.

Gutenberg era sărac şi, ca să poată lucra tiparele lui, s-a asociat cu alți trei tovarăşi. Unul dintre aceştia, mai bătrân, muri în curând şi, din cauza neînțelegerii cu moştenitorii lui, asociația se sparge. Gutenberg, şi mai sărac, se întoarce la Maienția pe la 1446. Se întovărăşeşte cu un om de afaceri numit Fust. Se alătură şi un tânăr, Peter Schőffer. Împreună tipăresc, pe la 1450, o biblie latină, aşa-numita ***Biblie de 42 de rânduri*****,** câte avea pe o pagină, sau ***a lui Gutenberg***, sau ***mazarină***, fiindcă s-a păstrat în Biblioteca Mazarină din Paris. Este un in-folio (o carte de format mare), din pergament şi e prima carte cu adevărat tipărită. Semăna aidoma unui

manuscris şi Fust a vândut-o la Paris, ținând taina descoperirii tiparului. Omul cu bani însă, care era Fust, a crezut că afacerea nu merge destul de profitabil pentru el, îl dă în judecată pe Gutenberg pe motiv că nu respectase condițiile contractului şi câştigă procesul.Visul lui era ca oamenii să poată comunica în scris fără a mai apela ca până atunci la tresie, condei şi pană, ci numai cu ajutorul poansoanelor şi a formelor.

Omul de geniu se vede iarăşi lipsit de instrumentele născute de el. Se alătură unui alt bogătaş, Konrad Homery şi deschide o altă tipografie, care prosperă şi unde Gutenberg învață şi pe alții arta tiparului. Dar războaiele civile împiedică lucrul şi Gutenberg moare sărac (pe la 1468) şi îndurerat, silit, spre sfârşitul vieții să se folosească de ajutorul dat de ducele Albert de Nassau.

IV.3. INOVAȚIA TIPOGRAICĂ A LUI GUTENBERG

Tipografia în care lucrase Gutenberg avea trei secții: turnătoria, zeițăria şi presa. În secolul al XV-lea meşteşugul tipăririi cuprindea 3 etape, adică turnarea literelor, culegerea lor şi imprimarea. Fiecare dintre operațiunile acestor secții erau de mult cunoscute; Gutenberg le-a perfecționat şi le-a unit într-un sistem de imprimare, căci numai acest sistem a marcat naşterea tiparului. Inventatorul a săpat în vârful unui bloc de metal tare o literă inversată, spre a fi văzută în oglindă, tehnica fiind a aurarului care gravează o bijuterie. Astfel era pregătit **poansonul**, adică acel instrument de oțel

care are forma de vergea cu un vârf ascuțit, folosit pentru gravare. Apoi se bătea într-un metal moale un mic bloc de aramă,obținându-se o formă de litră gravată adânc, în care se turna oricare dintre litere, după nevoie.

Deci, lui Gutenberg i se datorează: turnarea literelor mobile dintr-un aliaj de plumb, bismut şi antimoniu, elaborat de meşterul din Maienția după îndelungi căutări şi experimentări şi încălzit la 300 de grade. Pentru că nu exista un mijloc de apucare cu mâna a literelor la turnare,el a inventat o mică unealtă, un instrument de turnare manuală, cunoscut până în zilele noastre, fără de care operațiunea aceea nu era posibilă.Acest instrument era un canal de turnare aşezat deasupra formei de literă, astfel ca aliajul metalic să se coaguleze repede.Gutenberg a fost nevoit să toarne sute de litere una câte una înainte de a începe tipărirea unei cărți. Literele astfel confecționate erau aşezate în casete de litere. Acum începea munca culegătorului. El trebuia să aşeze literă după literă, alcătuind paginile.Elementele diverse din care era compusă pagina puteau fi uşor invesate, pericol care solicita multă atenție. **Zațul** se lega strâns cu o sfoară, spre a fi aşezat sub presă. S-a creat astfel un mijloc de distribuire a literelor în căsuțe şi un aparat – **culegarul** – pentru formarea rândului de tipar; un mecanism complex – presa tipografică – superior tuturor mijloacelor folosite până atunci pentru imprimare. Sub presă zațul se cerea bine fixat, pentru ca părțile componente să nu se desfacă. Acum tipograful ungea zațul cu negru. Cerneala neagră folosită se

făcea din **gogoşi de ristic,** (adică bogate în taninul aflat în frunza stejarului înțepată de o viespe,ca substanță folosită şi în industria tăbăcăriei şi la farduri sau vopseaua de păr) şi din negru de fum. Hârtia era umezită cu apă. Tipograful o aşeza aşa umezită într-o ramă fixată de presă, deasupra zațului, ca apoi să înceapă operațiunea de presare.În felul acesta dintr-o pagină de text cules se puteau scoate mai multe sute de exemplare. Inovația realizată de tipograful din Maiența a stârnit un interes unanim. În cei 500 de ani care au trecut de la marea invenție a lui Gutenberg, tehnica tiparului a cunoscut mari progrese, dar principiile de la care a plecat şi unele soluții ale lui Gutenberg mai sunt vizibile şi astăzi.

Aşadar, reținem în esență că în Europa cărțile erau copiate cu mâna până în secolul al XV-lea. Apoi în jurul anului 1430, a apărut în Europa tiparul cu lingou de metal. Pentru fiecare literă şi pentru alte caractere se făcea o matriță tare de metal. Matrițele erau utilizate pentru a ştanța textul într-o placă metalică moale. Din placă se făcea un mulaj de plumb şi acesta se utiliza ca formă de tipar. Dacă o formă de tipar se strica sau se uza, alta putea fi turnată din placa ştanțată. Ştanțarea literelor în metal producea un text relativ inegal, dar această metodă i-a dat aurarului Johann Gutenberg ideea de a tipări cu ajutorul plăcilor metalice, a rămas până astăzi combinația metalică cea mai nimerită pentru turnarea literei, căci literele trebuie făcute dintr-un metal moale, uşor la turnat şi la prins orice formă, dar şi destul de rezistent ce să păstreze forma odată luată în toată finețea liniilor ei. În secolul al XV-lea

meşteşugul primilor tipografi cuprindea, aşadar, cele trei etape: turnarea literelor, culegerea lor şi imprimarea.

Aceste date sigure ne dovedesc faptul că acela care a dus la bun sfârşit încercări mai vechi de a tipări a fost Gutenberg şi că Maiența este patria tiparului, în apropiere găsindu-se şi primele tipărituri.

Lupta a continuat mult şi abia în secolul al XVII-lea putem vorbi de o victorie completă a tiparului şi aceasta numai în Apus, la noi mai târziu.

Tiparul oferea cărți noi mai uşor de citit, mai plăcute şi mult mai ieftine la îndemâna fiecăruia. Nu avem cărți tipărite cu litere mobile înainte de 1447. Chiar în secolul al XV–lea, arta tiparului se răspândeşte repede. Din cauza disputelor religioase şi a războaielor civile, tipografii din Maiența se împrăştiară şi se stabiliră prin alte țări. Atraşi de renumele tiparului, oameni din străinătate, unii trimişi de regii lor, veniră anume din Maiența să învețe noul meşteşug, răspândit mai iute în Italia, prin călugării benedectini. Rând pe rând se întemeiază tipografii în Mânăstirea Subiaco, la Roma şi la Veneția, unde se imprimă încă din 1469 şi care are o importanță deosebită pentru introducerea tiparului la noi.

Tot în acelaşi an se deschide o tipografie şi la Paris, sub auspiciile Sorbonei. În 1476 William Caxton l-a introdus în Anglia când şi-a instalat propria presă de tipar la mânăstirea Westmister, apoi la Londra şi Oxford; în Spania la Valența; urmează Țările de Jos şi celelalte țări nordice.

Este foarte probabil că razele artei grafice au venit la

români din Veneția, mare centru tipografic care avea, pe la 1500, numărul considerabil de 50 de tipografi, unde se imprima şi cu caractere slavone. Influența italiană şi în special venețiană s-a întins spre noi, mai ales prin comercianții din Raguza, de pe coasta Dalmației, cu care Țările Române avea legături.

IV.4. ÎNCEPUTURILE TIPARULUI ROMÂNESC

Deşi pe pământul românesc nu s-au tipărit incunabule, în condițiile în care în a doua jumătate a secolului al XV-lea mai mulți tipografi din ținuturile româneşti, conform unei tradiții europene largi, s-au stabilit în centre cu o puternică viață tipografică, ei au ajuns să lucreze la crearea unor incunabile. Menționăm printre tipografii secolului al XV-lea pe Toma Transilvanul din Sibiu.(Toma Septemcastrensis De Civitate Hermanni), care a lucrat la Mantua şi la Modena în Italia. Un alt tipograf a fost Bernard din Dacia, care a lucrat la Neapole. Martin Bârseanu din Codlea (Martinus Burciensis de Szetedino) a ajuns la Brünn. Andrei Corbu, un braşovean, a lucrat în tipografiile din Veneția.

Mai mult, unii autori originari din Țările Române au tipărit scrieri în perioada incunabulară. Cea mai veche tipăritură a unui autor român este semnată de cel care se identifică a fi Captivus Sempemcastrensis, adică Prizonierul Transilvan, care fusese răpit de către turci în timpul asediului de la Sebeş din 1438. De la acest prizonier ne-a rămas lucrarea ***Tratat despre credințele, obiceiurile , viața şi***

viclenia turcilor, scrisă în latineşte, purtând titlul ***Tractatus de ritu , moribus,condicionibis et mequicia turcorum.*** Cartea a apărut la Urah în 1482, dovedindu-se valoroasă prin faptul că este una dintre primele consemnări privind viața Evului Mediu românesc.

IV.4.1.Tipărituri în limba slavonă

La 1508 apare ***Liturghierul slavonesc*** tipărit de călugărul scrib Macarie, început în timpul domniei lui Radu cel Mare şi terminat în aceea a lui Mihnea cel Rău. Nu se ştie locul tipăririi, reealizate sau la Târgovişte, care era capitala domnului, sau la mânăstirea Dealu de lângă Târgovişte, ctitorie a lui Radu cel Mare, sau, în sfârşit, la mânăstirea Bistrița din Vâlcea, ctitorie a fraților Craioveşti, unde se mai găseau călugări sârbi şi unde s-a aflat un exemplar din această carte.

Cert rămâne faptul că Radu cel Mare a organizat o tipografie slujită de tipograful ieromonah Macarie, care învățase meşteşugul la Veneția, ca apoi să scoată şase cărți slavone în 3 ani la Cetenie, Muntenegru. La Târgovişte: 1508 – ***Liturghier***, 1510 - ***Octoih*** şi 1512 – ***Evangheliar***. Nu se cunoaşte (din epiloguri, de obicei) locul unde s-a înfăptuit tipărirea: în țară sau la Veneția la tipografia lui Aldo Manuzio – Torresani (hârtia e de proveniență venețiană, litera e de factură venețiană ca şi legătura), dar în 1510 – 1511 tipografia lui Aldo nu funcționa. De fapt, ritmul scoaterii acestor cărți dovedea că a fost folosită o mică tiparniță, cu hârtia ce se va

întrebuința şi la Sibiu pentru condica oraşului (au aceleaşi filigrane). Concluzia la care s-a ajuns este aceea că Sibiul vindea asemenea hârtie Țării Româneşti.

V. CEL DINTÂI TIPOGRAF ROMÂN, FILIP MOLDOVEANUL

V.1 SIBIUL CA CENTRU CULTURAL TRANSILVĂNEAN

Sibiul a fost în Evul Mediu nu numai un oraş comercial şi meşteşugăresc cu renumite bresle, ci şi un centru cultural, a cărui importanță este prea puțin cunoscută în prezent. În oraşul medieval de pe Cibin încă din 1292 funcționa un spital, care în strada Azilului, nr. 4 este în prezent un azil pentru bătrâni, el fiind primul spital din țară atestat documentar. Tot aici s-a organizat la 1330 cea dintâi bibliotecă de manuscrise, aparținând călugărilor dominicani. După altă jumătate de veac, conform este atestărilor documentare, funcționa o şcoală catolică, ce putea să fi fost înființată anterior, dar care în 1431 dobândea un local propriu şi în 1471 chiar şi un internat. La 1494, după ce se ianugurează un nou spital, în locul celui vechi transformat în azil, la Sibiu ia ființă prima farmacie din țară. Un asemenea oraş, deschis inovațiilor culturale cu scop civilizator, nu putea să nu realizeze de la bun început care erau avantajele cărții tipărite de Gutenberg, mai ales că Sibiul comunica permanent cu Apusul. Ca atare de aici vor porni în ultima parte a secolului al XV-lea spre Mantua, cetatea italiană, tineri meşteri care să se inițieze în tehnica şi arta tipăririide cărți.

Prima tipografie atestată documentar a Transilvaniei a fost

instalată în 1528[1] de către Theobaldus Gryffius din Reutlingen la Sibiu spre a imprima cărți cu litere latine în limba latină, oficială, şi în germană, limba saşilor aşezați deja de câteva secole în această regiune a provinciei.Desigur că spre a veni în ajutorul românilor ortodocşi aici se vor publica şi cărți cu litere chirilice, fie slavone , fie româneşti. Se ştie că cea dintâi carte scoasă de sub teasc a fost ***Gramatica latină*** semantă de Thomas Gemmarius şi tocmai atunci apărută. Datând aşadar din 1529, ea va deveni un manual în şcoala germană a oraşului. Un an mai târziu medicul Sebastian Pauschner a scris în limba germană ***Tratat despre ciumă***, pe care tipografia a imprimat-o, dat fiind interesul pe care problema aceasta o stârnea în epocă. Nici-unul dintre exemplarele celor două cărți nu s-a păstrat.

Cu începere din 1521 în oraşul Sibiu activează Philippus Maler, adică Pictor, care va fi menționat în documentele locale de 50 de ori până la 1554. Ce funcție îndeplinea pe lângă magistratul sibian acest român de obârşie moldoveană, aciuit în Hermannstadt-ul saşilor ? Magistratul se folosea în secolele al XV-lea şi al XVI-lea de **scribi** români, numiți şi **scriitori la cetate,** selectați mai ales dintre preoții şi dascălii din Răşinari, satul din care mai târziu se vor ridica Octavian Goga şi Emil Cioran. Astfel va fi adus de la Braşov la Răşinari preotul Bratu, spre a îndeplini nu numai munca logofătului din celelalte provincii româneşti rezolvând

---

[1]Tipografia putuse să fie instalată chiar şi înainte de această dată. Vezi: Mircea Păcurariu, ***Cărturari sibieni de altădată***, Editura “Dacia”, Cluj-

corespondenţa oficială ci şi una diplomatică. Ei deveneau soli ce realizau anumite tratative cu Ţara Românească, fie alianţe politice, fie activităţi de culegere a unor date despre manevrele otomane. De prin 1521 secţia românească a cancelariei magistratului sibian a fost lăsată în seama lui Filip Pictor, care cerea ajutor unor răşinăreni ca preoţii Matei şi Dumitru sau Ioan Literatul. Filip va fi menţionat în documente ca **Magister Philippus Interpres** ori ca **Scriba litterarum valachicarum** tocmai pentru că era un scrib, adică un caligraf profesionist, care răspundea de corespondenţa cetăţii transilvănene efectuată în limba română cu provincia de la sudul Carpaţilor. Personalitate afirmată complex în domeniul scrisului, Filip va avea realizări cu totul remarcabile şi ca tipograf.

Apariţia primelor cărţi tipărite în limba vorbită de popor se datoreşte esenţialmente mişcării orăşănimii române pentru o cultură proprie, mişcare ce cuprinde întreaga Europă în timp de reformă religioasă.

V.2.FILIP MOLDOVEANUL-TIPOGRAF

După 1540, când Gryffius a murit, un ucenic al său, Lukas Trapoldner, şi-a deschis propria tipografie. Aici va exista o secţie românească, având caractere chirilice, secţie condusă de priceputul caligraf Filip Moldoveanul, care va lăsa din 1555 postul de **scriitor la cetate** fiului său Ioachim, funcţie îndeplinită de el cu o consecvenţă apreciabilă timp de 18 ani. Filip a tipărit în anul 1544 un ***Catehism românesc***, pe care în

---

Napoca, 2002, p.7.

1838 Timotei Cipariu părea să-l fi văzut la Blaj, dar care nu a ajuns până la noi.

Sursele documentare din care cunoaştem prima tipăritură românească sunt edificatoare. În toamna anului 1847 tânărul Timotei Cipariu se afla la Viena, studiind izvoarele lingvistice ale limbii române în Biblioteca Cancelariei Aulice .Într-una din zile bibliotecarul i-a atras atenția asupra unei foi volante în limba germană, tipărită în 1546, ce cuprinde a printre altele o interesantă comunicare despre un catehism luteran ce apăruse în limba română la Sibiu.

Văzând acea foaie volantă, Cipariu va face imediat o relatare asupra ei în revista „Organul luminării" (7 ian.1848) deschizând noul şir al unor discuții ştiințifice şi scrieri istorice ce vor începe să lămurească problemele legate de această primă carte în limba română. Cipariu era foarte interesat de această foaie valoroasă întrucât după spusele sale ar fi văzut între 1837-38 un asemenea exemplar în Biblioteca Basilicilor din Blaj. Exemplarul care se pare că s-a pierdut ulterior în timpul revoluției din 1848- 1849.

Pentru a lămuri problemele actualelor instituții modene de imprimare electronică a cărților trebuie să pornim de la recunoaşterea primei tipografii de la Sibiu, care a funcționat începând cu 1528-29 şi care între 1543-44 fusese înzestrată şi cu litere chirilice. Conducătorul ei a fost, aşadar, Filip Moldoveanul cel care timp de proximativ un sfert de veac fusese tălmaciul şi diacul român al oraşului Sibiu. Că el şi tipografia sa au activat ne-o dovedesc exemplarele care s-au

păstrat:

-***Tetraevangheliar slavon*** (1546)

- un fragment de ***Biblie*** bilingvă slavo-română din preajma anului 1553.

Timotei Cipariu se exprima destul de prudent vis-à-vis de ***Catehismul*** din 1544, spunând că de fapt el a avut în mână doar o lucrare de proporții mici în formatul 12 scrieri în alte litere ce se deosebeau de ale celorlalte tipărite, dar nespecificând că ar fi vorba de un catehism şi cu atât mai puțin de o tipăritură sibiană.

El însuşi se întreabă: ”Era acesta ***Catehismul*** de Sibiu au altceva? Judece care poate. Noi însă suntem plecați a crede până una alta cum că Catehismul de Sibiu trebuie să fie într-un format mai mare.”

Cercetarea asupra ***Catehismului*** a făcut-o în ultima vreme profesorul Jakó de la Universitatea din Cluj-Napoca în diverse articole ale specialității şi în principal în lucrarea: „Filobyblon transilvan”.

Iată cum s-au derulat faptele : 1752 : în locuința din Sibiu a contelui Banffi Deneş s-a făcut un inventar, printre care şi al cărților în format 4 şi în care, la poziția nr. 248 se putea citi însemnarea: ”carte scrisă în valahă de Filip propovăduitorul valah în scopul primirii reformei de către valahi.” Descrierea aceasta a lui Cipariu, atât de aproximativă, se datorează faptului că textul scris cu caractere chirilice nu-i era accesibil redactorului maghiar al acestui inventar. Impresionant este faptul că se menționează o carte scrisă în limba română a

cărui tipograf este Filip şi deci că am avea de-a face cu un exemplar din acea primă tipăritură în limba română.

Banffi Deneş, un mare iubitor de carte dar şi un mare risipitor de bani, în noiembrie 1763 a fost nevoit să-şi scoată biblioteca la licitație, aceasta fiind de altfel şi prima licitație de carte din Transilvania. Licitația a beneficiat de un catalog topografic, operație realizată de secretarul său, care de fapt întocmise şi inventariul menționat mai sus.

Pentru întocmirea acestui catalog de licitație s-a avut ca punct de plecare inventarul din 1752, dar surpriză! Unele cărți prezente în inventar nu se regăsesc în caietul de licitație. Se pare astfel că ele lipsesc, fie pentru că s-au pierdut, dar mai probabil întrucât posesorul cărților dorea să le păstreze şi să nu le scoată la licitație. Printe aceste cărți şterse se afla şi cea a lui Filip Moldovanul. Este posibil ca lucrarea să fi rămas vreme îndelungată la curtea baronului şi a urmaşilor săi, în castelul de la Bonțida. Dar jefuirea castelului în 1944-45 a dus la distrugerea multor cărți şi lucruri de artă aflate în castel între care ar fi putut fi şi acel ***Catehism***.

Important este însă că la mijlocul secolului al XVIII-lea se mai puteau găsi în Transilvania exemplare ale ***Catehismului*** din 1544 şi, aşa cum spusese Cipariu, cartea era de format în 4 şi nu în 12.

Despre ***Catehismul românesc*** din 1544 vorbesc două consemnări contemporane, anume o menționare în ***Socotelile*** oraşului Sibiu, datată 16 aprilie 1544, a plății de 2 florini, ca sumă cu totul semnificativă pentru acel timp, plată făcută lui

Philippus Pictor pentru tipărirea catehismului respectiv. Doi ani mai târziu un preot sas bistrițean se adresa epistolar cărturarului Johann Hess din Breslau, oraşul polonez Wroclav de azi, cu precizarea că " s-a tradus ***Catehismul*** în limba română şi s-a tipărit la Sibiu, capitala noastră, a saşilor din Transilvania, cu litere sârbeşti. Mulți preoți au primit această carte, socotind-o sfântă, alții însă o disprețuiesc."[2]

Tocmai în 1543 universitatea săsească din Sibiu decisese să indrepte pe toți locuitorii Pământului Crăiesc spre luteranism, indiferent de naționalitate, mai ales că însuşi primarul Petru Haller era un înverşunat adept al lui Martin Luther. În condițiile acestea s-a acreditat ipoteza că acel catehism nu putea fi decât unul luteran, menit fiind să răspândască ideile Reformei printre români. Al. Rosetti se numără printre cercetătorii care au argumentat această ipoteză, el considerând că modelul tipăriturii de la Sibiu a fost ***Catehismul mic*** al lui Luther, idee pe care nu o va împărtăşi Mircea Păcurariu, întrucât la acea dată românii aveau în limba lor ***Tatăl Nostru*** şi alte principale rugăciuni, cele 10 porunci ori învățăturile de credință cu simbolul acesteia. Era explicabil faptul că unii preoți români, mai tradiționalişti, nu acceptau noul catehism, ei pledând pentru păstrarea limbii slavone aşa cum o moşteniseră de secole întregi în oficierea cultului religios ortodox într-o vreme a Reformei când absolut toate confesiunile protestante aveau ca obiectiv introducerea în uz liturgic a limbilor naționale. Ceea ce era considerat de ei o

[2]Mircea Păcurariu***, op. cit.,*** p.8.

erezie se va dovedi a fi un act revoluționar cu efecte benefice în oficierea cultului liturgic. Cea mai adecvată soluție, după opinia profesorului Mircea Păcurariu, ar fi aceea de a numi această carte ***Catehismul românesc de la 1544.*** La Sibiu se va reedita în 1546 ***Tetraevanghelul slavon*** tipărit de Macarie în 1512, ca acest text să-şi poată lărgi aria de circulație. Se mai păstrează numai două exemplare din tipăritura aceasta sibiană de la 1546. Unul este incomplet, aflat în Biblioteca "M.E. Saltâcov" din Petersburg, ce aparținuse lui Gheorghe Ştefan, domnitor al Moldovei între 1653 şi 1658. Celălalt este întreg şi aparține fondului de carte rară a Bibliotecii Universitare din Ujgorod. Ambele exemplare ajunseseră în Moldova. Faptul este explicabil nu numai prin obârşia lui Filip, ci şi prin destinația ***Tetraevanghelului slavon***, care era comandat şi de moldoveni, drept care pe fața filei 289 a cărții este imprimată stema țării lor. Era posibil ca textul acesta să fi fost cerut de către domnitorul Petru Rareş ori de către mitropolitul său Teofan I., despre care se ştie că avea preocupări cărturăreşti elevate, ca pasionat iubitor al cărții religioase. Circulația cărții în spațiul moldovean ar fi putut pune în discuție locul de tipărire a ***Tetraevangelului slavon***, dacă în text n-ar fi fost imprimată de către Filip de 4 ori stema oraşului Sibiu cu cele două săbii încrucişate, aşezate cu vârful în jos şi cu o coroană deasupra. Nicolae Iorga, urmat de alți cercetători care au fost preocupați de identificarea traiectului cărții au corelat notița din socotelile oraşului referitoare la plătirea lui Philippus Pictor în 1546 şi epilogul exemplarului

din Ujgorod unde se menționează atât data imprimării cât şi numele tipografului:” eu Filip Moldoveanul m-am ostenit a săvârşi această cart e în anul 7054, de la naşterea lui Hristos 1546 şi s-a sfârşit în luna iunie 22 zile”. Dacă deja comentatul ***Catehism*** din 1544 era prima carte tipărită în limba română, în schimb ***Tetraevanghelul slavon*** este cea dintâi tipăritură realizată pe pământ românesc cu ornamente în tehnica xilogravurii. Autorul ei este, aşadar, Filip Moldoveanul, care a izbutit cel dintâi la noi să îmbogățească paginile unei cărți tipărite cu ornamente de o deosebită valoare. Astfel, la începutul fiecăreia dintre ***Evangeliile după Matei, Luca şi Ioan*** sunt imprimate simbolurile evangheliştilor respectivi, la sfârşit s-a imprimat pe o întreagă pagină chipul Mântuitorului aşezat, iar monograma lui Filip este prezentă în fiecare din ele. De remarcat este faptul că ornamentația acestei cărți este original românească şi cu mult mai frumoasă ca la alte tipărituri ale timpului. Desigur că trebuie făcută distincția între ornamentația foilor textului şi ferecătura cărții, sens în care am putea aminti ca element deosebitor ***Tetraevanghelul lui Nicodim***, realizat în 1404-1405, **ca cea dintâi carte manuscris** slavo-român, care avea o **ferecătură în argint** fără precedent în istoria scrisului la români. Modelul lui Filip îl constituie tipăriturile lui Macarie din Țara Românească, cu frontispiciile şi inițialele înflorate specifice. Literele nou tăiate de Filip au şi ele forma caracteristică stilului macarian. Aşadar, Filip n-a fost numai cel dintâi tipograf român, ci şi un talentat gravor, care va imprima în perioada 1551-1552

Tetraevanghelul slavo-român, care este **prima tipăritură în limba română păstrată** până în zilele noastre. Din această a treia tipăritură a lui Filip Moldoveanul se găseşte un exemplar incomplet la Biblioteca "Saltâkov- Scedrin" din Petersburg, iar un fragment s-a descoperit la biserica din Oiejdea- Alba. Textul românesc al cărții este o traducere din slavonă, făcută mult înainte, probabil în Moldova, de unde ar fi putut fi adusă de însuşi Filip Moldoveanul. Totuşi unele cuvinte şi expresii regionale dau credit şi ipotezei că traducerea s-a făcut în Transilvania, eventual în vederea întăririi propagandei luterane printre români. S-a mers atât de departe cu acreditarea acestei ipoteze, încât cuvintele "mitropolit", cu care în traducere este identificat arhiereul ce condamnase la moarte de Hristos, sau " episcop", cu care numeşte pe Caiafa, aveau să fie interpretate drept o manieră subtilă de a compromite ierarhia ortodoxă. După opinia profesorului Mircea Păcurariu, în realitate era vorba numai de o stângăcie a traducătorilor , lipsiți la acea dată de modele în domeniu, această tipăritură încadrându-se şi ea între cărțile ortodoxe comandate de domnitorul moldovean Ştefan Rareş, cel care urcat pe tron în 1551 avea să cadă pradă unui complot boieresc în1552, sau de către mitropolitul Grigorie Roşca (1546-1551). Concluzia cercetătorilor în această privință nu este unitară. Spre deosebire de tipăritura din 1546, ***Tetraevanghelul slavo-român nu are menționat*** nu are nici-o mențiune asupra locului şi persoanei care a realizat cartea. Elementul de identificare a fost forma literelor, cu acel M "cu

poale “ şi inițiala **M** care imită coroana Sibiului; acestea apar numai în tipăriturile lui Filip Moldoveanul, nemaigăsindu-se în alte tipografii ale secolului al XVI-lea. Un alt element important folosit de specialişti pentru datarea tipăriturii a fost filigranul hărtiei folosite de Filip Moldoveanul, hârtie care a fost fabricată la Braşov la “moara“ întemeiată în 1546 de către negustorii Hans Fuch şi Johannes Benkner, ceea ce confirmă ipoteza că tipărirea s-a realizat între anii 1551-1553. Peste câțiva ani aceeaşi moară de hârtie va alimenta şi tipografia diaconului Coresi.

V.3. LOCUL LUI FILIP MOLDOVEANUL ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

- Filip Moldoveanul a fost în mod cert primul tipograf şi gravor talentat al neamului românesc, atestat în documente până în prezent.
- El era o personalitate remarcabilă a timpului, un poliglot, care cunoştea limbile latină, slavonă şi germană, drept care a fost selectat de magistratul din Sibiu pentru corespondența în limba română cu celelalte două țări române şi chiar pentru unele misiuni diplomatice.
- Filip Moldoveanul a pus bazele primei tipografii româneşti, care activa la Sibiu concomitent cu cea slavonească de la Târgovişte, condusă de Dimitrie Liubavici, în care a ucenicit Coresi.
- Lui Filip Moldoveanul cultura națională îi datorează nu

numai primele două cărți tipărite în limba românească, anume ***Catehismul românesc de la 1544*** şi ***Tetraevanghelul slavo-român***, ci şi primele gravuri de ornare a unor cărți religioase.

- Tradiția temeinicită de el va fi continuată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de către diaconul Coresi la Braşov şi de către urmaşii acestuia.
- Atestat documentar pentru prima dată în 1191-1196, "oraşul roşu", cum era supranumit Sibiul din cauza fortificațiilor din cărămidă ale cetății, a devenit capitala transilvăneană a saşilor, cu atât mai prestigioasă cu cât din 1486 scaunele săseşti ale Transilvaniei constituie ***Universitatea săsească***-*universitas saxorum*-o unitate administrativă, juridică şi politică, care a stat la baza sistemului de drept cu privilegiile asigurate până târziu, în 1876. Regiunea Sibiu-Făgăraş era menționată în 1222 ca "terra Blachorum ", un district cu o puternică autonomie românescă. Ca teren al confluențelor specifice Transilvaniei , Sibiul avea să devină datorită inițiativelor şi rodnicei activități tipografice a lui Filip Moldoveanul un prestigios focar de cultură românească, chiar dacă din punct de vedere economic, administrativ, religios şi politic saşii alături de care se situau ungurii şi secuii dețineau hegemonia.
- ***Aşadar, prima carte românească se crede a fi un Catehism*** tipărit la Sibiu în 1544, din care însă nu s-a găsit nici un exemplar. Prima carte românească tipărită care s-a

păstrat este un exemplar imprimat de Diaconul Coresi la Braşov, în 1561. Diaconul Coresi, care îşi făcuse ucenicia probabil în tipografia lui Dimitrie Liubavici a fost chemat la saşii din Braşov să tipărească acolo cărți de propagandă religioasă, Coresi tipărind vreo 20 de lucrări, în slavoneşte şi româneşte.

V.4. CĂLĂTORIE PRIN ERA GUTENBERG

Procedeul lui Gutenberg, cunoscut ca tipar înalt, a fost principala metodă de tipărire timp de 500 de ani. Dar începând cu secolul al XIX-lea, acestuia i s-au adăugat alte două procedee – **litografia** şi **fotogravura**. Acestea au devenit importante în reproducerea ilustrațiilor. În presa de tipar înalt, părțile metalului care urmează să fie cerneluite sunt ridicate deasupra regiunii înconjurătoare; în litografie, forma de tipar este plată, având părți care acceptă cerneala şi altele care nu o acceptă; în gravură regiunile cerneluite sunt gravate în suprafața plăcii. În prezent, tiparul înalt şi fotogravura sunt rar utilizate pentru tipar şi aproape totul, de la ziare la cărți, se tipăreşte prin litografie, care înseamnă „scriere de piatră„ şi numele provine de la o tehnică dezvoltată de Alois Senefelder în 1798.

În anul 1895 a fost inventat tiparul prin fotogravură de Karl Klic şi Samuel Fawcett. Calculatoarele au revoluționat tehnologia tiparului. Multe cărți sunt culese pe calculator şi editate cu un program de editare de text, care este apoi transfera într-un program de paginare combinate cu imaginile

pe calculator ale unor fotografii şi diagrame.

Există o foarte mare varietate de cărți: romane, benzi desenate, enciclopedii, dicționare… Dar, indiferent de subiect, la originea unei cărți se află întotdeauna un autor care vrea să povestească o întâmplare sau să transmită informații cititorilor. Fără autor nu ar exista cărți, iar acestea nu ar ajunge la cititori fără ajutorul editorului şi a directorului artistic.

În cartea sa ***Ancilla to Classical Reading (Ghid pentru lectura clasicilor),*** Moses Hadas spunea că: "Noi înşine suntem mai conştienți de aportul unui autor a cărui carte o citim decât de cel al unui compozitor a cărui operă o ascultăm într-o reprezentare publică. La greci, publicarea unei cărți avea, de regulă, loc printr-o recitare publică, întâi în mod semnificativ – de către autor şi mai târziu de către lectori sau actori profesionişti; iar recitarea publică a continuat să fie metoda obişnuită de publicare, chiar după ce cărțile şi arta lecturii s-au răspândit".

După cum muzica scrisă pentru ansambluri mici diferă, atât prin tonalitate, cât şi prin ritm, de cea concepută pentru sălile mari, la fel s-a întâmplat şi cu cărțile. Tiparul a extins în asemenea măsură dimensiunile "amfiteatrului" în care autorul îşi prezintă opera, încât toate aspectele stilului au fost modificare. H.J. Chaytor în lucrarea sa ***From Script to Print*** (*De la scriere la tipar*) scrie următoarele: "Nimeni nu contestă că inventarea şi perfecționarea tiparului marchează un punct de cotitură în istoria civilizației. Mai puțin uşor se acceptă faptul că obişnuința cu materiale tipărite a schimbat punctul

nostru de vedere asupra literaturii şi a stilurilor, a introdus idei privind originalitatea şi proprietatea literară, de care epoca manuscrisului ştia prea puțin sau nu ştia nimic, şi a modificat procesul psihologic ce dirijează utilizarea cuvintelor în schimbul de idei. Prăpastia care desparte epoca manuscrisului de epoca tiparului de carte nu este întotdeauna pe deplin înțeleasă de cei care se ocupă cu studiul şi critica literaturii medievale. Când luăm în mână o ediție tipărită a unui text medieval, prevăzută cu o introducere, un aparat critic cu variante de lectură, note şi glosar, în mod conştient aducem acestui text acele idei şi atitudini preconcepute care ne-au devenit o obişnuință în urma frecventării îndelungate a materialelor tipărite.

Aspectul oral al culturii manuscrisului nu numai că a influențat profund modul de redactare şi scrierea, ci a impus, de asemenea, ca scrierea, cititul şi rugăciunea să rămână indisolubil legate între ele multă vreme după inventarea tiparului.

După cum relatează Fabvre în ***L'Aparition du livre*** (p. 126), cărțile de rugăciune şi de liturghie în format de buzunar au fost, probabil, cele mai numeroase cărți tipărite într-un secol şi mai bine de la apariția tiparului: „Cu toate acestea, datorită tiparului şi multiplicării textelor, careta a început să apară ca un obiect prețios, de consultat într-o bibliotecă. Se naşte treptat dorința de a o avea la dispoziție şi de a o consulta sau a o citi oriunde şi oricând." Această înclinație foarte firească spre accesibilitate şi portabilitate a mers mână

în mână cu creşterea simțitoare a vitezei de citire a textelor tipărite cu litere uniforme şi repetabile față de manuscrise. Aceeaşi tendință spre accesibilitate şi portabilitate a creat un public şi piețe de desfacere tot mai largi, indispensabile întregii acțiuni Gutenberg. Fabvre şi Martin explică (p. 169):”De la început, tiparul a apărut ca o industrie guvernată de aceleaşi legi ca şi celelalte industrii, iar cartea ca o marfă pe care oamenii o produceau în primul rând pentru a-şi câştiga existența, chiar şi atunci când erau, ca familiile Aldus sau Estienne, totodată umanişti şi savanți*.*”

Autorii trec apoi la problema capitalului considerabil, necesar pentru a tipări şi publica, a riscului mare de eşec comercial şi a goanei după piețe de desfacere. Chiar în secolul al XVI – lea, tendințele care se manifestă în selecționarea şi în tirajul cărților prevesteau “apariția unei civilizații de masă şi de standardizare.” Se forma treptat un nou gen de public consumator. Din întreaga producție de cărți de până în 1500, reprezentând 15 sau 20 de milioane de exemplare, din 30 de mii sau 35 de mii de titluri distincte, partea cea mai mare, 77%, era în latină. Dar, aşa cum cartea tipărită a înlăturat manuscrisul în primul deceniu al secolului al XVI-lea, tot astfel limbile naționale au înlocuit curând latina.

Era inevitabil ca teritoriul limbii naționale să ofere cărții tipărite o piață mai largă decât cea pe care o constituia elita internațională clerică a cititorilor de latină. Producția de carte a fost o mare aventură din punct de vedere a capitalului şi avea nevoie de piețe cât mai întinse. “Astfel secolul al XVI-lea,

epocă de reînnoire a culturii antice, este de asemenea, cea în care latina începe să piardă teren.

Începând din 1530, mai ales, această mişcare devine deosebit de clară. Publicul librăriilor…devine tot mai mult un public de laici – adesea femei şi burghezi, printre care mulți nu sunt deloc familiarizați cu limba latină” (Febvre şi Martin). Întrebarea “ce doreşte publicul”? a avut de la bun început o importanță capitală pentru tipar. Dar aşa cum formatul cărții a păstrat multă vreme aspectul exterior al manuscrisului, tot astfel vânzarea de carte a depins multă vreme de **târgul medieval** ca mijloc de desfacere. “Negoțul de cărți în tot cursul evului mediu a fost în mare măsură un comerț de ocazie; abia după inventarea tiparului, comerțul cu carte a devenit o activitate curentă” [i](Buhler, ***The Fifteenth Century Book-*** – Cartea românească.”[3]

---

[3] Gh.Buluță,***Scurtă istorie a editurii româneşti,***Editura enciclopedică,Bucureşti,1996,p.9

VI. 3. CARTE TIPĂRITĂ LA TÂRGOVIŞTE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

S-a stabilit cu exactitate faptul că încă în prima jumătate a secolului al -XVI-lea încep să circule chiar în limba slavonă cărți tipărite la Veneția în tipografia lui Bojidar Vikovici (originar din Serbia). Tipografia venețiană a acestuia a avut strânse legături cu țările române prin tipografii ce lucrau acolo, probleme ale originii române: diaconul Rădoi, călugărul Moisi ce a lucrat aici din 1536-38. Este foarte probabil ca acest Moisi să fi trecut după desființare tipografiei lui Vukovici la În tipografia din Graceanița lucra Dimitrie Liubavici, nepot al lui Vukovici. În 1544 a sosit în țară, chemat de d-l Pătraşcu cel Bun şi tentat de un câştig material oferit generos de acelaşi Dimitrie Liubavici. Aducea cu el pe colaboratorul său de la Graceanița (Moisi), dar şi matricele turnătoriei literelor.

Sigur este faptul că Moisi imprima în 1545 din „ porunca domnului Io Petru Mare Voievod” un ***Molitvelnic slavon***, având în anexă ***Pravila Sfinților Apostoli****.* Imprimarea acestei cărți s-a făcut în „Cetatea de Scaun” Târgovişte cu matrițele lui D.Liubavici.

În anii următori Moisi nu mai este amintit, dar îl găsim pe Liubavici tipograful unui ***Apostol*** în care a fost ajutat de ucenicii săi: Oprea şi Petre, ridicați dintre localnici.

Tipărirea cărții a început la 18 aug. 1546 şi s-a terminat

la 18 martie 1547 „în capitala Târgoviştei” (se spune în lucrare). Din ea s-au tras exemplare şi pentru Moldova şi poartă următoarea titulatură: ”Autocratul domn a toată Țara Moldovei Io Iliaşco voievod şi mama lui binecinstitoarea d-nă Elena, dispotarița şi fiii ei, Io Ştefan voievod, Io Constantin voievod, fiii răposatului Petru (Rareş – n.n.) să le fie veşnică pomenire.”

Matricele tipografice ale lui Liubavici erau rare şi deosebite de cele folosite de Macarie. Litera este mult mai mică şi mai strânsă decât a primei tiparnițe româneşti. Inițialele ornamentate, puține la număr amintesc de cele venețiene. Şi pentru tipăritura destinată Țării Româneşti, ca şi pentru cetatea Moldovei s-a făcut câte un frontispiciu. Este prezent pe jumătate de pagină, alcătuită din arabescuri şi încadrat într-o inscripție cu titulatura voievodului, asemenea cu inscripția de pe pietrele tombale voievodale. În mijlocul arabescurilor într-o cunună de spice stilizate este stema Țării Româneşti: corbul cu crucea în cioc, gravură executată de maeştrii localnici. Exemplarul pentru Moldova are aceeaşi repartizare în pagină a textului, dar titulatura poartă numele voievodului Iliaş şi stema Moldovei.

Tipograful Dimitrie Liubavici este originar din Macedonia, venind de la mânăstirea Decia, pe care o părăseşte de frica turcilor, refugiindu-se la Târgovişte şi lucrând la mânăstirea Dealu. Dintre cei doi colaboratori ai săi , Oprea şi Petre, Oprea va fi cel care în tipografia căruia s-a şcolit Coressi care este de altfel menționat în prima carte

coresiană. ***Octoihul slavon***, apărut la Braşov în 1557 şi unde maeştrii tipografi amintiți în ordinea vechimii: „Eu, robul lui Hristos, Oprea Logofătul şi diaconul Coresi, ne-am trudit cu aceasta şi am tipărit aceste cărți.”

În mod cert, unul din meritele lui, a fost acela de a fi format în atelierul său prima generație de tipografi români. Prin realizările sale în domeniu, oraşul Târgovişte a devenit în concepția lui Gheorghe Buluță ‘’primul centru iradiant al meşteşugului de carte românească’’[1]

Despre Apostol ar trebui să spunem că era o tipăritură în slavonă pe care Ljubavici a scos-o în două ediții : una la comanda lui Iliaş al II-lea pentru Rareş domnitorul Moldovei şi una pentru Mircea Ciobanu. Era o carte de cult cu faptele apostolilor. Unul dintre primele texte pe această temă se găseşte în Codicele Voronețean. Textul va fi însă reluat după Dimitrie Ljubavici şi de Coresi la Braşov în 1566.

În acel timp, cu activitatea tipografică se ocupa o întreprindere particulară pe care statul o susținea financiar, domnitorul fiind comanditar. Acesta îşi stabilea opțiunile pentru titluri, ele fiind corelate cu programul politic şi cultural al țării şi cu biserica. Cărțile tipărite de Macarie şi de Ljubavici vor circula în toate țările româneşti şi chiar în toată aria balanică- ortodoxă pentru că erau scrise în limba slavonă. Cărțile, tipărite exemplar ca aspect de către Macarie, se încadrează într-un prim tip editorial, răspunzând inițiativei ofociale româneşti şi având un aspect tehnic comun.

Tipăriturile erau gândite să slujească întregii arii sud- est europene. Misiunea lor era complexă:

1 de susținere a unității creştine, amenințată de puterea otomană;

2 era un mijloc de propagandă pentru personalitatea politică şi ctitorială a domnitorului care aspira să fie şi o personalitate culturală;

Aceste tipărituri îşi au obârşia în sentimentul unei solidarități creştine ortodoxe. Acest fapt nu însemna că aspectul tipăriturii nu era diferențiat de la o țară la alta. Tiparul chirilic venețian a propulsat o mişcare resimțită în întreaga Europă.

In 1560 a fost găsit un exemplar în podul casei bătrânului Ion Cornea (Sibiel), moştenitor din tată în fiu în familia unor cărturari şi oferit spre vizionare Bibliotecii Naționale din Cluj.

Istoricul P. P. Panaitescu atribuise (eronat!) tiparniței lui D.Liubavici imprimarea şi a altori cărți româneşti aparținând perioadei 1544 - 47 care de fapt se tipărise la Sibiu în tipografia lui Filip Moldoveanul.

Cercetări recente în bibliotecile ruseşti s-au soldat cu descoperirea unui volum de carte ieşită din tiparele lui D.Liubavici . Azi producția de cartea a lui Liubavici la Târgovişte este apreciată ca formată din 5 opere slavone, dintre care 2 erau comenzi pentru nevoile culturale ale Moldovei.

Dacă perioada macariană ne îndreaptă prin lucrătorii tipografi spre arta tipografică venețiană, perioada Liubavici ne duce spre contacte cu Serbia. Ucenicii acestuia: Petru, Oprea, Coresi sunt târgovişteni de origine, ei înşişi desenând literele, tăindu-le pansoane, turnându-le în matrițe şi făcând servicii de zețare, corectare, specialişti la presă, într-un cuvânt au pus aici la Târgovişte temelia meseriei de tipograf a artei şi industriei poligrafice naționale.

VII. ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII BIBLIOTECONOMICE ÎN ROMÂNIA

O cercetare de o autentică valoare ştiinţifică a evoluţiei scrisului şi cărţii nu poate fi deplină fără studierea modului cum vor fi puse în circulaţie documentele purtătoare de cunoştinţe ce adună "toată înţelepciunea lumii" în expresia ilustrului scriitor francez Marcel Proust. Instituţia culturală cea mai veche a omenirii, biblioteca, a fost inventată tocmai în acest scop. "O istorie a bibliotecilor este o componentă a istoriei societăţii, cu legătură în istoria scrisului şi a tiparului, cu conexiuni în istoria ideilor."[1], după cum conchidea Gh. Buluţă.

VII.1. BIBLIOTECA ÎN ANTICHITATE ÎNTRE IPOTEZE ŞI REALITATE ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ

Despre existenţa unor biblioteci la Tomis şi în alte cetăţi greceşti cosmopolite de pe ţărmul Pontului Euxin, unde în antichitate pe lângă intense preocupări comercial- economice se desfăşura şi o activitate culturală, nu s-au păstrat documente. Rămâne, însă, aproape imposibil de crezut că un poet celebru al culturii romane ca Publius Ovidius Naso (43.î.H.-17 d.Hr.) în ultimii săi 10 ani de viaţă, petrecuţi în exil

---

[1] Gh. Buluţă în ***Argument la Scurtă istorie a bibliotecilor din România***, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p.6

la Tomis, unde a continuat să scrie şi a izbutit chiar să învețe limba localnicilor, nu deținea cărți aduse cu el şi sporite ca număr prin ceea ce i se trimitea de la Roma. Dacă o asemenea realitate nu este atestată până în prezent documentar, în schimb este cert faptul că tânărul rege- poet Cotys I, fiul lui Rhoemetalces I, s-a căsătorit cu nepoata triumvirului Marcus Antonius, numită Antonia Tryphaena, şi a intreținut relații de prietenie cu celebrul poet elegiac exilat de împăratul Augustus şi venit de la Roma. Aici, în Scythia Minor, pe plaiul Dobrogei, unde , ca „rege clientelar", cum denumea Mihai Diaconescu în ***Istoria litraturii daco-române*** pe acei conducători ai provinciei tolerați de imperiul roman, Cotys moştenise o parte din regat la moartea tatălui său în anul 12 d.Hr., ca timp de 7 ani să conducă el , iar la un an-doi după stingerea lui Ovidiu să fie ucis de duşmanul său, unchiul Rhascuporis, care îl va urma la domnie.Poate că istoria nu l-ar fi reținut pe acest rege dac, deşi Cotys fusese un om cultivat al acelui timp, dacă Ovidiu nu-l menționa în ***Pontice*** ca rege-poet, care a compus versuri şi a prețuit artele frumoase. Nu se poate stabili dacă regele Cotys cunoştea limba latină, chiar dacă originea soției lui şi legăturile directe cu imperiul ar argumenta o asemenea ipoteză. Mihail Diaconescu în studiul său acredita ideea că regele Cotys s-ar fi apropiat în primul rând de scrierea cu caractere greceşti, care era deja tradițională pe aceste meleaguri ale Daciei de la gurile Dunării.Scrierile lui puteau fi receptate de Ovidiu direct în

limba dacică şi pare justificată prețuirea de care el se bucura prin condiția sa de personalitate a culturii dacice, fie şi numai comparându-l cu adversarul său Rhascuporis, consemnat în ***Analele*** lui Publius Corneliu Tacitus ca „incultum, ferox”. Am menționat cele două profiluri antitetice de înalte personalități ale societății dacice spre a ilustra ipoteza existenței unor surse livreşti de informație de care măcar o parte dintre cărturarii epocii se presupune că aveau nevoie. Acredităm ipoteza existenței unor mici biblioteci în coloniile greceşti de pe țărmul Pontului Euxin şi poate nu numai acolo, în condițiile în care influența culturii greceşti şi latine s-a resimțit chiar înainte de ocupația romană.În lipsa unor documente certe, ne alăturăm, pe bună dreptate, supoziției lui Gh. Buluță, anume că “În privința bibliotecilor păgâne, totul este supoziție”[2].

Un imbold în înflorirea activității biblioteconomice l-a constituit în Dacia răspândirea creştinismului prin texte teologice scrise. Din moment ce la Tomis ființa încă de la finele secolului al III-lea o episcopie, ca în secolul următor să se înființeze nişte mânăstiri daco-romane, asemenea instituții bisericeşti nu ar fi putut funcționa fără cărțile unor biblioteci, mai ales că în Scythia Minor era consemnată activitatea unui teolog ca Ioan Cassian în secolul al V-lea, sau în secolele V-VI cea a lui Dionisie cel Mic. Pe locul unei vechi bazilici din secolele IV- VI avea să fie ridicată la Morissena, denumirea antică a Cenadului din Banat, o mănăstire şi o alta va funcționa la Hodoş, după mențiunea epistolară făcută în 1177

[39] Gh. Buluță, ***op. cit.***, p.9

de regele Bella III .Se poate presupune, dar nu şi certifica, existența unor biblioteci monastice sau episcopale, care să fi deținut mici colecții livreşti, alcătuite din cărți liturgice şi patristice, puțin sau deloc ornamentate, redactate în limba greacă pentru început şi mai târziu în slavonă, conform evoluției marcate în Bizanț şi la sud de Dunăre de tehnica scrisului şi a ritului bisericesc. Aşa cum în apusul Europei biserica a constituit în jurul catolicismului o comunitate supranațională, în sud-estul continentului ortodoxismul a reunit pe greci, bulgari, sârbi, români alături de ruşi, solidarizați prin credință religioasă şi comunicând în plan cultural, unde interferențele s-au dovedit a fi pe cât de obiective pe atât de benefice.

Complexitatea fenomenului cultural produs în sud-estul Europei în jurul secolului al X-lea, de când datează şi primele inscripții chirilice, n-ar putea fi apreciat cu justețe fără a considera aportul adus de circulația episcopilor şi a călugărilor, atât ai bisericii latine cât şi ai celei ortodox răsăritene, care asigurau un transfer al valorilor culturale. Răzvan Theodorescu dezvolta în lucrarea sa ***Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*** teoria „coridoarelor culturale” deschise din Macedonia până în Bosfor şi din Serbia ori din câmpia Panoniei până în regiunile sud-vestice ale Rusiei.

În condițiile create în întreaga Europă de înflorirea culturală produsă de fortificarea ordinelor religioase cu începere din secolul al XII-lea, când, spre exemplu, numărul

abațiilor cisterciene creşte de la 338 la 530, importanța bibliotecilor latine catolice este în plină creştere. Pe malul stâng al Mureşului, la est de Cenad puternica abație burgundă de la Pontigny şi-a stabilit o filială transilvăneană, mânăstirea cisterciană de la Igriş, spre care se trimiteau cărți. Rețeaua monastică cisterciană se extinde, o filială a mânăstirii din Igriş luând ființă la Cârța din Țara Făgăraşului. Cercetat de R. Constantinescu şi de E. Lazea, care au cunoscut lista de cărți a mânăstirii de la Pontigny, aşezământul monastic cistercian de la Igriş înființat în 1179 deținea prin 1229 cărți latine împrumutate de la Pontigny, atestând documentar pentru prima dată de la naşterea neamului românesc un contact livresc cu cultura – mamă, cultura latină. Dacă o asemenea aserțiune a celor doi cercetători ar putea să fie vreodată contrazisă, în mod cert rămâne valabil faptul că “Şcoala lui Gerard din Cenad şi biblioteca de la Igriş sunt verigi ale unui complex proces de asimilare, desigur la nivelul posibilităților acelor timpuri, de către spiritualitatea medievală transilvăneană a culturii occidentale latine.”[3](Bibliotecile conventuale înființate astfel se vor îmbogăți substanțial în următoarele 6 secole, documentele , respectiv cataloagele şi listele de cărți ale mânăstirii de la Pontigny atestând împrumuturile operate. Iată o dovadă peremptorie a legăturilor spirituale pe care transilvănenii le intrețineau cu Europa apuseană încă din secolul al XIII-lea, când literatura şi filosofia

---

[3] R.Constantinescu, E.Lazea,***O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200***, în „Studii de istorie”, tom 22, 1969, nr.6, p. 1153

latină erau solicitate pe plaiurile mioritice. Bazându-se pe listele de cărți ale bibliotecii de la Mânăstirea din Pontigny, unde erau menționate împrumuturile pentru Transilvania, împrumuturi între care alături de cărți de cult şi scrieri teologice figurau şi autori ca Seneca şi Cicero, cu conținutul filosofic al cărților lor într-o interpretare romană şi Quintilian şi Suetoniu, ale căror lucrări ilustrează literatura cu caracter didactic, Ştefan Bârsănescu demonstra în studiul său ***Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (secolele X-XIV***) [4],Bucureşti, Editura Academiei,1971, p.47. orizontul larg de interes manifestat de lectorii monastici ai vremii. Conform ritului monastic apusean şi condițiilor în care nu existau prea multe cărți, lectura era comună şi se făcea îndeobşte cu voce tare, mai ales în biserică, în refectoriu şi chiar în chilii. Locul de păstrare a cărților în incinta mânăstirii cisterciene era o nişă în zid denumită **armarium**, lângă intrarea în biserică, şi spații închise cu uşi de lemn în refectoriu. Aşadar, în mânăstire nu exista nici bibliotecă propriu-zisă şi nici sală de lectură, acestea având să se organizeze cu începere din secolul al XIV-lea, când în colegii şi universități se amenajează primele săli de lectură, pentru funcționarea cărora se încheagă cele dintâi spații de depozitare a cărților. Tot în secolul al XIV-lea se atestă documentar şi primele biblioteci monastice, aşa cum trebuie să fi fost şi cea de la Ighiş, cuprinsă în rețeaua monastică cisterciană. La noi ea

este, conform precizării făcute de Gh. Buluță”prima bibliotecă medievală atestată documentar şi despre care, datorită informațiilor din surse franceze, ne putem face o idee clară.” [5]

---

[4]Şt.Bârsănescu,***Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (sec.X-XIV)***,Bucureşti, Editura Academiei,1971, p.47

[5]Gh. Buluță, ***Scurtă istorie a bibliotecilor din România***, Editura enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 13.

VIII. CONTRIBUȚII ALE DIACONULUI CORESI LA DEZVOLTAREA TIPARULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

VIII.1. PRIVIRE PRELIMINARĂ.

Ca personalitate a cărei existență se situează în comentariile ajunse până la noi între legendă şi realitate istorică, diaconul Coresi nu s-a desprins încă din conul de umbră al datelor rămase incerte. De aceea sunt necesare în demersul nostru axat pe această temă câteva observații preliminare, fără de care apare ca paradoxal faptul că un tipograf, a cărui existență rămâne încă atât de controversată, din lipsa datelor exacte desprinse din documente, a reuşit într-un interval de timp relativ restrâns, cel dintre 1559 şi 1581, să tipărească un număr intr-adevăr mare de cărți, probabil chiar mai multe decât titlurile care ni s-au păstrat, dintre care în limba română aproximativ 10 titluri: ***Întrebarea creştinească*** (1560),***Tetraevanghelul*** (1561), ***Apostolul*** (1563), ***Cazania*** din 1564 şi cea din 1581, această ediție fiind considerată apogeul activității tipografice coresiene, ***Molitvenicul*** (1564), ***Psaltirea*** din 1564 şi cea din 1570, ***Pravila*** şi ***Apostolii*** (1570, 1580 ,***Liturghierul*** (1570) , câteva dintre acestea continuând să fie încă, aşa după cum vom vedea, subiect de controverse între cercetători .

Prima observație este menită să scoată in evidență faptul că, în ceea ce priveşte pătrunderea tiparului pe teritoriul

românesc, am fost ajutați de împrejurări favorabile, care ne conferă un loc privilegiat între celelalte națiuni europene, dacă ne gândi că, în general , în domeniul cultural, românii s-au situat, de obicei, cu mult în urma Occidentului. În Grecia, țară cu o cultură exemplară, înflorită înainte şi mai puternic decât la Roma, tiparul nu activează decât cu începere din secolul al-XIX-lea, din cauza regimului de asuprire al Imperiului Otoman, pe care l-au avut grecii multe veacuri.

În privința tiparului, la exact 38 de ani de la invenția lui Johannes Gensfleisch, care a deschis o eră nouă în domeniul transmiterii şi stocării informației pe calea scrisului, numită de Marshall McLuhan ***Galaxia Gutenberg,*** şi până la tipărirea cărții pe teritoriul românesc, prin activitatea ieromonahului Macarie, care între 1508 şi 1512 tipăreşte – după toate probabilitățile - în Țara Românească trei cărți slavoneşti, dintre care ***Liturghierul slavon*** din 1508 la porunca domnitorului Radu cel Mare, într-un atelier tipografic utilat cu litere aduse de la Veneția. A doua observație este aceea că nici distanța dintre prima imprimare făcută cu ajutorul tiparului mobil, în imprimeria deschisă de Gutenberg la Mainz (***Biblia*** de la 1450) şi prima tipăritură în limba română ***Catehismul românesc*** de la Sibiu (1544), nu este prea mare. Alte observații pot avea în vedere sublinierea conjuncturilor care au favorizat stabilirea lui Coresi la Braşov şi dobândirea de către oraşul primei şcoli româneşti a atributului de **centru redutabil** al unor tipărituri în limba română, referiri la rolul decisiv jucat în această privință de ofensiva Reformei în

Transilvania, tradiția creată de Honterus prin realizarea unei baze tehnice mai performante decât în celelalte **centre tipografice** din Ardeal, calitatea morii de hârtie de la Braşov şi, nu în ultimul rând, preocuparea comunității săseşti locale pentru ridicarea nivelului cultural al românilor în vederea convertirii lor la luteranism şi calvinism.

Stabilindu-se la Braşov, după ce a deprins tehnica tipografică la Târgovişte, diaconul Coresi a avut inițiativa de a scoate de sub teasc alături de cărți slovenești și cărți în limba română. Pentru că textul tipărit în 1544 la Sibiu de Filip Moldoveanu cu ***Catehismul românesc***, atestat în documentele epocii, nu se păstrează până în zilele noastre, socotim textele tipărite de Coresi la Braşov ca cele mai vechi scrieri mai ample în limba română, răspândite în litere de tipar pe tot întinsul țării române, ele devenind model de folosire a limbii literare.

Îndemnând la lectură în ***Tâlcul evangheliei***, Coresi încredințează cititorii în general şi autoritățile vremii, mai ales, că este "mărgăritarul şi comoară ascunsă întrînsele". Nici după o jumătate de mileniu importanța lor n-a fost diminuată, căci, aşa cum le considera Lucian Blaga, tocmai acestea sunt "Întâiul mare poem al unui neam". Ele pot fi înțelese numai prin raportare atât la mobilul reformei din secolul al XVI-lea, când inițiativele mediilor româneşti aveau ca scop de a-şi dezvolta o cultură în limba proprie, cât şi în reformele religioase pentru adoptarea limbii vorbite de enoriaşi în biserică.

VIII. 2. Câteva paradoxuri legate de personalitatea lui Coresi

Astăzi este unanim acceptată ideea că **izbânda tiparului în limba română** trebuie legată de numele lui Coresi. Există o bogată bibliografie consacrată activității tipografice a lui Coresi la Braşov, deşi aceasta nu însumează decât cel mult 27 de ani, dar cu toate acestea nu sunt de consemnat decât două sinteze cu caracter monografic: teza de doctorat susținută la Facultatea de Litere şi Filozofie din Cluj de cercetătorul Liviu Predescu şi publicată la Tipografia Seminarului din Bucureşti în 1933 (contribuție adnotată şi amendată ulterior de Dan Simonescu) şi recenta **monografie** a cercetătorilor Ion Gheție şi Al. Mareş ***Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română***, Bucureşti, Institutul de Lingvistică al Academiei Române, 1994, lucrare meritorie deoarece sintetizează şi interpretează, pertinent şi peremptoriu, principalele idei şi opinii care s-au concretizat de-a lungul timpului în legătură cu activitatea lui Coresi. Dar nici aceasta, cum nici cele câteva contribuții prestigioase ale unor cercetători braşoveni ca: Gernot Nussbacher, Monica Tătărescu, Vasile Oltean, regretatul Pavel Binder sau notoriul Nicolae Suluică, nu au reuşit să înlăture cu totul aura de legendă ce încă pare a mai învălui unele aspecte legate de tipăriturile coresiene, numeroasele controverse, nu întotdeauna convingător elucidate (identitatea lui Coresi, paternitatea unor tipărituri, stricta delimitare a contribuțiilor de tipograf şi editor la realizarea unor tipărituri, rol jucat în

traducerea textelor, stabilirea modelelor folosite etc.) ceea ce constituie un adevărat paradox, având în vedere că anul 2001 va marca împlinirea a 420 de ani de la tipărirea celei mai reprezentative cărți coresiene, ***Evanghelie cu învățătură den tuspatru evanghelişii alese şi den multe demnezeieşti scripturi***, iar vehicularea empirică a meritelor lui Coresi ca elemente componente ale **triumfalismului românesc** au cunoscut o largă răspândire pe verticala succesiunii generațiilor, dar şi în spațiul orizontal al contemporaneității.

Un alt paradox, care ține de atitudinea pe care românii o au în general față de valorile lor culturale, dar şi de condițiile vitrege ale circulației şi păstrării cărții în diferitele perioade ale istoriei noastre, face ca Braşovul să dețină un număr insignifiant din exemplarele originale ale cărților stabilite ca fiind de proveniență coresiană. Astfel în bibliotecile importante ale Braşovului – Biblioteca Județeană **George Barițiu**, Biblioteca documentară a **Bisericii Negre**, Biblioteca Muzeului Județean, Biblioteca Muzeului **Primei Şcoli Româneşti** etc. - se află păstrate 264 de titluri în 400 de exemplare din cărțile tipărite între 1539 şi 1750 în tiparnițele din Braşov, Sibiu, Alba Iulia, Cluj etc. Între acestea, numărul cărților coresiene este de 5: ***Psaltirea slavonă*** din 1564, exemplar identificat de cercetătorul Gernot Nussbacher[1] ; ***Sbornicul slavon*** din 1569 (7077), care în **colophon** are menționat numele lui Coresi (Eu, păcătosul diacon Coresi am scos această carte împreună cu 5 ucenici. S-au început a se

scrie această carte în luna iulie douăsprezece zile şi s-au isprăvit în luna lui decembrie şasa zile în anul 7077); ***Octoihul slavon*** din 1574; ***Psaltirea slavonă*** din 1577 şi singurul exemplar din tipăriturile româneşti ***Evanghelia cu învățătură*** din 1581, despre care în ***Predoslovie*** se spune că a fost tradusă în sârbeşte. Este exemplarul care a folosit cercetătorului braşovean Paul Binder la susținerea ipotezei că diaconul Coresi s-a folosit de dotările tipografice rămase în fostul atelier honterian moştenit până în 1579 de Cornelius Honterus şi apoi trecut în proprietatea lui Johannes Scherer Nyro. Este unul din cele mai frumoase şi cele mai complete exemplare dintre toate tipăriturile româneşti, realizate de Coresi şi păstrate până astăzi (format **in folio**, cu oglinda paginii de 225 x195 mm, cu titlurile realizate după clişee săpate în lemn şi având gravată stema lui Lukas Mirscher, după modelul **Cazaniei** tipărită la Zabludov în 1569.

VIII.3. Unele repere biografice coresiene neelucidate

Una dintre controversele neelucidate cu argumente convingătoare se referă la originea etnică a lui Coresi. Scriitorul Ion Agârbiceanu a intervenit[2] în legenda întrețesută în jurul numelui lui Coresi, sporindu-i aura: Cel dintâi tipăritor de cărți bisericeşti în româneşte, al cărui nume îl cunoaştem, e Diaconul Coresi. Neamul lui a venit în Țările Româneşti din Insula Chios, ce ține de Grecia. Coresi pare a fi de loc din

---

[1] cf. "***Revista Bibliotecilor"***, an 24, nr.2, din 1971, p.114 – 116
[2] cf.: ***Cărturari români***, Sibiu, Editura Asociațiunii ASTRA, 1937

Târgovişte! Nu se cunosc amănunte din viața lui, dar se ştie că a scris cu tiparul între 1557 şi 1583 laTârgovişte, la Braşov, la Sebeşul Săsesc, unde pe vremea aceea erau tipografii**.** Fixarea Insulei Chios ca loc pentru rădăcinile arborelui genealogic coresian pare, desigur, mai mult o figură de stil prin raportare la ipoteza celebră conform căreia Chiosul ar fi fost locul naşterii şi vieții lui Homer, biografie rămasă exclusiv în perimetrul legendei. Spre deosebire de **ilustrul său înaintaş**, despre a cărui existență pământească nu s-a păstrat nici o mărturie scrisă, numele lui Coresi este atestat de diferite documente, de obicei acte de cancelarie, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, prima mențiune fiind însă aceea din epilogul ***Octoihului mic slavonesc*** din 1557, carte tipărită de Coresi împreună cu logofătul Oprea, al cărui ucenic era. Dar faptul că nu s-au păstrat date referitoare la anul şi locul naşterii sale, precum şi existența unor omonime care au circulat în epocă, au făcut posibilă apariția celor două ipoteze contradictorii. Prima, având la origine observația lui T. Cipariu privind posibila legătură între numele familiei Coressios din Chios şi numele diaconului tipograf a câştigat teren prin susținerea ei de către nume de prestigiu ale istoriografiei româneşti: B.P. Haşdeu, A.D. Xenopol, Aron Densuşianu, Nerva Hodoş, Nicolae Cartojan şi alții până la Liviu Predescu. Această părere, împărtăşită şi în prezent de unii cercetători, a primit o replică demnă de luat în considerație de la St. Nicolaescu, la începutul secolului XX. Şi în acest fel a prins teren ipoteza originii româneşti a lui Coresi, bazată pe

argumentul filosofic potrivit căruia terminația în **si** a numelor de persoane ar fi mai frecventă la macedoni şi albanezi, aşa-zisul nume de familie **Coresi**, fiind de fapt un prenume, adică numele de botez al cărturarului tipograf. Printre susținătorii acestei ipoteze se numără şi Nicolae Iorga. Dar nu numai numele, ci însăşi identitatea persoanei a fost pusă în discuție. În documentele slavo-române din secolul al XIV-lea mai apar doi scriitori de acte domneşti cu numele de Coresi. Primul care îşi zicea **diac** a redactat documente între 1525 şi 1538 şi a zidit în Țara Românească o biserică folosind meşteri aduşi de la Braşov. Celălalt Coresi a îndeplinit funcția de **logofăt** la Târgovişte şi Bucureşti. Cercetătorii Ion Gheție şi Al. Mareş, (cf. op. cit), fără a lămuri aspectele legate de **naționalitatea** cărturarului tipograf, susțin originea munteană a lui Coresi, însoțindu-şi opțiunea cu o serie de precizări: faptul că în epilogul ***Tetraevangheliarului românesc*** din 1567 este prezentă formula **ot Târgovişte**, prezența numelui de **Coresi** sau **Corese** în epilogul primei ***Cazanii*** etc. Meşteşugul de tipograf l-ar fi învățat la Târgovişte, deşi, aşa cum am menționat, Coresi nu depăşea stadiul de **ucenic** (al logofătului Oprea) nici în 1557.

Este de menționat, în treacăt, că aceste lacune de informație şi insuficientă argumentare a unor ipoteze, a condus spre confecționarea propagandistică a unei imagini false a personalității lui Coresi, care la Braşov şi-a găsit expresia publică în cele două lucrări de **artă plastică**: fresca din pronausul Bisericii **Sf. Nicolae**, care în contrast cu spiritul

celor două picturi murale dedicate de Constantin Petrescu lui Mihai Viteazul şi, respectiv, Regelui Ferdinand şi Reginei Maria, ne oferă un Coresi rudimentar, ca şi acela **întruchipat** de sculptura ostentativ aşezată la intrarea în Biserica din Scheii Braşovului, în evident contrast cu spațiul ambiental. Prin urmare, cu atât mai utilă şi demnă de luat în considerare este lucrarea cercetătorilor Ion Gheție şi Al. Mareş care, temperând chiar şi unele exagerări ce țin de aşa-zisul **patriotism local** al cercetătorilor braşoveni, oferă prima imagine plauzibilă a contribuției lui Coresi la dezvoltatrea tiparului în limba română prin cărțile româneşti tipărite la Braşov, unde tradiția honteriană, calitatea hârtiei realizată de moara intrată în **criză de supraproducție**, după ce atelierul tipografic al lui Honterus şi-a încetat activitatea, dar şi atitudinea mai mult decât încurajatoare a saşilor aflați la conducerea oraşului – **primarii** Hans Benker şi Lukas Hirscher - împreună cu neîncetatele **comenzi** venite şi de la domnitorii munteni l-au inspirat pe **cărturar** şi au dat motivație activității tipografului.

VIII. 4. Etapele activității desfăşurate de Coresi la Braşov.

În acte de cancelarie, numele lui Coresi apare la Braşov în două împrejurări: ca asociat al lui Toma în procesul cu Laurențius Fronius pentru o piesă tipografică (iulie 1570), fiind ortografiat **Koryza** şi apoi, în mod indirect, printr-o referire din 12 decembrie 1573 la sosirea la Braşov a **diaconului Vladicăi tipograful.** În ansamblul ei activitatea tipografică a

lui Coresi a fost împărțită pe secvențe: Târgovişte (1557–1558), Braşov (1556-1557, 1570–1583) şi Sebeş Alba (1580), diferențele de la un cercetător la altul fiind sensibile, fără a putea afirma că ne aflăm în fața unei periodizări riguroase. Cert este că activitatea efectivă desfăşurată de Coresi la Braşov depăşeşte un sfert de veac şi ea ar putea fi împărțită în cinci etape mai importante:

1. <u>1556–1558</u>. Coresi vine la Braşov în prima jumătate a anului 1556 înainte de 12 iunie. El este, însoțit de logofătului Oprea, menționat în epilogul ***Apostolului.*** Împreună, folosind litere chirilice de la tipografia lui Dimitrie Liubavici, tipăresc între 12 iunie 1556 şi 14 ianuarie 1557 ***Octoihul slavon*** comandat de Johannes Benkner, judele Braşovului. Apoi Coresi se reîntoarce la Târgovişte unde tipăreşte un ***Triod Penticostar*** în slavonă la porunca domnitorului Pătraşcu cel Bun.

2. <u>1559–1565</u>. Coresi se stabileşte definitiv la Braşov. Printre motivele în măsură să-i justifice decizia, dintre cele câteva asupra cărora s-au oprit cercetătorii, pertinent este acela că Braşovul oferea condiții mai optime exercitării unei profesiuni pentru care Coresi manifesta şi pasiune aşa cum sugerează condițiile grafice ale unor tipărituri, preocupării pentru utilizarea unor tehnologii tipografice care, în unele cazuri, l-au apropiat de performanțele europene (cf. ***Evanghelia cu învățătură*** din 1581). Apoi, aşa cum am mai arătat, Braşovul, prin moara sa de hârtie, oferea şi ea condiții optime dezvoltării unei **industrii tipografice**, majoritatea

tipăriturilor coresiene fiind realizate pe hârtie de Braşov. Precumpănitor trebuie să fi fost însă sprijinul financiar pe care Coresi l-a găsit la Braşov în rândurile etniei săseşti din care provin numeroşii săi comanditari. Că Diaconul Coresi era preocupat să obțină bunăvoința acestora o dovedeşte şi faptul că ***Întrebarea creştinească*** din 1560, tipărită cu **ştirea** principelui Ioan Sigismund şi a Înaltului prelat Sava, numit de Coresi **episcopul Țării Ungureşti,** se înscrie pe linia tipăriturilor care au servit sau, măcar, au facilitat **propaganda lutherană.** Se mai poate concluziona că perioada anilor 1559–1560, nu a fost tocmai uşoară pentru Corsi, măiestria sa tipografică având de înfruntat, cel puțin teoretic, **concurența locală** câtă vreme multe dintre cărțile tipărite în această etapă îl indică drept tipograf pe un anume diac Călin.

3. <u>1566–1570</u>. Este etapa de avânt a activității tipografice coresiene. Prin scindarea Bisericii protestante, în urma Sinodului de la Aiud, din 1564, interesul saşilor pentru ridicarea nivelului cultural al românilor a crescut, fiind determinat de preocuparea pentru răspândirea în rândurile acestora a ideilor calviniste şi luterane, aflate acum în comparație pentru câştigarea de noi prozeliți. Intensificarea propagandei religioase în limba română are ca deziderat creşterea numărului de cărți bisericeşti, ceea ce se răsfrânge pozitiv asupra activității coresiene, fiind solicitat de comanditari din diferite centre culturale transilvănene, sporind, astfel, dificultățile în stabilirea locului de tipărire a unor cărți.

Este cazul ***Tâlcului evangheliilor*** din 1558 şi a ***Molitvenicului românesc***, imprimat pe cheltuiala lui Forro Miklos, influența calvină fiind evidentă. Dar şi o serie de alte tipărituri, printre care ediția slavo-română a Psaltirii de la 1568 sau ***Liturghierul*** de la 1570, care menționează numele episcopului calvin Pavel Tordaşi, ilustrează noua situație creată în urma sinodului de la Aiud, chiar dacă Diaconul Coresii mai onorează, în această etapă, şi o serie de comenzi venite de peste munți: ***Sbornicul*** şi ***Slujebnicul*** tipărit în slavonă în **zilele domnitorului Alexandru cel Bun şi ale episcopului Evtimie.**

4. Etapa cuprinsă între anii 1571–1577, după moartea lui Ioan Sigismund reprezintă o perioadă de stagnare în tipărirea cărții româneşti, deoarece Ştefan Bathory se dovedeşte mai conciliant față de ortodoxismul din Transilvania. În consecință şi Coresi se reîntoarce la cartea în limba slavonă: ***Psaltirea, Octoihul*** etc., multe tipărite la comanda lui Alexandru cel Bun.

5. Între 1578 şi 1583, Coresi continuă tipărirea, în paralel, a cărților slavoneşti şi în limba română, culmea preocupărilor sale pentru dezvoltarea tiparului în limba română, concretizându-se în ediția ***Evangheliei cu învățătură*** din 1581, imprimată – aşa cum am mai arătat – în atelierul rămas de la Honterus.

În total Coresi a tipărit cca. 10–11 cărți româneşti, dintre care 9 au fost realizate la Braşov. S-a ajuns la această concluzie datorită faptului că patru cărți (***Tetraevanghelui, Psaltirea slavo – română, Psaltirea de la 1570*** şi

Evanghelia cu învățătură) menționează în epiloguri sau prefețe locul şi data imprimării, certitudinea că şi celelalte (***Întrebarea creştinească, Pravila, Apostolul, Liturghierul*** şi ***Psaltirea slavo – română***) au fost tipărite tot la Braşov, întemeindu-se pe deducții de natură documentara şi logică, dar şi pe faptul că în afară de ***Sbornicul*** din 1580 care indică în epilog Sebeşul ca loc de tipărire, nici o altă tipăritură coresiană nu menționează vreun loc de tipărire, ipotezele formulate, mai ales, în legătură cu ***Tâlcul evanghelilor*** şi ***Mollitvenic*** fiind bazate pe proveniența unor comanditari ca: Forro Mickloş, Alexandru Mihnea, Mihnea Turcitul sau Petru Cercel.

VIII.5. Considerații asupra tehnicii tipografice coresiene

Măiestria de tipograf a lui Coresi este de necontestat, chiar şi pentru susținătorii ideii că tipăriturile coresiene nu se deosebesc de cărțile chirilice realizate de predecesorii şi contemporanii săi din Țara Românească şi Transilvania şi că în privința tehnoredactării, tipăriturile sale ca şi cele sârbeşti, sunt tributare tradiției manuscrise care, conform opiniei lui Ion Gheție şi Al. Mareş, situează cărțile lui Coresi sub nivelul celor scoase de sub tipar de Macarie, cu aproape jumătate de secol înainte. Chiar dacă o asemenea constatare vizează în mod expres **estetica tipăriturilor coresiene** situate deasupra performanțelor atinse de Dimitrie Libavici, Filip Maler, Lorinț şi Lavrentie, afirmația conduce spre concluzia că aproape

jumătate de secol tiparul din centrele tipografice româneşti nu au evoluat. Această idee este infirmată de preocuparea lui Coresi pentru diversificarea continuă a caracterelor tipografice folosite pentru imprimare. În paralel cu literele chirilice, aduse probabil de la Târgovişte, Coresi a folosit în mod diversificat toate cele patru garnituri distincte de caractere tipografice existente pe vremea sa. De asemenea a avut la îndemână, după cum susține cu argumente Gernod Nussbacher, întreaga dotare tehnică rămasă de la Honterus. Apoi este de presupus, chiar dacă Vasile Olteanu nu produce argumente în plus față de P.P. Panaitescu, care susținea că tipografia lui Coresi ar fi instalată în Şchei, că Diaconul tipograf, dublat de cărturar s-a informat îndeaproape asupra tradițiilor cărturăreşti şcheiene, a venit în contact cu numeroasele manuscrise şi texte pre-coresiene care l-au **inspirat**. Pe de altă parte, apelul la modele imprimate în centre europene de renume, pentru realizarea unor inserturi grafice, ca în cazul ***Evangheliei cu învățătură,*** unde stema lui Lukas Hirscher a fost imprimată după modelul stemei lui Grigore Alexandrovici Chodkevici de pe Cazania de la Zabludov, este o încercare de sincronism. Apoi, tipograful Coresi a fost în permanență dublat de **editorul Coresi,** calitatea pe care, cu puține excepții, majoritatea cercetătorilor i-o contestă, inclusiv, Ioan Gheție şi Al. Mareş, care combat fără rezerve afirmațiile lui M. Tomescu şi Dan Simionescu, potrivit cărora Diaconul Coresi a fost editorul propriilor sale cărți între 1569–1581. Ei pun semnul egalității între calitățile de **comanditar** şi **editor,** ceea ce este incorect

dacă avem în vedere că, în primul rând editorul este acela care elaborează concepția grafică a unei cărți, stabileşte parametrii de soluționare tipografică; el nu se identifică întotdeauna cu persoana care finanțează tipărirea unei cărți, care – de cele mai multe ori, este lipsită de competențele ce revin, în mod obligatoriu, editorului. De altfel în cazul lui Coresi aceste **competențe** s-au manifestat adeseori şi în domeniul a ceea ce s-ar putea numi astăzi **politica editorială,** prin cărțile tipărite din proprie inițiativă, Nu pare, deci, exagerată afirmația lui V. Molin, că între 1569 şi 1578, avem de-a face, datorită lui Coresi, cu o **primă întreprindere tipografică şi editorială condusă de un român.** Căci pe lângă cărțile tipărite la inițiativa unor comanditari, prin care s-au manifestat interesele calvine sau luterane, la îndemnul unor domnitori sau ierarhi ortodocşi, Coresi a tipărit şi cărți din inițiativa personală: ***Psaltirea slavo-română, Sbornicul, Tetraevanghelul*** etc.

VIII.6 Importanța activității tipografice desfăşurată de Coresi la Braşov.

Preocuparea pentru a releva importanța activității tipografice coresiene, contribuția cărturarului tipograf la dezvoltarea tiparului în limba română a dat naştere la duoă atitudini, dacă nu contradictorii, în mod evident situate între exagerările fireşti, dintr-un anume punct de vedere, şi încercările de minimalizare. Dacă inconodulii, adepți ai ipotezei că tiparnița coresiană a funcționat în afara zidurilor Cetății, în Şcheii Braşovului, au încercat să acrediteze

imaginea unui Coresi cu rol de catalizator al alianței preoțimii ortodocse din cartierul românesc împotriva ofensivei calvine şi luterane (cf. P. Panaitescu), tot atât de eronată ar fi şi reducerea meritelor coresiene la activitatea strict tipografică, unde prin meşteşug şi amploare s-au pus, în mod incontestabil, bazele unui **centru tipografic**, ce nu poate fi limitat la nivelul unui simplu atelier, încropit, după imperative impuse de necesități imediate, lipsit – deci, de orizont cultural şi implicit de forțe de înrâurire a viitorului. Ori, activitatea tipografică a lui Coresi a fost susținută şi deosebit de productivă, o carte pe an, timp de aproape un sfert de veac. **Atelierul tipografic** care în mod sigur s-a constituit, sub aspectul dotării, prin preluarea unor litere, chiar utilaje, de la tiparnițele care l-au precedat şi, poate, s-au folosit şi spațiile amenajate de înaintaşii Honterus şi Liubavici, a depăşit însă prin importanța şi numărul de angajați celelalte **focare tipografice** din Transilvania. La Braşov, pe lângă diaconul Coresi, s-au impus şi numele altor meşteri, destul de bine pregătiți şi cu un prestigiu recunoscut, câtă vreme numele lor nu au fost menționate în epilogurile sau predosloviile unor tipărituri: Tudor, Mănăilă sau Lorinț, care în 1579 a tipărit un ***Osmoglasnic*** slavon. Prestigiul dobândit de Coresi a fost însemnat în chiar timpul vieții şi activității sale. O dovadă o reprezintă legăturile sale directe cu familia Benkner, dar şi de faptul că fiul său, Şerban, s-a simțit onorate şi mândru să-şi continue tatăl, tipărind împreună cu diacul Marian ediția ***Paliei de la Orăştie*** din 1582 şi ***Liturghierul slavon*** din 1587. Multe

dintre tipăriturile lui Coresi au fost percepute de contemporanii Diaconului, dar şi de posteritatea sa, ca veritabile acte de cultură. Astfel Nicolae Sulică a subliniat în mod deosebit valoarea culturală a unor cărți tipărite, dar şi mulți dintre cercetătorii mai recenți, ca de exemplu Stela Toma care arată că ***Psaltirea slavo-română*** este **prima psaltire tipărită în limba română, păstrată până în zilele noastre,** constituind prin ideile care au generat-o un act de cultură. În epilogul acestei Psaltiri, Coresi pune în evidență o concepție umanistă, anticipându-i pe susținătorii de mai târziu ai ideii referitoare la importanța folosirii limbii române în biserică: “Dacă vădzui că toate limbile au cuventul lui Dumnezeu în limba lor… numai noi rumânii n-avem şi Hs. zise, ***Mathei 109***, cine ceteşte să înțeleagă şi Pavel apostol încă scrie în ***Corinth 155,*** că întru biseareca mai vârtos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăiesc, ca şi aialalți să învăț, decât untuneric de cuvinte neînțelese, într-alte limbi”. În mod indirect cărțile româneşti tipărite de Coresi au stimulat şi celelalte compartimente ale vieții spirituale braşovene. Astfel Vasile Oltean, autorul unei monografii dedicate Primei Şcoli Româneşti, aduce numeroase argumente pentru a demonstra înrăurirea pozitivă pe care a avut-o asupra dezvoltării acesteia, a **tiparului coresian de la Târgovişte şi integrarea lui în mediul de tradiție culturală** existent în Şcheii Braşovului. . Simbioza benefică dintre învățământul în limba română de la Braşov şi tiparul românesc datorat lui Coresi şi-a avut ecou direct în Cronica Şcheiului, care îi menționează ca

traducători ai celei de a doua ***Cazanii*** coresiene pe corifeii Iane şi Mihai, numele acestuia din urmă fiind menționat şi de Şerban Coresi în ***Liturghierul*** din 1588.

Revenind la importanța activității de tiparitor de cărți româneşti desfăşurată de Coresi este necesar să adăugăm că numeroşi cercetători ca V. Molin, N. Sulică, Al. Rosetti au subliniat contribuția acestora la prefigurarea unor norme ortografice unitare şi au înrîurit pozitiv evoluția limbii populare româneşti, deoarece toate celelalte cărți bisericeşti tipărite ulterior – ***Palia de la Orăştie, Noul testament de la Bălgrad,*** au valorificat, într-un fel sau altul, tradiția creată de tipăriturile lui Coresi. Astfel trecând peste epitetele care i s-au atribuit de-a lungul timpului (**Părinte al literaturii naționale**) – N. Sulică, (Luther al românilor)–George Călinescu etc. pe care le rememorează cu multă rezervă şi cei doi cercetători, Ion Gheție şi Al. Mareş trebuie subliniat că activitatea lui Coresi nu trebuie izolată în timp de avântul pe care avea să-l cunoască tiparul în limba română în secolul următor, nu numai în Transilvania, dar şi în celelalte provincii româneşti când se va constata un proces de laicizare a cărții tipărite.

În mod deosebit textele **învățăturilor** ce însoțesc evangheliile din ***Cazania*** din 1581, prin expresivitatea şi fluiditatea lor, îndreptățind ipoteza lui Vasile Oltean că la cizelarea lor au contribuit şi alți grămătici vestiți ai Şcheiului românesc de atunci, prin larga lor răspândire în epocă, dar şi după moartea lui Coresi, de presupus fiind că ele au fost cunoscute şi lui Dosoftei şi Varlaam, lui Miron Costin, un secol

mai târziu, au făcut ca această carte să se alăture celorlalți factori care au contribuit la realizarea unificării şi unității lingvistice şi spirituale a românilor.

Activitatea tipografică a diaconului Coresi

Coresi îşi începuse activitatea tipografică la Târgovişte şi bănuim că tiparnița s-a aflat instalată în complexul de clădiri de la Mânăstirea Dealu. E posibil ca tipografia să fi fost încropită din rămăşițele tipografiei lui Liubavici. Pe Coresi tipografia la Târgovişte, el se intitula „ot Târgovişte” după cum se vede din tipograful Evangheliarului românesc tipărit la Braşov în 1561-62.

Tatăl său grămăticul Coresi, fusese slujbaş la Cancelaria domnească. Istoriografia săsească îl menționează pe tipograf cu titlul său întreg, Gheorghe Coresi, dar el spune că oamenii îl numeşte simplu Coresi-diaconul: ”Mă numesc între oameni Coresi diacon” (scrib).

A plecat din Târgovişte spre a se stabili la Braşov ca urmare a unei înțelegeri între comunitatea românească din Scheii Braşovului şi domnul Țării Româneşti Pătraşcu cel Bun, înțelegerea perfectată în iunie 1556. A plecat în acel an fără a transporta ceva din tipografia Târgoviştei care de altfel nici nu-i aparținea ,întrucât era proprietatea bisericii.

Acest Triod are un format in folio (2°), tipăritura este foarte frumoasă şi o ornamentație pe linia tradiției româneşti: cu frontispicii florale, vignete, iar încadrarea în chenar. Apar în această carte o serie de gravuri în serie sau ciclu asemenea cărților germane sau olandeze contemporane.

Este vorba de 11 gravuri săpate în lemn, ocupând o pagină întreagă şi reprezentând scene din Biblie şi patimile lui Isus. Literele inițiale sunt mărite , împodobite cu ornamente florale foarte fine şi rânduite simetric. Totul e încadrat într-un patrulater pe fond megru, modelul acestor inițiale din arta renaşterii italiene.

Mutarea sa la Braşov intervine într-un moment când oraşul cunoaşte o mare dezvoltare economică şi era un impuls al legăturii cu țările române. Orăşenimea română masată mai ales în Scheii Braşovului ajunsese la o bunăstare materială şi spirituală înfloritoare. Pe lângă biserica de aici funcționa o şcoală în limba română, care avea în dotare şi o bibliotecă. În plus încă din 1535 funcționa în oraş o tipografie înființată de Johannes Honterus şi o moară de hârtie înființată în 1539 şi acelaşi proprietar cu Johannes Fuchs şi Johannes Beneckner. Din această tipografie au ieşit între 1535-57 , 53 lucrări din care 33 în limba latină, 14 în greacă şi 6 în limba germană.

Unele dintre cărți au fost folosite ca manuale şcolare atât în Transilvania cât şi în Germania: ex: ”Rudimenta cosmografica” a lui J.Honterus.

În această atmosferă îşi începe activitatea diaconul Coressi.

În 1557 se afla deja la Braşov unde din comanda lui J.Benkner, jude al oraşului va tipări: ***Octoihul slavon*** unde se consemna că el a avut ca ”ajutor” pe tipograful Oprea Logofătul”.

După tipărirea ***Octoihului***, se va întoarce la Târgovişte unde din porunca lui P.c.B. va tipări „Triod Penticostar" împreună cu 10 ucenici ai săi, şi pe care-l va termina la 10 iulie 1558 sub noul domn: Mircea Ciobanul. Deşi el nu e amintit în prologul tipografiei lui D.Liubovici de la Târgovişte, este sigur că se va afla printre ucenicii aceia.

A doua jumătate a anului 1558: sau poate la începutul anului 1559, Coressi se stabileşte definitiv la Braşov, la chemarea judelui din Braşov şi cu încuviințarea domnitorului Mircea Ciobanul. Un proces pe care îl va avea în 1570 cu Laurentino Ifronius care-i cere să-şi plătească datoriile pe care le-a făcut:"din pricina unei prese şi a unei datorii" ne îndreptăm să credem că aceste datorii se referă la dotările făcute de Coressi pentru tipografia sa.

La începutul activității sale, după stabilirea la Braşov, Coresi execută la comanda („din porunca") lui Johannes Benkner cartea religie în limba română (***Întrebare creştinească*** – 1559, ***Evangheliar*** – 1561, ***Apostol*** –1565) cât şi în limba slavonă.(***Evangheliar*** – 1562).
1559-1565: scoate în fracțiuni câte o carte pe an, după care activitatea sa începe să lâncezească, poate şi din cauza încetării din viață a comanditorului său Benckner.

Urmează cartea tipărită: ***Tâlcul evangheliilor***, însoțită de un Molidvelnic, acesta din urmă executat la comanda şi pe cheltuiala nobilului Calvin Forro Miklos. Lucrarea nu e datată, filigranele purtate pe Miklos permițându-ne o încadrare a ei între 1567-68 care e de altfel perioada de maximă

intensificare a propagandei calvine în rândul poporului român din Transilvania, după ce în 1566 fusese numit episcop calvin pentru români Gheorghe de Sângeorj.

În această perioadă diaconul Coressi imprimă caretea ce i se comandă, de aceea chiar şi în unele lucrări tipărite pe linia tradițiilor bisericii ortodoxe, răzbat idei reformate. Caracterul reformat al tipăriturilor lui Coressi din anii 1559-1568 este atestat şi de ornamentul şi epilogurile cărții.

Cartea în limba română este alegorică cu frontispicii simple, de factură macariană, fără steaua Tării Româneşti. – a aminti în epilog pe voievodul Munteniei. Spre deosebire de ele, tipăritura în slavonă cuprinde în frontispiciu steaua Țării Româneşti, senin că deşi comandate de J.Benckner, tipăriturile lor s-a făcut cu consimțământul tacit al voievodului.

Faptul că el a tipărit cărți contrare tradiției ortodoxe române a dus la înăsprirea relațiilor sale cu autoritățile bisericii din Îara Românească. De aceea, cărțile slavone care au apărut între 1562-68 la Braşov amintesc drept tipograf doar pe unii din ucenicii săi, el nemaiapărând, deşi lucrările au fost tipărite cu caractere chirilice, coressiene, folosite şi la tipărirea cărților în limba română de către Coresi.

Pentru a conchide deci că tot el e tipograful, dar pentru a nu înrăutății mai mult relațiile cu biserica Țării Româneşti şi pentru a asigura o mai largă desfacere a cărții în Țara Românească, Coresi nu se va intitula tipograf ,punând în locul lui pe unii din ucenicii săi.

După 1569 relațiile se îmbunătățesc, după cum vedem pe ***Sbornicul slavon*** (1569) unde este menționat numele lui Coresi:"am scris această carte împreună cu 5 ucenici pe vreme lui Ioan Alexandru voievod." La această lucrare Coresi este şi editorul Sbornicului, inaugurând astfel activitatea sa şi de editor. El va tipării pe cont propriu cărți în limba română: Psaltirea – 1570 sau ***Pravila Sfinților Oteți*** – carte de drept feudal folosită în judecarea neânțelegerilor.

În epilogul cărții editate de el se arată că tipărirea s-a făcut de „eu, diaconul Coressi" şi nu se mai amintesc alte persoane din a căror comandă ar fi putut apărea lucrarea.

Editarea cărții în limba română este determinată de cerințele culturale ale vremii şi din propria dorință a lui Coresi, după cum mărturiseşte:"dacă văzui că mai toate limbile au cuvintele lui D-zeu în limba lor numai noi românii n-avem, începutu-s-au a se scrie aceste sfinte psaltiri."

IX. *PALIA DE LA ORĂŞTIE* LA 420 DE ANI DE LA TIPĂRIRE

IX.I. CIRCULAȚIA *CĂRȚII CĂRȚILOR* ÎN TRADUCERI.

Tipărirea **Bibliei** în limba unui popor a fost întotdeauna un fapt istoric notoriu, făcând din centrele tipografice care au înfăptuit-o nişte mari repere pe harta creştinismului universal. O realizare ca aceasta este de natură să ridice însuşi prestigiul cultural şi ştiințific al respectivei localități, care va fi glorificată prin chiar menționarea de care se bucură alături de titlul celei mai prestigioase cărți a lumii. În istoria cărții la români diferențiem cu ajutorul unor repere geografice ***Palia de la Orăştie*** din 1582, ***Noul Testament de la Bălgrad*** din 1648, ***Biblia de la Bucureşti*** din 1688 de ***Biblia de la Blaj*** din 1795 sau ***Biblia de Buzău*** din 1854-1856. După opinia mitropolitului Transilvaniei Andrei Şaguna, acest fapt de cultură cu valoare de eveniment epocal al transpunerii în limba unui popor a cărții cărților nu se poate petrece decât o singură dată, ca apoi să se mai facă numai unele îndreptări, constând într-o actualizare lingvistică. Un asemenea adevăr îl împărtăşeşte şi mitropolitul Clujului Bartolomeu Valeriu Anania, care printr-o trudă de peste 10 ani a dat culturii noastre în anul 2001 o ediție jubiliară a Sfântului Sinod cu ***Biblia sau Sfânta Scriptură***, textul bucurându-se de un comentariu îngrijit, cu un aparat critic riguros. Pentru o asemenea traducere s-au angajat, ca la nici o altă carte a

lumii, echipe numeroase de specialişti, fie 30, dacă avem în vedere ediția de la Ierusalim, fie 70 ca la Alexandria sau chiar 100. La Alexandria au lucrat 70 de traducători care, conform tradiției, nu aveau voie să se consulta între ei, dar apoi au dovedit că au dat aceleaşi rezultate. Ceea ce trebuie reținut este faptul că finisarea finală va fi făcută de un singur stilist. Cum se explică un asemenea interes irepetabil în istoria culturii umane pentru un acelaşi text ?

Nici o altă operă a spiritului nu a avut asupra destinului uman o mai profundă şi mai durabilă înrâurire decât **Biblia**, pe drept cuvânt numită „**Cartea cărților**". Ea a creat acea extraordinară unitate şi continuitate de credință pe care le întruchipează, de peste 3000 de ani, poporul evreu şi cultura sa. Se ştie că la 1250 î.Hr. Moise a primit pe Muntele Sinai tablele de legi. Pe temelia acestor prime texte, dar cu un nou conținut, Isus Hristos a dăruit lumii o mai adâncă unitate a sufletelor şi a cugetelor, care, de 2000 de ani, înseamnă creştinismul. El este o componentă indisolubilă a credinței, a culturii, a concepției omului despre viață, despre lume şi despre sine, despre relația sa cu tainele existenței. Cea mai veche operă beletristică a lumii, ***Epopeea lui Ghilgameş*** aparținând culturii asiro-babiloniene, pune cu 5 milenii înainte de noi problema fundamentală a existenței umane, cea a morții care urmează vieții. În dialogul lui Ghilgameş cu prietenul său Enkidu, cel ajuns în lumea umbrelor, se creează o perspectivă înspăimântătoare a vieții de după moarte.

Dimpotrivă ***Biblia*** deschide o cale luminoasă pentru sufletul omenesc într-o viață viitoare.

Biblia este compusă din câteva zeci de cărți, cu conținut variat: istoric, dogmatic, poetic, filozofico-moral. Pe la mijlocul secolului al II-lea după Hristos, i s-a dat numele de ***Biblia***, pluralul grecesc al cuvântului ***Βιβλίον*** care, după ce inițial însemnase „fâşie de papirus”, a ajuns să desemneze diminutivul pentru „carte”.

Spre a deosebi părțile ei mari, iudaică şi creştină, primeia i s-a dat numele de ***Vechiul Testament***, iar celei de a doua ***Noul Testament*.**

Biblia a avut propria ei istorie prin raportare la cultura şi credința popoarelor lumii, ea fiind tălmăcită treptat în aproape toate limbile pământului.

Vechiul Testament a fost tradus în limba greacă în secolul III î.Hr. la solicitarea numeroasei şi înstăritei populații evreieşti din Alexandria, capitala elenistică. Deşi se afla într-un proces de grecizare ca limbă, această minoritate evreiască îşi păstra credința originară. Ptolemeu Philadelphul a fost bucuros să vină în întâmpinarea solicitării influenților săi supuşi evrei. Ca atare a chiar sprijinit acțiunea de traducere cerând preoților şi învățaților evrei de la Ierusalim, care păstrau manuscrisele cărților sacre, să trimită textele necesare la Alexandria. Acolo ele au fost folosite de un grup de 70 de învățați, care au şi înfăptuit traducerea textului în greceşte, fără a se consulta între ei. Traducerile lor au fost uimitor de apropiate. Aşa a apărut ***Septuaginta***, numită astfel

după numărul celor 70 de traducători. De fapt lucrarea se va încheia numai prin aportul unor continuatori ai celor 70, la sfârşitul secolului al III-lea, iar după opinia unor cercetători poate chiar ceva mai târziu. Ea a devenit pentru cei din diasporă, care îşi perduseră legătura cu textul inițial al Bibliei, un al doilea original, un textus **exceptus**, text al masoriților, după care a fost numit şi **masoretic**. Era textul masoreti cu adevărat original? Între el şi ***Septuaginta*** era o diferență de 12 secole. Faptul că a fost tradusă într-o limbă de circulație universală în acele timpuri a dat ***Bibliei*** puterea să circule în toate mediile ecleziastice şi intelectuale şi astfel ***Septuaginta*** rămâne atât pentru filologi cât şi pentru teologi versiunea fundamentală a ***Vechiului Testament.***

Traducerea integrală a ***Bibliei*** în limba latină a fost realizată în jurul anului 400 d. Hr. de către Sfântul Ieronim, când latina devenise limba de comunicare în întreg spațiul Imperiului Roman. Acestei traduceri i s-a spus ***Vulgata*** (adică "cunoscută în obşte"), care spre deosebire de ***Septuaginta*** cuprindea şi ***Noul Testament*** fiind prima ***Biblie*** integrală în înțelesul actual al cuvântului. Se ştie că numai pe la începutul secolului al II-lea au fost grupate la un loc cărțile ***Noului Testament****,* care până atunci circulaseră separat. Astfel ***Faptele Apostolilor*** s-au constituit ca un capitol aparte față de ***Evanghelia Sfântului Luca***. Ceva mai târziu Sfântul Iustin a folosit pentru prima oară numele de ***Evanghelie*** (din gr. "vestirea cea bună") pentru cele patru cărți care vorbesc

despre viața, învățătura şi faptele Domnului nostru Isus Hristos.

Cu începere din secolul al IV-lea, versiunilor **Bibliei** în limbile Orientului Apropiat şi ale culturii clasice li s-au adăugat treptat traduceri în limbile noilor popoare luminate de creştinism. Astfel a fost traducerea în gotică realizată de episcopul Wulffila din secolul IV d.Hr., în anglo-saxonă de către eruditul Beda Venerabilul din secolul VIII d.Hr., în slavonă de către misionarii Chiril şi Metodiu şi discipolii lor în secolele IX-X d.Hr.. La sfârşitul secolului X d.Hr. se înfăptuiesc traduceri în franceză şi spaniolă, iar în secolele XV-XVI d. Hr. în germană, polonă, italiană, română şi maghiară. Martin Luther a tradus ***Biblia*** în limba germană prin 1522-1532 direct din ebraică.În toate traducerile ulterioare s-a folosit acel etalon, căruia I s-au adus îmbunătățiri, nuanțări, actualizări la nivel lingvistic. Francezii au încercat să realizeze ediții cu totul noi.

Un eveniment important l-a constituit apariția **Bibliilor poliglote** care cuprindeau texte paralele în mai multe limbi, începând cu ebraica, greaca şi latina, editate în secolele al XVI-lea–al XVII-lea în Spania, Țările de Jos, Franța şi Anglia. Dorind să realizeze ediții critice, lingviştii ***Bibliei*** au avut de optat între decizia de a crea o nouă traducere şi decizia de a îndrepta numai ceea ce există deja, adică de a **diortosi**, înțelegându-se prin diortosire acțiunea de îndreptare. Mai mult decât oricare capodoperă a beletristicii universale sau oricare tratat ştiințific, ***Biblia*** este cartea permanent solicitată pe toate

meridianele lumii. Poate de aceea limba ei a fost comparată cu ramurile unui copac, între care unele mor şi altele sunt fragede, abia înmugurite. Ea a trebuit primenită în pas cu evoluția limbii vorbite de un popor. Munca traducătorului diferă de cea a diortositorului, chiar dacă în anumite momente ele se intersectează, conlucrează sau se substituie. Mitropolitul Anania concluziona după terminarea ediției critice a ***Bibliei*** că nu este posibilă o mixtură, căci se cere adoptată o tactică ori cealaltă. Traducătorul are de ales în cazul ***Bibliei*** între versiunea ebraică originară şi cea grecească, având o circulație mult mai largă, față de cealaltă care s-a retras în sinagogi, având dezavantajul că alfabetul ebraic nota numai consoanele, lăsând ca în pronunție să se adauge vocalele. Între ebraiți şi elenişti disputele continuă şi azi.

IX.2. PRIMELE TRADUCERI ALE *BIBLIEI* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Primele traduceri ale ***Bibliei*** în româneşte datează din secolul al XVI-lea. Ele se constituie drept acte de naştere pentru începuturile limbii române literare. Pe de altă parte, aceleaşi traduceri au reflectat disputele religioase stârnite de mişcările de Reformă, împreună cu încercările de a-i atrage pe români la confesiunile luterane şi calvine.

Descoperite în Bucovina, manuscrisele cu ***Codicele Voronețean*** (cuprinzând fragmente din Faptele Apostolilor şi Trei epistole), ***Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană*** şi ***Psaltirea Hurmuzachi*** sunt cunoscute în literatura de

specialitate drept texte maramureşene datorită unor particularităţi lingvistice (mai ales rotacismul în plan fonetic), care ar acredita ipoteza că traducerea lor s-a realizat pe la sfârşitul secolului al XV-lea la mâmăstiri din Maramureş. Cercetări mai recente acreditează şi o altă ipoteză, anume că originalele traducerilor ar data din prima jumătate al secolului al XVI-lea în zona banat-hunedoara, iar copiile textelor rotacizante ar proveni din Moldova fiind scrise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Un moment crucial pentru fixarea limbii române literare l-au constituit primele traduceri tipărite ale ***Bibliei***, activitate desfăşurată la Braşov de către diaconul Coresi între 1559-1583. Astfel, în 1561 a ieşit de sub tipar ***Tetraevanghelul*** cuprinzând cele patru evanghelii, iar trei ani mai târziu faptele apostolilor (***Lucru apostolesc***). ***Psaltirea*** era tipărită de Coresi în 1570 şi o ***Psaltire slavo-română*** după alţi şapte ani.

Ultima traducere biblică tipărită în limba română în secolul al XVI-lea a fost aşa- numita ***Palia de la Orăştie*****,** carte imprimată de Şerban Coresi împreună cu Marien diaconul, în perioada 14 noiembrie 1581 şi 14 iunie (sau 14 iulie) 1582.

Cuvântul **palia,** în limba cărturărească din vechime însemna ***Vechiul Testament. Palia de la Orăştie*** este o traducere fidelă a primelor două cărţi canonice din ***Vechiul Testament***, şi anume: ***Facerea (Geneza)*** şi ***Ieşirea*** **(Exodul)**, deşi cărturarii bănăţeni traduseseră integral ***Pentateucul*** lui Moise.

Episcopul calvin Pavel Tordaş recomanda epistolar preoților români să cumpere o ***Psaltire*** şi un ***Liturghier*** în limba română, probabil dintre cele tipărite de diaconul Coresi în 1570. Se ştie că încă în 1567 un sobor de preoți ortodocşi transilvăneni îşi propunea să izgonească limba slavonă din slujba religioasă, iar propaganda calvină desfăşurată de unguri şi care a sprijinit în parte şi activitatea lui Coresi tatăl, se resimte şi în traducerea de la 1582. Mihail Tordaş, episcop calvino-român ales de sinod în 1577 după moartea lui Pavel, va continua activitatea de răspândire a calvinismului şi de naționalizare a bisericii.

Traducerea ***Paliei*** s-a realizat de către predicatorii Ştefan Herce din Caransebeş şi Moise Peştişel din Lugoj. Ei au fost ajutați de către protopopul Hunedoarei Archirie şi de către Efrem Zacan, “dascălul de dăscălie” din Caransebeş. Cheltuielile de imprimare au fost suportate de către un nobil maghiar, întreaga activitate de editare fiind patronată de episcopul român calvin Mihail Tordaş.

Iosif Popovici şi Viorica Pamfil au dovedit că ***Palia*** este tradusă după ***Vechiul Testament*** unguresc tipărit de Gaspar Heltai la Cluj în 1551, el folosindu-se şi de o versiune a ***Vulgatei*** şi probabil de o biblie slavonă. Proveniența calvină şi originea bănățean-hunedoreană a textului sunt general admise. Nu se cunosc alte cărți tipărite la Orăştie. Alegerea acestui oraş drept reşedință temporară a imprimeriei coresiene pare a se datora apropierii de sediul episcopului

calvin şi al nobilului maghiar care a subvenționat lucrarea (Ferenc Geszti, „lăcuitoriu în Deva”).

Cu ***Palia de la Orăştie*** se încheie seria tipăriturilor româneşti din Ardeal în secolul al XVI-lea.

IX.3. DESCRIEREA *PALIEI DE LA ORĂŞTIE*

Palia de la Orăştie se deschide cu un titlu lung, în care se menționează personalitatea tânărul principe Sigismund, fiul lui Christofor Bathory “voivodul Ardealului şi a Țăriei Ungureşti” şi “a toți domnilor mari şi sfetnici ai Ardealului”, fiind destinată “creştinilor români”.

În continuare, se descrie pe scurt, pentru prima dată în româneşte, conținutul celor cinci cărți atribuite lui Moise, nu însă şi al celorlalte texte din ***Vechiul Testament****.* După acest “mic tratat teologic“, tradus în parte după preferința lui Heltay Gaspar, cei cinci traducători, declinându-şi numele, proclamă acelaşi crez al lui Coresi şi al tuturor cărturarilor de atunci, mulți anonimi, preocupați de cultura poporului român în propria sa limbă.

Ultimul cuvânt este al tipografilor Şerban Coresi şi a lui Marien diacul care prin aceste cărți doreau să facă un dar poporului: “*veți afla întru iale mărgăritariu scumpu şi vistieru nesfârşit, cunoaşte-veți folosul buneților şi plata păcatelor de la Dumnezeu* “.

Materialul lexical, întrebuințat *în* ***Palia de la Orăştie*** şi ***Biblia de la Blaj*** aparține, în marea majoritate, fondului principal de cuvinte al limbii române, din acea perioadă. La

acest material, în cea mai mare parte de origine latină, se adaugă o serie, relativ bogată, de cuvinte împrumutate din diverse limbi, în primul rând slavone, apoi greceşti şi maghiare.

Bogăția şi varietatea vocabularului se ilustrează, mai ales prin folosirea anumitor sinonime. Numărul ridicat al termenilor sinonimi din ***Palia de la Orăştie*** poate constitui un indiciu al grijii traducătorilor pentru precizie sau pentru atingerea unor nuanțe ale frământărilor lor, pentru a găsi cuvântul cel mai adecvat, poate cel mai expresiv, şi care să aibă o putere de circulație mai largă. Sinonimele se explică însă şi prin numărul mare al traducătorilor, care fiecare în porțiunea tradusă, a utilizat termeni mai familiari.

Ceea ce are specific limba tipăriturii de la Orăştie, atât în lexic, cât mai ales în fonetică, se apropie mai mult de graiurile din Transilvania, având numeroase afinități cu Moldova. Existența unui grai bănățean-hunedorean cu unele particularități specifice, oglindite în varianta literară caracteristică textelor care aparțin acelei zone, a fost demonstrată cu argumente convingătoare de către lingvistul Ion Gheție în lucrarea „Baza dialectală a românei literare”.

IX.4. POSTERITATEA *PALIEI DE LA ORĂŞTIE*

După o sută de ani de la apariție, ***Biblia de la Bucureşti*** nu mai corespundea evoluției limbii literare a românilor, şi nici lesnicioasei înțelegeri a graiului ei din partea numărului din ce în ce mai mare de credincioşi care citeau ori ascultau paginile

Sfintei Scripturi. Despre ***Biblia de la Blaj***, poetul George Coşbuc a scris: “Negreşit, ***Biblia de la Blaj*** e cea mai limpede tradusă şi mai luminată de înțeles, fiindcă au tradus-o bărbați cu înaltă cultură literară, pe lângă cea teologică”. Se ştie că o traducere literară a textului biblic poate desfăta cititorul, dar din punct de vedere teologic o asemenea versiune este nulă. Pe ea nu se poate face o exegeză. Este situația în care s-a aflat ediția noutestamentare lui Radu şi a lui Gala Galaction din 1939.

Realizată pe un fond de competență teologică, istorică şi filologică nemaiîntâlnite în lumea românească, ***Biblia de la Blaj*** din 1795 a preluat cu respectuoasă fermitate făclia mai vechii Biblii tipărite la Bucureşti, în 1688, purtând-o la un nivel superior spre secolele următoare. Primenită în grai la limita perfecțiunii, după aprecierea exegeților, găsind cuvintele cele mai potrivite pentru a face înțeleasă „cartea trimisă de la Dumnezeu”, Biblia lui Samuil Micu a devenit instantaneu Biblia națională a tuturor românilor, indiferent de confesiune. Prin cele trei reeditări din secolul al XIX-lea (Sankt Petersburg 1819, Buzău 1854-1856 şi Sibiu 1856-1858), Biblia de la Blaj a dominat graiul biblic românesc în epoca formării culturii şi literaturii noastre clasice, oferind modelul optim de exprimare în limba română.

IX.5. NOUA EDIȚIE A *BIBLIEI DE LA BLAJ*

Recenta ediție a ***Bibliei de la Blaj*** este impresionantă atât prin monumentalitatea ei, cât şi prin complexitatea pe care i-o conferă unele studii incluse în volum, alături de aparatul critic. Tipărirea popriu-zisă s-a realizat la Editura „Vaticana” din Roma. Biblia a fost scoasă într-un tiraj de 2000 de exemplare. Are 2630 de pagini şi cântăreşte 7,5 kg. Tipărirea ei a fost susținută financiar din fondurile Papei Ioan Paul al II-lea. La această lucrare au colaborat specialişti de la Institutul de Istorie „George Bariț” şi de la Institutul de Lingvistică şi Teorie Literară „Sextil Puşcariu”, având girul Academiei Române. Cartea se deschide cu o declarație în limba latină pentru Papa Ioan Paul al II-lea, se continuă cu o precuvântare semnată de Înalt Preasfinția Sa Lucian Mureşan, Mitropolitul Bisericii Unite cu Roma, şi un eseu semnat de academicianul Camil Muraşanu, intitulat Cartea Cărților. De asemenea, noua ediție are un bogat aparat critic: ‘un indice” de concordanță a numelor proprii, premieră absolută în cultura română, indice realizat de Sidonia Puiu de la Biblioteca Academiei din Cluj şi un glosar amplu realizat de Elena Comşulea, Valentina Şerban şi Sabina Teiuş. Urmează studiul istoric, semnat de dl. Ioan Chindraş, coordonatorul acestei lucrări, studiul filologic „Un moment de limbă literară”, semnat de Eugen Pavel. La transcrierea textului au colaborat: Elena Ardeleanu, I. Chindriş, N. Edroiu, Elena Mihu, Florica Nuțiu, Dora Pavel, Eugen Pavel, Şerban şi Veronica Turcuş.

IX.6. CÂTEVA CONCLUZII

Traducerea ***Paliei de la Orăştie*** marchează, pe de o parte, în şirul traducerilor româneşti din secolul al XVI-lea, un loc special, ea acumulând, după părerea lui Nicolae Cartojan, „frământările unui veac de muncă literară pentru a mânui cuvinte expresive, care deşteaptă imaginația şi mişcă simțirea", iar pe de altă parte, cartea reprezintă un moment de răscruce, ce anunță biruința definitivă a limbii naționale în cultură şi literatură.

Deşi se resimte de unele particularități nordice, prin câteva „ardelenisme" strecurate în unele pasaje, ***Biblia de la Blaj*** reflectă, în esență, muntenizarea masivă pe care o cunoscuse varianta literară din Transilvania de sud-vest la finele secolului al XVIII-lea.

Palia de la Orăştie şi ***Biblia de la Blaj*** sunt monumente de seamă ale limbii române şi totodată ale literaturii religioase româneşti. Ele reprezintă o strălucită sinteză care uneşte într-un întreg, tezaurul de grai, de simțire şi de cugetare al întregului neam românesc, constituind fundamentul sănătos şi trainic pe care s-a dezvoltat, printr-un lung proces de creație şi selecție, limba noastră literară de azi. Dacă ***Palia de la Orăştie*** se remarcă prin bogăția şi diversitatea lexicului, limba ***Bibliei de la Blaj*** este mai modernă, această lucrare monumentală a dominat graiul biblic românesc în epoca formării culturii şi literaturii noastre clasice, oferind modelul optim de exprimare în limba română. În acest înțeles, opera blăjeană este cea mai importantă carte apărută vreodată în

cultura noastră. Modelul, spiritul limbii şi tainica ei frumusețe bătrânească se regăsesc până astăzi în Bibliile româneşti, elaborate după ***Septuaginta***.

Nicolae Iorga sublinia importanța tipăriturilor în cultura românească: **„**Marele merit al acestor cărți este acela că, trecând hotarele, au adunat sufleteşte prin viața culturală pe toți laolaltă. Prin ele s-a întemeiat ceva neprețuit ce va da formă gândului şi simțirii generațiilor care vor urma: limba literară.**”**

Printr-o **analiză statistică**, s-a constatat că în curs de 3 secole, câte s-au scurs din 1688, când s-a făcut traducerea fundamentală a textului ***Bibliei***, lexicul românesc s-a înnoit cu 2%, dovedind flexibilitatea limbii noastre. Problemele eufoniei în traducere nu pot prima niciodată față de cele ale conținutului. Mireasma limbajului biblic poate fi asigurată, dar munca cea mai aspră este cea la nivel de sintaxă, presupunând, după opinia lui Bartolomeu Anania, o veritabilă “chenoză estetică”, iar în cultura unui popor ***Biblia*** este “o permanentă invitație la noblețe”.

ÎN ATENȚIA STUDENȚILOR!

DE MEDITAT ASUPRA AFIRMAȚIEI:” ***Biblia*** e Cartea care cuprinde cărțile. ***Biblia***, aşadar, e Biblioteca prin excelență, singură şi singulară în dumnezeiasca ei omenitate. Orice bibliotecă din lume poate avea cuvinte despre

Dumnezeu; ***Biblia*** e însăşi rostirea lui Dumnezeu, anume pentru oameni şi prin oameni. Inspirată de Duhul Sfânt, ea e Cartea devenită cărți".[1]

REALIZAȚI UN ESEU CU IDEILE CARE V-AU RĂMAS ŞI CU GÂNDURILE CARE VĂ FRĂMÂNTĂ LEGAT DE TEMA ACEASTA

[1] ***Cuvânt lămuritor asupra Sfintei Scripturi, în Biblia sau Sfânta Scriptură***, Editura Institutului Biblic şi de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2001, p.7.